

ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЧЕТВЕРТИЙ
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ФОРУМ

"СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ПРОТИДІЇ НАСИЛЛЮ
В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ"

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ
АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЛЮ В ОСВІТНІХ
ЗАКЛАДАХ**

*Матеріали
IV Всеукраїнського форуму
24 березня 2023 року*

Дніпро
2023

УДК 316.6:34+364.632

С-69

Рекомендовано до друку Вченою Радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (протокол № 8 від 27.04.2023).

С-69 Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах: матер. IV Всеукр. форуму (Дніпро, 24 берез. 2023 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». 148 с.

Вміщено матеріали IV Всеукраїнського форуму, в якому взяли участь вчителі загальноосвітніх шкіл, науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти, юристи, психологи, соціологи, вихователі таких міст України, як: Дніпро, Одеса, Северодонецьк, Луцьк, Іспанія, Німеччина. Тематика статей охоплює актуальні питання щодо протидії насиллю в освітніх закладах.

Матеріали форуму надруковані в авторській редакції.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Кириченко Олег Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, ректор Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Алфьорова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, проректор Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Пріснякова Людмила Макарівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Скок Олександра Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжкультурної коумнікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Мірошник Андрій Дмитрович – провідний фахівець відділу організації наукової роботи, міжнародних зв'язків та академічної мобільності

© ВНПЗ ДГУ, 2023

© Автори, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
НАПРЯМОК: ПСИХОЛОГІЧНИЙ	
Агарков О.А. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	8
Алещенко О.В. ПРИХОВАНА АГРЕСІЯ.....	11
Варакута М.Л. МОБІНГ ЯК КОЛЕКТИВНЕ ЗНУЩАННЯ.....	15
Гарькавець С.О., Сібіркіна В.В. ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАСИЛЛЯ.....	19
Daniel Shvaука, Корсунська В.В. ЗАПИТ НАШИХ ІСТИН. СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД.....	24
Крашеніннікова Т.В. ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ НАСЕЛЕННЯМ ЗА ДОМОМОГОЮ МОВНИХ ЗАСОБІВ.....	29
Липовська Н.А. УПРАВЛІНСЬКА ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОТИДІЇ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	34
Лосієвська О.Г., Мороз В.А., Гончарова Н.Ю. РОЗВИТОК КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	37
Лосієвська О.Г., Мальнев А.С., Коверга В.П. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ.....	43
Михайлюта В.В. НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ З ПРОЯВАМИ ПОРУШЕНЬ ПСИХІЧНОЇ СФЕРИ: УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ.....	48

Моїсєєва Л.В. МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я.....	51
Негодченко О.П. НАСИЛЛЯ В КУЛЬТУРНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРИ.....	55
Остренко С.А. ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	58
Пашко А.О. ТЕРОРИЗМ – ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ МЕТОД УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ НАСЕЛЕННЯ.....	63
Потапюк Л. М., Коляда В. Р. ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ.....	65
Пріснякова Л.М. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	71
Савченкова М.В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	76
Самойлов О.Є. ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ЗАСОБІВ БОРОТЬБИ З НАСИЛЬСТВОМ.....	80
Сахарова К.О. ВПЛИВ МОБІНГУ ТА БОССІНГУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ПРАЦІВНИКА.....	85
Сахарова К.О., Маркіяненко М.Є. НЕДОЛІКИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	90
Сахарова К.О., Підпригора І. А. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ПРОБЛЕМОЮ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	94

Сергєєв С.Ю. ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЇ.....	98
Сергієні О.В., Горіна О.Т. СТРУКТУРА РОЛЬОВОГО РОЗПОДІЛУ УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ.....	101
Степанченко О.М. ПРОФІЛАКТИКА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ В АРМІЇ США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	105
Тарасевич І.Ю. ІНДИВІДУАЛЬНО ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІКТИМОГЕННОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	109
Туз С.С. ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СТРЕСОВОМУ РОЗЛАДУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	114
Фаст Д.Є. ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СТРЕСОВОМУ РОЗЛАДУ: ДОСВІД МІЛІТАРНОЇ СЛУЖБИ США.....	118
Хожило І.І. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДХОДІВ ДО ВИБОРУ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	123
Шевченко О.С. ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА.....	126
Шевченко С.О. ЗАПОБІГАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	130
НАПРЯМОК: ПРАВОВИЙ	
Гладков К.Ю. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	135

Лежнєва Т.М.

ТРУДО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ.....139

Скок О.С.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
ЗА ДЕЯКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЖИТТЯ
ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....145

Черноп'ятов С.В.

ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА У ЦИВІЛІСТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ.....148

ПЕРЕДМОВА

Шановні учасники форуму та читачі!

Сучасне суспільство суттєво відрізняється від суспільства минулого століття: технічний прогрес вплинув на соціальні відносини, держава інакше поводить з громадянами тощо. Однак, рівень насилля на сучасному етапі розвитку особистості залишається дуже високим, а державні органи та громадські рухи дотепер не можуть перемогти його колосальну хвилю. Досі тривають криваві війни, тисячі людей стають жертвами злочинів. Нас перестали дивувати події, коли учні приходять до школи й розстрілюють однокласників, коли виникає конфлікт між батьками та вчителями, коли напруга між стосунками набирає темп та дістає негативного піку тощо.

Про причини виникнення, профілактику та попередження різних форм насилля обговорили учасники IV Всеукраїнського форуму «Соціальнопсихологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах».

До збірника включено матеріали науковців, педагогічних працівників, психологів, соціальних педагогів, представників правозахисних та державних органів з усіх куточків України. Такий формат збірника поєднує різні погляди, думки та дії щодо попередження та шляхи подолання насилля серед учасників освітнього процесу.

Маємо надію, що збірник збагатить сучасне суспільство новими підходами, конструктивними пропозиціями, методиками, способами медіації та діалогу щодо розв'язання актуальних проблем освітнього середовища з питань насилля.

НАПРЯМОК: ПСИХОЛОГІЧНИЙ

Агарков Олег Анатолійович
*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри психології
Дніпровський гуманітарний університет*

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

На сучасному етапі насильство стало надзвичайно актуальною проблемою університетського життя. Серед найбільш поширених форм насильства університетської спільноти можна виділити психологічне, фізичне, сексуальне насильство, а також булінг та дискримінацію.

Проблема насильства в університетському середовищі є предметом дослідження для багатьох науковців, які досліджують соціальні, психологічні та кримінальні аспекти насильства в університетському контексті. Останнім часом увагу науковців привертає не тільки сам факт насильства, але й специфічні форми насильства, такі як кібернасильство, культурне насильство тощо. Серед дослідників можна виділити Каура П. [1, с. 43-50], Річа К. та Сеффраїна П. [2, с. 2690–2715], Роуз Л., Фантуццо Дж. [3, с. 1100-1126].

Каур П. досліджує тему насильства проти жінок в університетах. Вона аналізує, як це насильство стає викликом для суспільства і зокрема для університетських спільнот. Дослідниця аналізує насильство на предмет соціальних наслідків для жінок в університетах та шляхів його запобігання [1, с. 43-50].

Річ К. та Сеффрін П. досліджують політики, які приймаються університетами щодо сексуального насильства, та зв'язок між системністю політик та кількістю звітів про насильство. Дослідники довели, що більш системні політики університетів щодо боротьби з насильством сексуального характеру сприяють збільшенню кількості випадків повідомлених про це насильства, а також поліпшують клімат безпеки в університеті [2, с. 2690–2715].

Роуз Л., Фантуццо Дж. намагаються виявити особисті та соціальні фактори, які сприяють випадкам насильства, а також мотивації, які ведуть до таких дій [3, с. 1100-1126].

Соціально-психологічні аспекти протидії насильству в університеті є надзвичайно важливими, оскільки забезпечують ефективну і притаманну здобувачам вищої освіти модель поведінки. Враховуючи це, розглянемо основні соціально-психологічні аспекти протидії насильству в університеті.

Першим аспектом є профілактика насильства в університетському середовищі.

В цьому зв'язку важливою є співпраця зі студентським самоврядуванням в розвитку психологічних програм, спрямованих на зменшення насильства в університеті. Зокрема, важливо забезпечити належний рівень інформації та навчити здобувачів вищої освіти розпізнавати насильство, якщо вони стикаються з цим у своєму житті. Важливо стимулювати культуру повідомлення про насильство та дотримання конфіденційності у випадках звітування про насильство.

Проведення тренінгів для здобувачів вищої освіти та викладачів, щодо розвитку навичок комунікації, попередження конфліктів та ефективного управління емоціями. Розробка та впровадження політики нульової терпимості до насильства в університеті, включаючи процедури доповіді та розслідування насильства, санкції проти насильників та підтримку жертв.

Другим аспектом є підвищення ефективності механізмів виявлення та реагування на випадки насильства в університеті. На даний момент університети мають власні механізми виявлення та реагування на випадки насильства, проте вони мають бути ефективнішими та прозорішими. Для цього необхідно проводити регулярну підготовку співробітників університету, а також залучати до цього здобувачів вищої освіти. Крім того, важливо забезпечити психологічну підтримку для здобувачів вищої освіти, які стали жертвами насильства. Надання психологічної допомоги є важливим елементом протидії насильству в університеті. Здобувачі вищої освіти

повинні мати доступ до професійної психологічної підтримки та консультування у випадку насильства.

Третім аспектом є створення безпечної і підтримуючої середовища для здобувачів вищої освіти. Для цього необхідно забезпечувати належний рівень комунікації між здобувачами вищої освіти та співробітниками університету, сприяти формуванню позитивного психологічного клімату та підтримувати відкритий діалог у всіх питаннях, пов'язаних з насильством. Це може бути досягнуто за допомогою політики нульової терпимості до насильства, регулярного навчання здобувачів вищої освіти, викладачів та працівників університету, щодо протидії насильству, а також розробки процедур звітування та реагування на випадки насильства.

Ще одним важливим аспектом є формування культури поваги до інших людей та їх прав. Університет повинен створювати умови для формування у здобувачів вищої освіти толерантного та розуміючого ставлення до інших, незалежно від їхньої національності, релігії, статі тощо. Важливо також сприяти формуванню культури взаємодії та співпраці.

Дослідження показують, що зменшення насильства в університеті вимагає не лише окремих заходів, але й комплексного підходу, що враховує різні соціально-психологічні аспекти. Одним із важливих аспектів є розвиток культури поваги та розуміння серед здобувачів вищої освіти та викладачів. Для цього необхідно проводити постійну роботу з просвітництва та розвитку навичок співпраці та комунікації.

Далі, досягнення успіху в протидії насильству в університеті потребує розуміння та визнання того, що насильство – це складний соціальний проблема, яка вимагає багатоаспектного аналізу та рішення. Це пов'язано з тим, що насильство може мати коріння в багатьох соціальних та психологічних факторах, таких як наприклад, відчуття неповноцінності, несправедливості, неприйнятності, стрес, невпевненість в собі, бажання контролювати інших тощо. Тому протидія насильству в університеті

потребує комплексного підходу, що включає в себе як індивідуальні, так і колективні заходи.

У підсумку слід зазначити, що соціально-психологічні аспекти протидії насильству в університеті є дуже важливими та мають бути враховані при розробці стратегії боротьби з насильством. Належна профілактика насильства, ефективні механізми виявлення та реагування на випадки насильства, створення безпечної та підтримуючої середовища для здобувачів вищої освіти, надання психологічної підтримки та формування культури поваги до інших є важливими складовими у боротьбі з насильством в університетському середовищі.

Список використаної літератури:

1. Kaur, P. Violence Against Women in Universities: An Emerging Challenge for Society. *International Journal of Applied and Social Science Research*. 2018. 2(1). pp 43-50.
2. Rich, K., & Seffrin, P. A Quantitative Study of College Sexual Assault Policies: Exploring the Relationship between Policy Strength and Reporting Rates. *Journal of Interpersonal Violence*. 2016. 31(15). pp 2690-2715.
3. Rouse, L. P., & Fantuzzo, J. W. Investigating sexual violence victimization and perpetration rates among college women: Tracing patterns of risk factors and motivations. *Journal of interpersonal violence*. 2015. 30(7). pp 1100-1126.

Алещенко Ольга Валеріївна
викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

ПРИХОВАНА АГРЕСІЯ

Скрита або пасивна агресія- це збірна назва для різноманітних форм агресивної та ворожої поведінки, коли людина не робить тих дій, які можна було б одразу визначити як агресивні, тобто не здійснює ані насильницьких

дій, ані промовляє фрази з прямим образливим чи принизливим сенсом, які були б спрямовані на конкретну особистість, але при цьому порушуються психологічні кордони інших людей, створюється дискомфорт чи демонструється зневажливе й негативне ставлення, яке не виказується безпосередньо. Прикладами пасивної агресії можна вважати жарти, які принижують чи дискримінують іншу людину, саркастичні «компліменти», завуальоване знецінювання, поради які дають без запиту, ігнорування прохань та невиконання обіцянок, замасковані звинувачення, а також, «нанесення добра»- перебільшене, інколи навіть агресивне піклування, в якому людина зовсім не має потреби. До найбільш важкої форми прихованої агресії відноситься газлайтинг- форма психічного насильства та соціального паразитування, головна задача якого змусити людину страждати й сумніватися в адекватності власного сприйняття навколишньої дійсності шляхом постійних жартів, знецінювання та залякування. Тобто, такі психологічні маніпуляції спрямовані на те, щоб індивід почував себе ненормальним. Пасивна агресія може проявлятися несвідомо, а може бути й цілком навмисною. На відміну від прямої агресії, прихована (непряма) агресія не має своїх однозначних маркерів. Зазвичай, про наявність такої агресії свідчать суб'єктивні відчуття того, на кого ця агресія спрямована. Тобто, якщо під час спілкування ніби нічого не відбувається, формально ніякі правила спілкування не порушуються але людина відчуває себе приниженою, відкинутою чи винною без поважних на то причин то можна з впевненістю на 95% говорити про прояви прихованої агресії. Найчастіша причина прихованої агресії- нездатність розпізнавати та адекватно проявляти свої негативні емоції. Зазвичай люди використовують приховану агресію, коли не можуть безпосередньо проявити свої почуття. В сучасному суспільстві спостерігається парадокс: з одного боку - тенденція до «вільного прояву емоцій», а з іншого- багато соціальних стереотипів, таких як «дівчинка має посміхатися», «жінка має бути ласкавою та дружелюбною», «ображаються тільки слабкі», «люди, які кохають один одного, не сваряться», «атмосфера в

колективі має бути теплою, співробітники мають бути орієнтовані лише на позитив та досягнення» значно ускладнюють прояв негативних емоцій. З точки зору психофізіології, будь яка агресія- це енергетично заряджена емоція, як виникає в тому випадку, коли якась людська потреба не може бути задоволена, і ця енергія спрямовується на її задоволення. Через очікування занадто важкої реакції на слова (довгострокові образи близьких людей, звинувачення), або, взагалі, заборону на «відчуття», тобто прояв негативних емоцій, людина навчається трансформувати свою агресію в непрямі форми вербальної чи поведінкової агресії. До вербальних форм прихованої агресії можна віднести використання жартів, пліток, образливих виразів, які не мають конкретного адресату. Неупорядковані й так само, без особистого спрямування, спалахи ярості й гніву, крики, тупотіння ногами, «ненавмисне» пошкодження чужих речей та інші подібні дії відносяться до поведінкових проявів непрямой агресії. Крім того, до непрямой агресії можна віднести мовчазне бойкотування, коли замість прямого обговорення проблем людина намагається встановити контроль над ситуацією, викликати почуття провини й через ігнорування досягнути своєї мети. Особливістю проявів прихованої агресії вважається неможливість визначити всі характерні висловлювання чи дії, бо будь яка дія може стати пасивно-агресивною у визначеному контексті. Кожна людина може потрапити в ситуації, коли неможливо проявити негативні реакції та ефективно подолати стан фрустрації. Однак, якщо такий спосіб відреагування, як непряма агресія стає для індивіда сталим і достатньо безпечним варіантом, то він закріплюється як основний спосіб й може стати рисою особистості. І, в подальшому, можна говорити про психологічну токсичність такої людини.

Також, варто розуміти, що інколи прихована агресія не пов'язана з пригніченими почуттями, а використовується в якості маніпуляції. Цілі такої поведінки можуть бути різними: змусити іншу людину відчувати себе «поганою» і через почуття провини й тиск змусити щось зробити, або спровокувати до прояву прямої агресії, аби потім виправдати свої дії.

Причинами такої поведінки можуть бути як особливості самої особистості, так і стилі виховання. Тобто, якщо дитина зростає в родині, де пасивна агресія у вигляді саркастичного відношення, постійного знецінювання чи ігнорування- звична форма комунікації, то й в подальшому, вже доросла людина свідомо чи несвідомо у більшості випадків буде проявляти саме таку поведінку.

Для виявлення прихованої агресії використовуються тестові методики, такі як «Методика діагностики показників та форм агресії А. Баса і А. Дарки», а також, постійне використання деяких фраз, за допомогою яких люди намагаються сховати справжні почуття чи максимально безболісно уникнути виконання якоїсь дії. До таких висловлювань можна віднести: «Я не злюсь!», «Як скажеш», «Вже йду», «Я не знав», «Ви так добре все зробили для людини Вашого рівня розвитку, (знань, навичок)», «Я лише пошуткував!», «Тут нема на що ображатися» та інші.

Прихована агресія дозволяє особистості позбутися внутрішньої напруги, у більшості випадків допомагає досягнути свої мети й задовольнити власні потреби, але, водночас, значно ускладнює міжособистісну комунікацію й негативно впливає на різномірні соціальні стосунки. Люди дуже добре відстежують будь-які прояви агресії. Як тільки мозок розпізнає ворожість іншої особистості, активується мигдалино- підкоркова структура, що відповідає за страх. Тобто, при спілкуванні зі скритим агресором виникає дисонанс: на рівні тіла відчувається напруга, схвилювання, стурбованість, тривога й страх, а на рівні свідомості нібито й немає причин для занепокоєння. Постійне перебування в таких стосунках може привести до перенапруги адаптаційних можливостей і соматичних патологій, а також до психічних розладів, тобто, людина може почати сумніватися в своїх судженнях, і врешті-решт, своєму здоровому глузді, прийти до депресії, а в найважчих випадках, не тільки до суїцидальних думок, а й спроб самогубства.

В сучасному світі, необхідно формувати психологічну культуру суспільства, надалі вивчати й застосовувати екологічні способи подолання агресивної поведінки, незалежно від того, явна чи прихована агресія, а також розвивати емоційний інтелект для усвідомлення проявів та причин агресії.

Варакута Марина Леонідівна

*аспірантка Класичного приватного університету, м. Запоріжжя,
викладач кафедри психології*

Дніпровського гуманітарного університету

МОБІНГ ЯК КОЛЕКТИВНЕ ЗНУЩАННЯ

Психологічне насильство в колективі – одна найпоширеніших проблем сучасного суспільства. Воно може приймати різні форми, включаючи переслідування та мобінгу. Розкриємо причини психологічного насильства в колективі та способи вирішення конфліктів і методи попередження цієї проблеми.

Мобінг - колективний психологічний терор, цькування одного з працівників з боку його колег, підлеглих або начальників, що здійснюється з метою змусити його покинути робоче місце. Засобами для досягнення цієї мети є поширення чуток, залякування, соціальне відчуження та особливо приниження. Внаслідок цієї постійної надзвичайної ворожості психічний і фізичний стан особи, яка стала жертвою такого переслідування, може значно погіршитися.

Психічне насильство в колективі може відбуватися з різних причин. Однією з причин є відсутність поваги до індивідуальності та унікальності кожної людини. Коли люди не можуть прийняти відмінності один одного, це може призвести до конфлікту та психологічного насильства.

Ще однією причиною виникнення психологічного насильства в колективі є занижена самооцінка учасників. Коли люди відчують себе неповноцінними або невпевнені у своїх силах, це може призвести до конфлікту та психологічного насильства.

Поняття «мобінг» означає таку поведінку колег, керівництва чи підлеглих, стосовно одного зі співробітників, коли вони періодично, протягом тижнів, місяців і навіть років, здійснюють цілеспрямоване переслідування, нападки, які шкодять його самооцінці, підривають репутацію та професійну компетентність. Людина прямо чи опосередковано піддається емоційному насильству, постійно принижується і часто несправедливо звинувачується. Результат – завжди психологічна травма і звільнення. Психолог і вчений медик доктор Х. Лайман вперше провів дослідження цього явища на шведських підприємствах на початку 1980-х років. Він назвав таку поведінку мобінгом і визначив її як психологічний терор, який включає систематично повторювану ворожу та неетичну поведінку однієї чи кількох осіб, спрямовану проти іншої людини, особливо одного. Таким чином Х. Лайман виділив сорок п'ять типів поведінки характерних для прояву мобінгу (наприклад: клеми, постійна критика, соціальна ізоляція, посягання на соціальний авторитет, тобто негативне оцінювання, насміхання чи поширення пліток, ставлення до суб'єкта як до «порожнього місця», несправедливе й образливе оцінювання роботи та ін.) [2]. Коли організація ігнорує, потурає або навіть підбурює поведінку своїх співробітників, необхідно зауважити, що жертва дійсно є безпорадною перед силою чисельності та насправді переслідується. Здоров'я і психічний стан людини, яка піддається таким атакам, сильно страждає, виникають нервові захворювання і почуття соціальної неповноцінності.

Хоча мобінг та булінг є схожими поняттями, залякування означає переслідування працівника з боку керівника організації, прямого керівника, колеги або підлеглого, таким чином залучаючи інших до систематичного та часто повторюваного залякування. Булінг означає переслідування з боку одного до іншого. Коли мова заходить про залякування, керівництво часто бере участь у цьому процесі. Тому в такому випадку потерпілому дуже рідко вдається отримати допомогу. Знущатися можна над будь-ким.

Наслідки мобінгу та булінгу в першу чергу позначаються на здоров'ї та психічному стані особистості. Залежно від тяжкості, частоти та тривалості такого впливу та психологічної стійкості особистості до нього люди можуть страждати від різноманітних психологічних і фізичних розладів: від періодичних нервових зривів до проблем зі сном, дратівливості до депресії, від труднощів концентрації до панічних атак, або навіть серцевий напад. Якщо працівник час від часу був відсутній на роботі, це могло обернутися частими і тривалими відпустками через хворобу в разі знущань або агресивних дій [1].

Здоров'я багатьох із тих, хто став об'єктом мобінгу, погіршується настільки, що вони не можуть виконувати свої обов'язки. Зрештою, вони звільняються за власним бажанням або проти цього, розривають контракти або змушені достроково піти на пенсію. Парадоксально, але в цьому звинувачують самих постраждалих, представляючи їх людьми, які самі собі спричинили ці нещастя. І в багатьох випадках, навіть після того, як людину звільнили або за досягненням віку вийшла на пенсію, основні проблеми зі здоров'ям можуть зберігатися та погіршуватися, що призводить до діагнозу ПТСР. Але негативно може постраждати не тільки психічний стан і здоров'я людини. Наслідки мають серйозний вплив на близьких людей та організацій в яких вони працюють. Страждають стосунки, знижується рівень продуктивності праці в організації, тому, що енергія людей спрямована на мобінг, а не на виконання елементарних щоденних завдань.

Мобінг в колективі досить часто починається з конфлікту, і, можливо, такі конфлікти часто виникають через різного роду зміни. І як би не намагалися вирішити проблему, конфлікт нерозв'язний. Такій людині здається, що допомогти нікуди. Конфлікт не зникає, а поступово загострюється до точки неповернення. Те, що можна було вирішити за доброї волі та належних механізмів місцевого самоврядування, тепер стало суперечкою про те, хто правий, а хто винен.

Частина звинувачень і принижень з боку колеги може бути обумовлена як нездоровою психологічною атмосферою, яка панує в організації і вимагає «цапа відбувайла», так і жагою влади над іншими та особистою злобою, продиктованою страхом або заздрістю. Тут вступає в дію групова психологія та складне переплетення соціальних процесів в організації.

Мобінгу в колективі можна запобігти, створивши культуру поваги та толерантності, де всі члени команди відчуватимуть захист і повагу.

Ключовим фактором, який може сприяти профілактиці мобінгу, є поінформованість працівників про ознаки та наслідки мобінгу, а також про заходи, які можна вжити для запобігання цьому явищу.

Відповідальність за попередження мобінгу в колективі лежить на керівниках, які повинні створити умови для безпечного та здорового середовища праці.

Профілактика мобінгу може також включати проведення тренінгів з навчання навичок комунікації та управління конфліктами, щоб допомогти співробітникам будувати ефективні стосунки один з одним.

Регулярні опитування та відгуки співробітників також можуть допомогти керівництву виявити проблеми, пов'язані з мобінгом, і вжити необхідних заходів для їх вирішення.

Таким чином, мобінг – це психічне насильство, погане поводження, яке прямо чи опосередковано здійснюється групою осіб стосовно свого колеги. Люди, які піддаються мобінгу, відчувають серйозні страждання. Серйозною проблемою на виробництві є мобінг, який найчастіше призводить до звільнення за власним бажанням або проти нього самого. Соціальні та економічні наслідки синдрому під назвою «мобінг» ще не виміряні. Мобінг може тривати лише до тих пір, поки це дозволено. Керівництво організації відіграє вирішальну роль у запобіганні цьому явищу. Якщо ви наполягаєте на хороших манерах, ввічливості, високих моральних нормах на робочому місці та створюєте атмосферу турботи про працівників, можна запобігти насильству та залякуванню.

Список використаних джерел:

1. Сорока О. В. Сутність, наслідки та профілактика мобінгу у трудових колективах. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/1051.pdf> (дата звернення: 17.03.2023)
2. Leymann Heinz. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*. Vol. 5. № 2 (1990). pp 119-126.

Гарькавець Сергій Олексійович
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сібіркіна Віра Віталіївна
здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівню вищої освіти
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАСИЛЛЯ

Зазвичай *насилля* визначають як дії однієї людини або кількох стосовно іншої/інших, що завдають шкоди їхньому фізичному та психічному здоров'ю, принижують почуття їхньої честі та гідності [3; 4; 5]. Це застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

Дослідники [4; 5] виокремлюють:

– *фізичне насилля* – побой, нанесення тілесних ушкоджень, примусова ізоляція та утримання тощо;

– *психологічне насилля* – погрози, лайка, принизливі висловлювання, тиск тощо;

– *економічне насилля* – різновиди силового та шахрайського позбавлення майна (крадіжки, шахрайство тощо).

У цивілізованому світі насильницькі практики вирішення конфлікту засуджуються і на рівні суспільних норм, і на рівні законодавства, хоча й досі

залишаються поширеними. Застосування сили, примусу, насильства видається нерідко найбільш простим, швидким та ефективним способом розв'язання конфлікту.

На думку науковців [3] насилля вчиняється тому, що:

- 1) суб'єкт насилля прагне виправдування – індивід вирішує, що з нею вчинили завідомо несправедливо;
- 2) воно виступає альтернативою – для суб'єкту насильство виглядає як єдина можливість отримати відшкодування або відновити справедливість;
- 3) воно виступає наслідком – суб'єкт насилля вирішує, що зможе жити далі попри ймовірні наслідки акту насильства;
- 4) воно виступає можливістю – суб'єкт насилля впевнений у своїй здатності скористатися власним тілом, зброєю або владою для досягнення поставленої мети.

Американський дослідник Г. Де Беккер зазначає, що всі люди здатні на злочинні думки та навіть вчинки: «Джерело насильства є в кожному з нас; змінюються лише наші погляди на виправданість цих кроків» [2, с. 323].

Серед чинників, що детермінують насилля на першому місці виступають психологічні або індивідуальні якості особистості.

Насильникам притаманні такі якості:

- низька самооцінка (спроба відчувати свою владу або значущість);
- низький рівень самоконтролю при взаємодії з іншими, а з відси особиста безвідповідальність та впевненість у власній безкарності;
- легковажність та бравада;
- настирливість;
- відсутність реакції на речі, що шокують інших людей (наприклад, сльози, кров, мольби тощо);
- дивовижний спокій під час конфлікту;
- прагнення контролювати ситуацію.

Першим чинником, що формує індивідуальну схильність до насильства є *важке дитинство*. Саме травматичний досвід дитинства, коли індивід або

сам страждав від насилля, або був постійним свідком його вчинення над іншими, сприяє формуванню відповідних особистісних установок. Більше ніж 90% серійних убивці страждали у дитинстві від насильства, зазнавали приниження або не отримували достатньої позитивної уваги.

Другий чинник – *надмірний егоїзм, егоцентризм особистості*. Формування вседозволеності, безвідповідальності, на підставі заохочення усіх забаганок, без будь-якого критичного ставлення до дій індивіда.

Третій чинник – *стрес*, що переслідує індивіда, який зумовлений економічними, фінансовими, побутовими іншими обставинами підвищують психічну напругу, яку треба кудись каналізувати.

Четвертий чинник – *сформовані жорсткі гендерні та соціальні стереотипи*, коли індивід нібито переконаний у тому, як варто себе поводити у відносинах з іншими, ставитися до відчуттів, емоцій, стражданям інших, яку поведінку вважати правильною відносно протилежної статті або підлеглих.

П'ятий чинник – *вплив соціальних комунікацій* й в першу чергу засобів масової інформації (ЗМІ). Культивування проявів агресії та насильства у суспільстві. Трансляція сцен насилля та жорстокості, формування уявлення, що нібито світ є набагато небезпечнішим, ніж він є насправді тощо.

Шостий чинник – *психічні розлади* (наприклад, біполярний афективний розлад, нарцистичний, антисоціальний) у фазах підвищення знижують можливість контролю дратівливості, підвищують ризик вчинення насилля над іншими.

Сьомий чинник – *зловживання психоактивними речовинами* (спиртні напої, наркотики тощо), що завжди виступає додатковим каталізатором для всіх інших чинників.

Разом із цим, ми вважаємо слушним розглядати прояви насилля крізь призму віктимологічного знання. Жертви насилля – це зазвичай пасивні індивіди, у яких інсталується «навчена безпорадність», які не в змозі протистояти тиску з боку кривдників. Здебільшого реакція на тиск – це

інфантильний захист, неспроможність власноруч вирішити проблеми комунікації з іншими.

Як слушно зазначає К. Аудмайєр [1], дорослі повинні завжди приділяти підвищену увагу тим дітям, яких зневажають інші діти, якщо вони занадто їм підкоряється, не можуть себе захистити, ходять у порваній одежі та не можуть надати пояснень цьому, ніколи не приймають участі у групових іграх, їх постійно цькують, вони тримаються осторонь інших дітей та поблизу дорослих, соромляться відповідати у дошки, втратили інтерес до занять, ніколи не отримують запрошення у гості та самі нікого не запрошують до себе.

Тобто, слід зважати на так званий віктимогенний потенціал особистості або віктимність – набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси або ознаки, що можуть зробити її схильною до перетворення в жертву злочину [4].

Компонентами віктимогенної уразливості особистості виступають:

- соціально-функціональна та консцієнтальна уразливість особистості;
- сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що є причиною перетворення людини на жертву;
- потенційна здібність особистості потрапляти у ролі жертви, залучати небезпечні ситуації у власне життя;
- образ дій або без дій, коли людина навмисно стає жертвою, залежить у цьому стані, тому що воно нібито вигідне;
- підвищена вірогідність за тих або інших обставин стати жертвою правопорушення.

Зазначимо, що *віктимогенність особистості* ми розглядаємо як її психічний стан схильності та готовності до віктимізації, що зумовлено її негативними якостями та властивостями, антисоціальним способом життя, деструктивними відносинами з оточуючими та несприятливим впливом соціального середовища.

Разом із цим, серед причин скоєння психологічного та фізичного насилля неповнолітніми артикульованими виявляються чинники поєднання різних видів впливу зовнішнього середовища з особистісними особливостями насильників. До таких чинників ми відносимо біологічні (родові травми, спадкові хвороби тощо), соціальні (вплив сімейного оточення, друзів, статусні та рольові прояви тощо) та персональні (темперамент, характерологічні особливості, рівень самооцінки, здібності, рівень розвитку соціального інтелекту тощо). Наприклад, неповнолітні, які мають негативні поєднання у власних психологічних профілях виявляються особистостями з низькою адаптаційною спроможністю до соціальних і психологічних навантажень, що зумовлюють їхні неадекватні поведінкові прояви (афективні реакції, негативізм, спонтанне збудження, агресію, насилля тощо).

Слід звернути увагу й на те, що так звана «культурна трансмісія» як механізм засвоєння деструктивної поведінки, що розуміється як доступ індивіда до ціннісних орієнтацій людей, які індіферентно або схвально ставляться до скоєння насилля, забезпечує поступове залучення дітей та молоді у світ кримінальної субкультури [5]. При цьому, основою «культурної трансмісії» є мала соціальна група, в якій частотність та стійкість зв'язків визначає характер тієї або іншої деструктивної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Аудмайер К. Все на одного. Как защитить ребенка от травли в школе. М.: Альпина Паблицер, 2016. 152 с.
2. Батлер-Боудон Т. Психологія. 50 видатних книг. Ваш путівник найважливішими роботами про мозок, особистість і людську природу. Пер. з англ. Т. Микитюк. К.: Форс Україна, 2022. 512 с.
3. Берковиц Л. Агрессия, причины, последствия, контроль. СПб.: Питер, 2001. 512 с.

4. Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.
5. Кантер Д. Кримінальна психологія. Пер. с англ. Тарабанова Е. М. Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2021. 368 с.

Daniel Shvayka

Instituto de educación secundaria Sierra de Guara 4^oESO, Huesca, España

Корсунська Вікторія Валентинівна,

*практичний психолог, волонтер AWO SPI Soziale Stadt und Land
Entwicklungsgesellschaft (Україна/Німеччина)*

ЗАПИТ НАШИХ ІСТИН. СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Розуміння того, що особистість має розвиток в безпечних умовах є без сумніву основним компонентом. І кожна особистість прагне досягнень у своєму житті. До того ж майже увесь медіапростір просуває ідею того, що особистість є творцем власного життя. Однак інколи будь-яке просування може спростувати усі досягнення. На це впливає час, місце та об'єкт як реальність. Однак все це мінливе та вичерпує себе у будь-яких переживаннях, особливо в тих, що пов'язані з насильством.

На думку Клауса Прейслера, уповноваженого з питань інтеграції та міграції міста Мангейма, насильство є формою влади, яка використовується проти волі людини. Тому його застосування до людини є завжди нападом на неї як особистість, її недоторканність та гідність. Досвід насильства є частиною гіркої реальності життя для багатьох. Будь-то словесне насильство, проста загроза насильства чи активне застосування насильства фізичного, сексуального або психологічного. Будь-яка з цих форм руйнує цілісність особистості, робить її жертвою та є актом зневаги та приниження гідності, самовизначення та свободи людини. Таке насильство також залишає психологічні та душевні шрами у постраждалих людей. Почуття безсилля та

сорому, втрата відчуття безпеки та соціальної довіри, підрив самооцінки – все це є наслідками пережитого насильства над особою [3].

У своїй роботі, перш за все, ми хотіли б почати свою розповідь з історії Жака Фреско, людини, яка присвятила все своє життя покращенню нашого суспільства та світу в цілому. На початку ХХ століття, в часи розвитку расизму та ксенофобії, йому було десять років. Саме той час Жаку Фреско було байдуже, що відбувалося у світі та країні, оскільки здавалося безглуздом ставитися до людини якимось інакше, лише через етнічні проблеми.

Його мати належала до соціально-культурного осередку та не любила людей, які не були американцями, тобто «не білими». І будь-яке ставлення її до людей викликало занепокоєння. У той час у Жака Фреско був друг-японець. Однак він не знав як познайомити свого друга з матір'ю, оскільки знав наслідки та її ставлення. Тому представив друга як «свого рятівника», повідомивши матері, що той врятував його від утоплення в річці. І мати прийняла хлопця з усією любов'ю. Через декілька років мати Жака вже вітала японця як свого власного сина. І тоді Жак вирішив сказати матері, що відбулося насправді. В результаті мати зрозуміла, що не мала засуджувати цю людину лише за те, що вона належить до іншої етнічної групи.

Етнічні конфлікти завжди мали місце в суспільному житті. Для більшості людей культурна ідентичність є дуже важливим фактором. Саме вона визначається об'єктивними, загальними елементами, що пов'язують групу людей, такими як історія, конкретна територія, мова, релігія, звичаї, соціальні інститути, а також суб'єктивною самоідентифікацією людей, яка є найсильнішою передумовою. Етнічні групи, які мають почуття внутрішньої спільності й прагнуть до збереження культурно-етнічної відокремленості, нездатні домогтися суверенітету шляхом мирних переговорів, починають створювати терористичні організації, що становлять загрозу як безпеці держави, так і міжнародній безпеці [1].

У кожної людини є мрія. І ми всі починаємо сумніватися в нашій істині та засуджувати себе за нашими вчинками. Людина є егоїстичною істотою за

своєю природою і ставить свої думки вище за думки інших. Але ми повинні піклуватися про себе, щоб почати піклуватися про інших.

Світ у небезпеці, і все, що ми робимо, за чим спостерігаємо і про що думаємо мають певні наслідки. І наші сподівання, що «інші зроблять це за мене», ведуть у безодню. Ми думаємо, що не маємо повноважень щось змінити, і використовуємо свій вік як виправдання або соціальну ситуацію. Ми шукаємо якість розв'язання світових проблем, коли справжня проблема полягає в нас самих. Хіба не здається безглуздим ставлення до іншої людини лише тому, що вона має інший колір шкіри, тому що вона має інші сексуальні уподобання, тому що вона з іншої країни? Чи нашою метою є знищення один одного? Озирніться навколо себе і запитайте себе: – Які ваші справжні проблеми?

Можливо, про це й не варто говорити, але в останні роки проводяться багато різних досліджень щодо можливості змінити ДНК, щоб принести нам користь. Тому що зміна нашого генетичного матеріалу на нашу думку, безумовно, має свої плюси. Свій погляд ми пояснюємо у наступних припущеннях, на що можуть вплинути зміни.

1. Профілактика спадкових захворювань. Ми припускаємо, що у нас буде можливість усунути ті дефектні гени, які викликають такі захворювання як муковісцидоз. Саме це захворювання є генетичною патологією. Аутосомне, рецесивне, спадкове захворювання екзокринної залози примушує організм виробляти занадто густий та липкий слиз, що вражає легені (потові залози, травну систему). Наслідком є остеопороз м'язова гіпотонія.

2. Поліпшення стану здоров'я. Ми припускаємо, що зміни генетичного матеріалу, стануть допоміжним засобом у запобіганні поширенню захворювань таких як діабет, рак, хвороби Паркінсона й т.п.

3. Підвищення фізичної працездатності. Гени впливають не тільки на зовнішність усього організму людини, а й на її поведінку. Фізичний прояв пов'язаний з силою, швидкістю, опором тощо. Генна модифікація покращить фізичний стан, в тому числі й працездатність спортсменів.

4. Підвищення інтелекту. Ми припускаємо, що генетичні зміни можуть виступати засобом покращення інтелекту, пам'яті та інших чинників психічного розвитку людини.

Все це наше майбутнє. Але... Чи буде це дійсно добре? Замислюючись над генетичними змінами ми повертаємося до реалій життя, до основних проблем сьогодення: насильства, зміни клімату, війни й т.п. І важливо повернутися до розуміння расизму. Існує безліч типів: аверсивний, етноцентричний, біологічний тощо. Одним з них є біологічний, заснованому на тому, що раса «біологічно» перевершує інші, що загрожує виродженням тієї раси, яка вважається основною.

Звичайно ми не вдаємося до псевдонаукових питань, але... виникає питання: – Стане чи ні генетичне перероблення початком можливої війни між расистами «біологічного» типу? Чи почнуть вони порівнювати, який саме організм є «досконалим»?

На нашу думку, настав би момент хаосу. Для прикладу, ми візьмемо спорт. Чи зник би той сенс «прагнення до своєї перемоги», якби з'явилися нові форми генетичної ситуації? Чи дозволили б вони збільшити м'язову масу в 100 разів на кращу? Чи сприяли б зростанню енергії, швидкості, опору й т.п.? Іншими словами, такі зміни не були б змаганням, хто найкращий, а скоріше стали б змаганням, у кого найкращий генетичний організм. Трохи моторошно і нудно одночасно, чи не правда?

А як щодо тих, хто не зможе дозволити собі економічні витрати на генетичну зміну свого організму? Почнуть створюватися відмінності між різними новими так званими «расами», що з'являються. Знову ж таки ми маємо на увазі створення змагань для найкращої раси. Тобто, ми припускаємо, що прояв расизму переросте та вийде на інший рівень, більш жорстокий та небезпечний.

Крім того, слід звернути увагу на питання, що стосується створення нових вірусів, які знищують людство? Оскільки ця сила потрапляє не в ті «руки» (це спостерігається на прикладі подій, що відбувається у світі в цей

час) і між різними людьми/групами/країнами продовжують з'являтися розбіжності, людство, як і очікувалося, прийде до кінця світу.

Якщо ця сила не контролюється будь-якою етнічною організацією, це може призвести до ситуацій, подібних до тих, про які ми говоримо у протязі своєї роботи. Зловживання генетичними змінами може призвести до ще більшого розподілу суспільства, де більше зросте нерівність.

Такі моменти спостерігаються у соціальному забезпеченні. Звичайно кожна особистість має пільги. Наприклад, можна отримати додаткову відпустку для відпочинку самому або з дітьми; допомогу внаслідок тяжкої випадкової події або вразі наявності хронічного захворювання тощо. Але, якщо ми знаємо, що уран також є одним із найкращих способів отримання енергії, натомість набагато більше значення надавалося створенню атомних бомб, здатних завдати шкоди цілому світу. Важливо зрозуміти, щоб будь-яка генетична модифікація виконувалася з обережністю, як з урахуванням безпеки, так й з урахуванням етичних та соціальних наслідків. Тільки тоді ми зможемо покращити здоров'я не тільки у фізичному плані, а й психологічному.

На сучасному етапі допоміжним засобом у впровадженні змін в генетичній системі та підвищенні рівня людської обізнаності є кінематограф. Наприклад, фільми «Гаттаку», «Код ДНК» та інші. Все це не випадково. Бо саме креативне мислення, дозволяє бачити предмет по-іншому, під іншим кутом, знаходити можливості та засоби його використання. Головне те, щоб ця новизна не нашкодила, не стала засобом прояву насильницьких дій та не відсортувувала людей за етнічними ознаками.

Список використаних джерел:

1. Antczak A. Przyczyny konfliktów etnicznych i nacjonalizmu. *Innowacje*. № 20. Available at: <https://imik.wip.pw.edu.pl/innowacje20/strona5.htm> (accessed 10.03.2023).

2. Jeziorska N. Badania DNA i ich rola we współczesnej medycynie. *Genetyczne.pl*. 2018. Available at: <https://www.genetyczne.pl/badania->

genetyczne/badania-dna-i-ich-rola-we-wspolczesnej-medycynie/ (accessed 10.03.2023).

3. Preißler C. Gemeinsam gegen Gewalt (Wspólnie przeciwko przemocy). *Mannheimer Frauenhaus e.V, Urząd Miasta Mannheim Przemoc ma wiele twarzy – Oferty pomocy w Mannheim. Übersetzungsbüro Engin GmbH, Mannheim.* Grudzień 2021. (wydanie II zaktualizowane) s. 80. Available at: https://www.mannheim.de/sites/default/files/2022-03/Brosch%C3%BCre_Themeninsel%20Gewalt_A6_22_pl_V2.pdf (accessed 10.03.2023).

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна

*кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ НАСЕЛЕННЯМ ЗА ДОМОМОГОЮ МОВНИХ ЗАСОБІВ

За допомогою мови людина утверджується як особистість, може відтворювати і стверджувати своє власне «я», свою позицію та життєві принципи. Варто пам'ятати, що мова також є важливим засобом маніпулювання людьми, способом зміни їхньої свідомості.

Маніпуляцію варто розуміти як вид психологічного та психолінгвістичного впливу, вміле виконання якого призводить до прихованого породження в іншій людині намірів, які не співпадають з її актуально існуючими бажаннями.

Однією із функцій мови є *державотворча* (мова є виявом саморозвитку держави, який консолідує сучасне суспільство в націю). О. Руда у монографічній праці «Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному політичному просторі» проаналізувала послідовність вивчення маніпулятивних дій в Україні та за кордоном, а також визначила, що першість у вивченні механізмів і наслідків маніпулятивного впливу

належить філософам, політологам, соціологам і психологам. Учені досліджували як маніпулювання масовою свідомістю, так і питання міжособистісного маніпулятивного впливу [1, с.50-51].

Аналізу вербального впливу та механізмам його здійснення на пострадянському просторі присвячені праці А. Баранова, В. Дем'янова, О. Іссерс, Т. Ковалевської, С. Мегентесова, І. Мохамеда, Ю. Нестеренка, А. Пароятникової, П. Паршина, Й. Стерніна, А. Стриженко, С. Сухих та багатьох інших. Серед останніх досліджень мовного впливу – праці В. Різуна, Н. Непійводи, В. Корнеєва, І. Шкіцької.

На українському матеріалі вивчали маніпулятивно марковані мовні ресурси, а також комунікативно-прагматичні аспекти маніпуляції в сучасному дискурсі (В. Бріцин, В. Германов, О. Дмитрук, В. Зірка, Н. Кондратенко, О. Пінчук) та в історичній ретроспективі (О. Зарецький). Значну частину досліджень у вітчизняному та російському мовознавстві присвячено аналізу реалізації маніпулятивних стратегій у рекламному й політичному дискурсах, у засобах масової інформації (В. Байков, О. Бикова, О. Епштейн, М. Кочкін, Г. Крейдлін, М. Кронгауз, В. Немцева, О. Михальова, О. Паршина, Г. Почепцов, О. Шейгал).

Маніпуляція не є власне мовним феноменом. Це явище універсальне, а тому має безліч визначень у різних галузях знань. Але беззаперечним є той факт, що маніпулювання базується на лінгвальних структурах і реалізується в мовленнєвій діяльності. Оскільки об'єкт маніпуляції – мовна особистість, то лінгвістика оперує поняттями лінгвокогнітивістики: мовна картина світу, поняття, концепти, ідеї; прагматики: комунікативні потреби і готовність до комунікації, мотиви й цілі комунікації, ціннісні орієнтації; лінгвокультурології, лінгвогендерології, соціолінгвістики тощо.

Проблема маніпулювання є дискусійною у науці. У світовому просторі розглядають **маніпуляцію** як спосіб панування, духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки та визначають такі ознаки маніпуляції: *різновид духовного, психологічного впливу* (метою дій маніпулятора є психічні

структури людської особистості); *прихований вплив, факт якого має залишитися непоміченим* (створення фальшивої дійсності); *вплив, який вимагає значної майстерності й знань* (до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, різновиду речей; політики використовують спеціальні відпрацьовані технології влади).

Щоб задіяти зазначені ознаки, необхідно використати навички та вміння **сугестивної лінгвістики** (впливати, управляти, маніпулювати) – науки міждисциплінарної, що знаходиться на стику філології і психології. Форма втілення сугестивності мовлення – текст, який можна розглядати як вербально, так і невербально.

Термін «**мовленнєве маніпулювання**» переважно розглядають у системі засобів масової маніпуляції. До понятійного апарату аналізу і систематизації способів впливу слова на свідомість людей входять такі поняття: *риторика, маніпулювання свідомістю, пропаганда, мовна демагогія, нейролінгвістичне програмування, сугестія, піар*.

При маніпулятивному мовленнєвому акті ключовим моментом для адресата є приховування своїх фактичних намірів, мотивів, цілей, намагання зробити так, щоб реципієнт навіть не здогадувався про них. У лінгвістиці та філософії мови розрізняють дві форми мовленнєвого впливу: *пряму і непрямую*, відмінність між якими полягає у виборі прямих чи непрямих мовленнєвих актів. Інтерес становить саме непряма форма, адже йдеться про декодування інформації, мовних символів. Існує велика кількість прийомів, пов'язаних зі значеннями мовних виразів, які застосовують для того, щоб подати певну інформацію про реальні події у вигідному світлі відповідно до інтересів певної людини, соціальної або політичної групи [2].

До маніпулятивних стратегій належать: *неперевірена інформація, натяки та евфемізми*. Можна побудувати речення таким чином, щоб аудиторія зробила висновки про негативні якості будь-якої людини, хоча в самому тексті таких слів може не бути. Такі речі непідсудні, хоча впливають на репутацію особи.

У політиці важливу роль відіграють іміджмейкери, які займаються вербалізацією дійсності. Лідер повинен яскраво і барвисто описувати ситуації. Вербальні гасла є основним компонентом будь-якої політичної кампанії. Наприклад, коли офіційна влада Росії назвала чеченців «бандформуваннями», це санкціонувало застосування зброї для вирішення конфлікту. Раніше цей же прийом застосував Дж. Буш, назвавши американців, що залишилися в Кувейті після іракського вторгнення, «заручниками». Вживання такого слова легко включає сценарій звільнення заручників із застосуванням зброї. Г. Шіллер стверджував, що кінцева мета маніпулювання свідомістю – пасивність індивіда.

Мовна політика – це найпотужніша технологія впливу на цілі народи, а мовні війни є невід’ємною частиною інформаційної війни. Мовні війни нерідко точаться паралельно з війнами справжніми, але ще частіше їм передують. Щоб перемогти у мовній війні необхідно проводити зважену, послідовну, толерантну і разом із тим тверду мовну політику. Для експертів вплив мови на безпеку держави є аксіомою. Інформаційні методи війни не є новітнім винаходом. Деморалізація армії і цивільного населення супротивника, розпалювання конфліктів, поширення паніки, зрадливість – усе це завжди використовувалося при підготовці до війни та під час військових дій. Мова та історична пам’ять – дві взаємопов’язані складові ідентичності. Якщо ідентичність народу розмита, є ризик хибного ототожнення себе з іншим народом, що призводить до спалахів сепаратизму всередині країни та зазіхань ззовні (С. Оснач). Прикладом цього явища можуть бути: військові дії в Австрії, коли Німеччина стверджувала, що німці і австрійці – один народ; напад на Чехословаччину та окупацію Судетів – потреба захисту «німецькомовних співвітчизників»; події на Донбасі та в Криму, російсько-українська війна в Україні тощо.

Сьогодні досить часто в політиці можна спостерігати використання **методів нейролінгвістичного програмування** (методи, в основі яких використано психологічні та словесні прийоми з метою надання інструкцій

будь-якій людині) за допомогою: *прийому «віддзеркалення»*, що побудоване на пред'явленні об'єкту зорових, мовних і лінгвістичних характеристик, властивих самому об'єкту. У відповідь утворюється позитивне емоційне тло спілкування, знімаються захисні фільтри; *прийому «накладання субмодальностей»* – введення у рідну мову «чужих» мовних характеристик, що створюють сприятливе тло спілкування (А. Жмириков). Це складний метод, який важко поширювати на великі аудиторії. Він так само вимагає досить інтенсивної роботи, що не під силу лідеру, який навіть діє в ситуації підказок з боку фахівця; *прийом метафоризації* – оскільки кандидат намагається ввести виборця в ситуації нового для нього досвіду, описуючи його під умовною «я президент; як добре буде усім у цьому випадку», то для опису нового досвіду дуже важливим засобом може стати метафора. Метафори (у формі чарівних казок, віршів, анекдотів) свідомо і підсвідомо використовуються терапевтами з метою допомоги пацієнтам у здійсненні бажаних змін. Цим методом користаються політики, коли розповідають нам про чийсь досвід реформування якоїсь сфери діяльності людини.

Застосування **чорного піару** на теренах України відбувається у чотирьох напрямках: *розповсюдження слухів; неправдива інформація; сублімінальні прийоми впливу; чорна пропаганда*

Таким чином, у політичній діяльності активно застосовується маніпуляція у формі вербального впливу. Цей вплив може здійснюватись як на свідомому рівні, так і на рівні несвідомого. І, головне, варто пам'ятати: «Коли в нас забирають хліб, то позбавляють життя, коли ж забирають мову – відбирають безсмертя. Результат: Україна продовжує залишатися найгарячішим мовним бастионом Європи» (Р. Харчук).

Список використаної літератури:

1. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному політичному просторі: монографія / Олена Руда; НАН України, Інститут української мови. Київ, 2012. 232 с. С.50-51.

2. Чік Л. Засоби мовного маніпулювання у сучасних ЗМІ // file://Litpro_2015_5_33.pdf.

Липовська Наталія Анатоліївна
*доктор державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

УПРАВЛІНСЬКА ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОТИДІ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Зараз, як ніколи, наше суспільство потребує повернення почуття безпеки. Одним із показників психологічної безпеки освітнього середовища закладу освіти, що забезпечує оптимальний стан психічного здоров'я його учасників, є захист від психологічних деструкцій у взаємодії здобувачів освіти та викладачів.

Основною загрозою міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі є можливість отримання психологічної травми, в результаті якої вона завдає шкоди позитивному розвитку людини та її психічному здоров'ю. Психологічне насильство у різноманітних проявах яке може приймати різні форми, визнано провідним джерелом психотравми (Оверчук, В., 2020) [1]:

- психологічні впливи – образи, приниження, погрози, покарання, негативні оцінки, заборони на поведінку і почуття, позбавлення чого-небудь, відмова від співчуття тощо;
- психологічні ефекти – тривожність, агресія, депресія, втрата впевненості в собі або в якихось значущих людях та ін.;
- психологічна взаємодія – непередбачувані дії спілкування партнерів, безвідповідальність у відносинах, неадекватність поведінки тощо.

Психологічне насильство включає словесне та емоційне насильство: ізолювання, відкидання, ігнорування, образи, поширення чуток, вигадкування

брехні, глузування, приниження та погрози, психологічне покарання, ярликування.

Насильство в закладах освіти створює невпевненість і страх, які шкодять загальному клімату в закладі освіти та порушують право здобувачів освіти на навчання в безпечному середовищі.

Заклади освіти не можуть виконувати свою роль місць навчання та соціалізації, якщо здобувачі освіти не перебувають у середовищі, вільному від насильства [2].

Психологічне насильство може статися в полі зору інших свідків, що спричиняє більший тиск.

Серед найпоширеніших причин порушень психологічної безпеки у закладах освіти є такі:

- трансформація персональності здобувача освіти;
- соціально-психологічна або професійна деформація особистості викладача;
- трансформація педагогічної комунікації [1].

Існує кореляція між перерахованими вище аспектами. Можливо також, що соціально-психологічна деформація особистості викладача спонукає його до насильницької поведінки, отже, це позначається на відносинах здобувач освіти - викладач, що провокує запуск механізму конфронтації. Соціально-психологічні деформації характеризуються змінами, характерними для більшості науково-педагогічних працівників. Вони проявляються наступними характеристиками: викладач використовує багато в чому авторитарний, маніпулятивний стиль спілкування в процесі взаємодії зі здобувачами освіти. У поведінці викладачів переважають самовпевненість, наставництво, догматизм, відсутність гнучкої здатності в спілкуванні зі здобувачами освіти.

Слід зазначити, що від психологічного насильства можуть потерпати всі учасники освітнього процесу, зокрема викладачі. Агресія з боку

викладача може носити захисний характер у відповідь на неповагу, ігнорування вимог з боку здобувачів освіти.

Під час проведення акредитації в самоаналізі гарант освітньої програми має зазначити, які є механізми щодо вирішення конфліктних ситуацій. Зазвичай, зазначається: «конфліктних ситуацій не виникало». Але, це може не відповідати дійсності, й важливою у цьому випадку є позиція керівника закладу освіти та управлінська готовність керівників структурних підрозділів щодо створення безпечного, дружнього середовища.

Міжособистісна взаємодія в освітньому середовищі не є ідеальною, іноді виникають суб'єктивні або об'єктивні протиріччя, і це нормально, до тих пір, поки систематичні проступки викладача не починають викликати в учнів почуття психологічного дискомфорту і незахищеності, в цьому випадку викладач-інгібітор застосовує психологічне насильство до здобувача освіти, тим самим ставлячи під загрозу психологічну безпеку постачальників освітніх послуг.

Відповідно до абзацу десятого частини третьої статті 26 Закону України «Про освіту» керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [3].

Проблема насильства в різних його проявах, в тому числі й зловживання, пов'язана з легітимізацією агресії в суспільстві, а зниження ризиків формування і прояву цих явищ, є національним завданням. Психологічна безпека освітнього середовища повинна бути забезпечена негайно. Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища і, як наслідок, захист і підтримка психічного здоров'я його учасників повинні бути пріоритетними в розвитку режиму навчання.

Список використаних джерел:

1. Overchuk, V. Psychological violence in educational environment: the psychological features of the teacher-inhibitor. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. 2020. № 2. С. 49-55.

2. UNESCO. School violence and bullying: global status report. Paris: UNESCO, 2017. vol. 9. pp 110-1.

3. Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню) : Лист МОН України від 14.08.2020 р. № 1/9-436. URL: https://drive.google.com/file/d/1nTDyYVLH7KHAyJYV-rbSa_NZ_ZrEBDxA/view (дата звернення: 15.02.2023).

Лосієвська Ольга Геннадіївна

доктор психологічних наук, професор,

професорка кафедри психології та соціології.

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Мороз Володимир Анатолійович

здобувач вищої освіти

першого (бакалаврського) рівню

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Гончарова Надія Юріївна

здобувач вищої освіти

першого (бакалаврського) рівню

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

РОЗВИТОК КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Останнім часом конфліктологічна проблематика набула великої значущості в усіх галузях професійної підготовки майбутнього фахівця, особливо у системі вищої освіти. Для розвитку конфліктологічної компетентності необхідно розібратися в термінології, а саме: «конфліктна компетентність», «конфліктологічна компетентність» та «конфліктологічна компетенція».

Дослідженням цих понять займались вчені («компетенція» та «компетентність») Н. М. Бібік, В. М. Введенський, Г. В. Єльнікова,

О. І. Зайченко, В. І. Маслов, С. Г. Молчанов, Дж. Равен, К. В. Рудніцька та інші; (поняття «конфліктологічна компетенція» та «конфліктологічна компетентність») А. Я. Анцупов, Є. М. Богданов, Г. Ю. Вошколуп, В. Г. Зазикін, І. В. Козич, П. Коулман, У. Мастенбрук А. Б. Немкова, Л. А. Петровська, Н. В. Самсонова, Р. Фергюсон, С. С. Філь, Л. М. Цой, А.І. Шипілов та інші [9]; (сутність, структура, закономірності функціонування та розвитку конфліктологічної компетентності) В. В. Базелюк, Г. С. Бережна, Е. Н. Богданов, О. І. Денисов, Е. Е. Ефімова, В. Г. Зазикін, М. М. Кашапов, Л. А. Петровська, В. В. Рогачев, Б. І. Хасан, Л. Н. Цой [11]. Аналіз літератури свідчить про те, що зарубіжні та вітчизняні дослідники по-різному дають визначення термінам «компетенція» та «компетентність».

С. Молчанов визначає професійну компетентність як обсяг компетенцій, тобто коло повноважень у сфері професійної діяльності. Отже, він розглядає компетентність як системне поняття, а компетенцію – як її складову [8].

Компетентність – це коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей та ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися у практичній діяльності [7, с.38].

Н. М. Бібік пише, що поняття «компетенція» є похідним та більш вузьким чим поняття «компетентність». Вчена говорить що «компетенція» – це соціально закріплений результат, а «компетентність» – оціночна категорія, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, та її здатність успішно виконувати свої повноваження [2].

К. В. Рудніцька розглядає компетенцію як сукупність взаємопов'язаних якостей людини (знання, уміння, навички), необхідних для здійснення ефективної діяльності в певній галузі, а компетентність – володіння

відповідними компетенціями, які включають особисте ставлення до предмета діяльності [8].

Вперше термін конфліктна компетентність введений у науковий обіг Л. А. Петровською. На її думку «конфліктна компетентність» - складне інтегральне утворення особистості, яке містить у собі компетентність людини в конфліктній ситуації, основними складовими якої є: компетентність учасника у власному “Я” , у потенціалі іншого учасника і ситуаційна компетентність [3].

Конфліктна компетентність характеризує обізнаність особистості в конфлікті, її здатності прогнозувати, попереджувати і вирішувати конфлікти незалежно від способів їх формування. Конфліктна компетентність полягає у пізнанні психологічних труднощів, механізмів їх прояву у життєдіяльності. Так вміння їх подолати, конструктивно розв’язувати конфліктні ситуації, відстоювати свої інтереси, уникаючи негативних емоцій у ставленні до партнера [3].

А. Я. Анцупов та А. І. Шипілов бачать конфліктологічну компетентність як складову соціально-психологічної компетентності та виділяють наступні її структурні компоненти: знання про причини, механізми та закономірності виникнення, перебігу конфліктів; навички конструктивної поведінки на всіх етапах розвитку конфлікту та вміння діагностувати конфліктну ситуацію, прогнозувати її динаміку, прагнути конструктивного вирішення конфлікту [1].

Г. Ю. Вошколуп пропонує наступне визначення терміну «конфліктологічна компетентність» – це здатність фахівця вміло ідентифікувати конфлікти, що можуть виникати в його оточенні, діагностувати їх причини, формувати шляхи їх конструктивного вирішення та можливого запобігання і зменшення негативних наслідків прояву конфліктів на основі наявних знань, умінь та навичок [4].

С. С. Філь пише про конфліктологічну компетентність, як про систему наукових знань про конфлікт та вміння управляти конфліктом, що

цілеспрямовано розвиваються в процесі спеціальної підготовки відповідно до ситуацій навчальної та професійної взаємодії суб'єктів спілкування [10].

А. Б. Немкова визначає конфліктологічну компетенцію як здатність і готовність: 1) здійснювати діяльність з профілактики конфлікту; 2) мінімізувати деструктивні форми конфлікту і перевести їх в конструктивне русло в реальному конфлікті; 3) за необхідності виступити посередником у вирішенні конфлікту [5].

Національна асоціація медіаторів України до конфліктологічних компетенцій особистості відносить ряд компетенцій [5]:

Когнітивна компетенція (ідентифікація конфлікту) - розуміння сутності, природи, причин та усіх функцій конфлікту; вміння роз'яснити учасникам можливості трансформації конфлікту в конструктивну взаємодію.

Аналітична компетенція – знання методів аналізу конфлікту, за типами, класифікацією, структурою та динамікою протікання, вміння визначення рівня ескалації конфлікту та можливості вибору способу вирішення конфлікту.

Біхевіористська компетенція (вплив на стиль поведінки або на обрану стратегію) – знання та розуміння впливу на тип поведінки працівника та на обрану стратегію поведінки учасників конфлікту, його перебігу та забезпечення балансу сил сторін конфлікту для ефективної взаємодії.

Компетенція психологічної інтервенції – визначення способу втручання в конфлікт з метою формування позитивних змін, знання та вміння застосування способів впливу на конфлікт з прогнозуванням можливих наслідків.

Отже, поняття «конфліктна компетентність», «конфліктологічна компетентність» та «конфліктологічна компетенція» відображають різні аспекти вивчення конфліктів.

Поняття «конфліктна компетентність» більш вузьке, ніж поняття «конфліктологічна компетентність». Конфліктна компетентність є характеристикою обізнаності особистості в конфлікті, її здатності

прогнозувати, попереджувати і вирішувати конфлікти незалежно від способів їх формування, яка включає компетентність учасника у власному “Я” , у потенціалі іншого учасника і ситуаційна компетентність.

Конфліктологічна компетентність включає в себе здатність і готовність особистості: 1) здійснювати діяльність з профілактики конфлікту; 2) мінімізувати деструктивні форми конфлікту і перевести їх в конструктивне русло в реальному конфлікті; 3) за необхідності виступити посередником у вирішенні конфлікту.

Конфліктологічна компетентність є результатом набуття компетенцій. В свою чергу конфліктологічна компетенція є складовою конфліктологічної компетентності. Конфліктологічні компетенції відображають різні аспекти конфліктологічної компетентності.

Аналіз наукових підходів щодо пояснення цих дефініцій, дає можливість стверджувати, що у системі вищої освіти розвиток конфліктологічної компетентності є необхідним для створення безконфліктного середовища.

Список використаних джерел:

1. Берлач А. І, Кондрюкова В. В., Криволапчук В. О., Поліщук О. Г. Конфліктологія : навчальний посібник. Одеса: ОДУВС, 2010. 162 с.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Київ : К.І.С., 2004. С. 47-52.
3. Воронцова О. В, Данечкіна Ю. Конфліктність та конфліктна компетентність особистості. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2006. Вип. 3 (35). С. 302-307.
4. Вошколуп Г. Ю. Оцінка ефективності технології формування конфліктологічної компетентності майбутніх економістів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія :*

Педагогічні науки. 2017. № 2. С. 116-120.

5. Котлова Л. О. Формування конфліктологічної компетентності студентів як чинника їх особистісного розвитку. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С.162-168.
6. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / за заг. ред. К. Б. Наровської. К.: Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с. URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/osnovni_zasady_NBNM/NAMU_Osnovni_Zasady_NBNM.pdf (дата звернення: 16.03.2023)
7. Практика медіації : словник-довідник / уклад.: С. О. Гарькавець, Л. П. Волченко. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2019. 128 с.
8. Рудніцька К. В. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 1 (38).
9. Філь С. С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності студентів - майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 123. С. 20-24.
10. Філь С. С. Етапи формування конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3591/Fil_Vyznachen_nia.pdf;jsessionid=5701076C3455D780D49F17C45D5D14E7?sequence=1 (дата звернення: 16.03.2023)
11. Ярослав Л. О. Конфліктологічна компетентність як предмет психологічного дослідження. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11214/1/22.pdf> (дата звернення: 16.03.2023)

Лосієвська Ольга Геннадіївна

*доктор психологічних наук, професор,
професорка кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

Мальнєв Андрій Сергійович

*здобувач вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

Коверга Валерія Павлівна

*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ
СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ**

В сучасному світі людина змушена жити в умовах хронічного стресу. Постійна завантаженість на роботі, високі вимоги до професіоналізму співробітників, конкуренція, постійний брак часу, руйнівний вплив з боку засобів масової інформації, реклами, велика скупченість людей в мегаполісах – всі ці фактори здатні вивести з душевної рівноваги навіть найстійкішу і психічно урівноважену людину.

Емоційне вигорання – процес поступової втрати емоційної, когнітивної і фізичної енергії, що виявляється у депресивному стані, почутті втоми і спустошеності, утраті здатності бачити позитивні наслідки своєї праці, негативній настанові щодо роботи і життя в цілому. Професійне та емоційне вигорання зумовлює робота в напруженому ритмі з великим емоційним навантаженням. Відсутність належної оцінки (матеріальної винагороди, морального визнання) сприяє розвитку синдрому.

Стан «емоційного вигорання» виражається емоційною лабільністю, психічною неурівноваженістю та деперсоналізацією, призводить до появи в працівників цілої низки захворювань, які називають психосоматичними [3].

Термін «burnout (емоційне вигорання)» введений американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергом у 1974 році для характеристики психологічного стану здорових людей, що знаходяться в емоційно навантаженій атмосфері та схильні ідеалізувати власну діяльність [6].

Авторкою методик психодіагностики феномену вигорання К. Маслач (С. Maslach) у 1976 році було започатковано соціально-психологічний підхід, відповідно до якого вигорання тлумачиться, як деяке порушення психіки у межах норми, як своєрідний стан із симптомами емоційного, розумового та фізичного виснаження. Тобто, burnout – результат проблем суб'єкта, що виникли у взаєминах у процесі професійної діяльності, стрижнем яких є криза ставлень до неї, а не психопатологічний синдром [6;11]. Таке тлумачення професійного вигорання вивело його дослідників за межі професій «суб'єкт-суб'єктного» типу, адже взаємини колег та керівників з підлеглими функціонують практично в усіх видах професійної діяльності. У 1982 р. завдяки Р. Швабу список професій, схильних до професійного вигорання, розширюється [6;11]. Відтепер до групи фахового ризику належать також учителі, політики, менеджери, поліцейські, юристи.

Проблема «емоційного вигорання» вивчається вже багато десятиліть. За цей час було видано близько трьох тисяч публікацій з питань «емоційного вигорання» та визначено близько ста симптомів, пов'язаних з «емоційним вигоранням».

В. Орел вважає, що це дисфункція під впливом професійної діяльності на особистість, що чітко проявляється у сфері суб'єктних видів праці [8] та наближається до категорії психічних станів; структура «емоційного вигорання» включає три основні компоненти: емоційний (психоемоційне навантаження), мотиваційний (ціннісний) і оцінний (самооцінка професійної ефективності).

Розрізняють професійне та емоційне вигорання, обидва ці явища взаємопов'язані.

Професійне вигорання [1] – фізичні та психологічні реакції, що спричинені тривалим стресом середньої інтенсивності, які викликані професійною діяльністю.

Професіонали різного віку з різним досвідом раптово відчують розгубленість і втрачають інтерес до своєї роботи. Пояснень цієї проблеми може бути багато, але на думку психологів, одним із них є «синдром емоційного вигорання» - явище, від якого не застрахована жодна людина, та яке може мати серйозні наслідки.

К. Маслач деталізувала поняття «емоційного вигорання», окресливши синдромом фізичного та емоційного виснаження, що складається з розвитку негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи та втрати розуміння співчуття щодо клієнтів, що «професійне вигорання» є емоційним виснаженням у процесі діяльності, яке виникає на фоні стресу, викликаного міжособистісним спілкуванням [5].

Ф. Сторлі зробила висновок, що «синдром професійного вигорання» є результатом конфронтації з реальністю, коли людський дух виснажується в боротьбі з обставинами, які важко змінити. Людина, що зазнала «професійне вигорання», виконує робочі обов'язки, але емоційний внесок, який перетворює завдання в творчу форму, відсутній [10].

Помилково вважати, що представники так званих «комунікативних» професій кращі за працівників решти галузей можуть подолати тиск, знайти успішні рішення особистих та професійних проблем або ігнорувати емоційне навантаження завдяки хорошим навичкам спілкування. Навіть висококваліфікований фахівець у галузі «спілкування» може відчувати такі явища, як «професійне вигорання». Найголовніша причина полягає в тому, що працівники, які зазнали «емоційне вигорання», не можуть опанувати себе сучасними методами швидкого відновлення своїх психологічних сил, а також прояви (у прямій або непрякій формі) своїх шкідливих емоційних звичок, таких, як образливість, дратівливість та гнів.

Зараз відомо кілька способів визначення синдрому «професійного вигорання». Відповідно до них існує декілька моделей емоційного вигорання, які можуть описати це явище: однофакторна – стан фізичного, психічного і передусім емоційного виснаження, викликаного довготривалим перебуванням в емоційно-перевантажених ситуаціях спілкування (Е. Аронсон, А. Пінес [4]), двофакторна – двовимірна модель, складається з емоційного виснаження та деперсоналізації (Д. Дирендонк, Х. Сиксма, В. Шауфелі), трифакторна (найпопулярніша) – емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистісних прагнень (С. Джексон, К. Маслач [7]), чотирифакторна – емоційне вигорання, деперсоналізація чи редукція особистих досягнень поділяється на два окремих чинники, наприклад, деперсоналізація пов'язана з роботою та процесуальні моделі (динамічний процес, розвивається у часі, має певні фази розвитку, має динаміку розвитку вигорання у процесі зростання емоційного виснаження; дослідники Б. Перлман, Є. Хартман).

«Емоційне вигорання» – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи. Чимало дослідників називають головною причиною виникнення вказаного стресу – організаційний чинник [9]. Емоційне вигорання становить набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної поведінки. Вигорання можна розглядати як функціональний інструмент, оскільки він дає змогу людині дозувати та економічно використовувати енергетичні ресурси.

Отже, синдром «емоційного вигорання» – механізм психологічного захисту, який виникає у формі повного або часткового виключення емоцій.

Сучасні дослідження показали, що «вигорання» можна відрізнити від інших форм наслідків стресу як теоретично, так і емпірично. Необхідно систематично проводити дослідження цього синдрому.

Список використаних джерел:

1. Бернацька О. Феномен професійного вигорання: причини виникнення та шляхи подолання. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2013. № 3. с. 33
2. Булатевич Н. М. Синдром емоційного вигорання: роль індивідуальних та організаційних чинників. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2005. Вип. 22-23. С. 47-50.
3. Горноста́й П. П. Васьковская С. В. Теорія та практика психологічного консультування: Проблемний підхід. К.: Наук. Думка, 1995. 128 с.
4. Дудек В. Емоційне вигорання. Київ : Главник, 2007. С. 128.
5. Карабаєва І. Психологічна культура керівника: запитання і відповіді. *Практичний психолог: школа*. 2013. № 4. С. 16-21.
6. Мельничук О. Б. Психологічні особливості професійного вигорання психологів-психосоматологів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 28-34.
7. Мірошниченко О. Профілактика «синдрому» професійного вигорання у працюючих в екстремальних умовах: навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 155с.
8. Парфьонова Т., Миронюк О. Профілактика емоційного вигорання. *Психолог*. 2013. № 3. С. 37-39.
9. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології: навч. посібник. Київ : Кондор, 2005. 278 с.
10. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. Київ, 2006. 365 с.
11. Schwab, R. L. Perceived role conflict, role ambiguity, and teacher burnout. *Educational Administration Quarterly*, 1982. Vol. 18 (1). pp 60-74.

Михайлюта Вадим Вікторович
*аспірант Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»*

НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ З ПРОЯВАМИ ПОРУШЕНЬ ПСИХІЧНОЇ СФЕРИ: УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

З початком повномасштабної агресії російської федерації проти України практично всі заклади сфери охорони здоров'я зазнали структурно-функціональних змін [1]. Так, на Дніпропетровщині, яка розташована найближче до лінії бойових дій, низка комунальних неприбуткових підприємств медичної сфери здійснили на локальному рівні інфраструктурну перебудову системи надання медичної допомоги відповідно до суспільного запиту. Так, медичні підприємства області, які не перебувають у прямому підпорядкуванні Міністерства оборони України, в екстреному порядку запровадили надання медичної допомоги пацієнтам з новим суб'єктним статусом – військовослужбовцям та внутрішньо переміщеним особам, що захворіли або були поранені. Особливістю роботи з такими пацієнтами є те, що переважна їх більшість в момент звернення за медичною допомогою у якості супутнього захворювання мала ті чи інші розлади психічної сфери. Разом з тим необхідно зазначити, що власне спеціалізованої психіатричної допомоги потребувала та їх частина, де розлади мали субкомпенсований або декомпенсований характер.

Відповідно до наказу МОЗ України, при розладах психічної сфери медична допомога надається мультдисциплінарною лікарською командою [2] у складі таких лікарів: невролог, психіатр, психотерапевт та практичний (клінічний) психолог. Упродовж 2022 року ми провели дослідження на базі одного з комунальних медичних підприємств Дніпропетровської області. Обстеженням охоплено 160 пацієнтів із групи військовослужбовців. За результатами проведеного аналізу психо-діагностичних обстежень та наданої психіатричної допомоги складено рейтинг нозологій, які найчастіше

зустрічались серед зазначених груп пацієнтів в момент звернення за медичною допомогою (табл. 1).

Таблиця 1

**Рейтинг
нозологічних форм розладів психічної сфери серед військовослужбовців,
які стали пацієнтами медичного закладу прифронтової зони
(складено автором)**

Рейтингова позиція	Нозологічна форма розладів	Вага показника
1.	Органічні враження головного мозку	18,2%
2.	Післятравматичний стресовий розлад (ПТСР)	12%
3.	Змішані депресивні розлади	8,1%
4.	Тривожні розлади	7,5%
	Гостра реакція на стрес	7,5%
	Пролонгована реакція на стрес	7,5%
5.	Соматоформні розлади	7,0%
	Інсомнія	7,0%
6.	Органічні тривожні розлади	5,65%
	Стан після перенесених черепно-мозкових та мінно-вибухових травм	5,65%
7.	Тривожні розлади з панічними атаками	5,0%
8.	Розлади адаптації та поведінки	3,8%
9.	Гострий поліморфний психотичний розлад	2%
10.	Епілепсія	1,25%
	Шизофренія	1,25%
11.	Психогенний ступор	0,6%
	Всього:	100%

Як видно із табл.1, майже кожний другий пацієнт мав прояви післятравматичного стресового розладу.

Зазначимо, що у більшості випадків медична допомога надавалася за результатами амбулаторних звернень. Однак, в 29 випадках (18,2%) допомога мультидисциплінарної команди знадобилася тим військовослужбовцям, що проходили лікування в стаціонарних умовах з приводу вогнепальних поранень, акубаротравми, різноманітних захворювань тощо. У всіх випадках (100%) пацієнти повідомляли про вкрай сильні

емоційні переживання негативного характеру, що часто супроводжувались фізичним перевантаженням та різними ступенями впливу інших травмуючих факторів (переохолодження, перегрівання тощо) під час бойових дій.

Стаціонарне лікування з приводу травм та соматичних захворювань поєднувалось з медикаментозною корекцією порушень психічної сфери, психотерапевтичною та фізіотерапевтичною допомогою. У більшості випадків психічний стан стабілізувався, пацієнти виписувались на наступний етап лікування основної патології.

У випадках, коли психічні розлади мали домінуючий характер та потребували лікування в умовах спеціалізованого психіатричного закладу, здійснювалась відповідна перегоспіталізація (всього 4 особи або 2,5%). Доцільність їхньої перегоспіталізації до спеціалізованого психіатричного закладу обумовлювалась також необхідністю здійснення комісійного експертного огляду, встановлення заключного діагнозу, уточнення подальшого плану лікування, вирішення питання щодо придатності до подальшого несення військової служби та інших соціальних питань, у т.ч., встановлення групи інвалідності.

Таким чином, організація надання спеціалізованої медичної допомоги пораненим, що мають супутні порушення психічної сфери, має велике значення при вирішенні питань якнайшвидшого повернення військовослужбовців до лав Збройних Сил України, а в певних випадках – для вирішення питання про демобілізацію за станом здоров'я з подальшою ресоціалізацією в громадському просторі. Задля цього управління наданням медичної допомоги військовослужбовцям реалізується на принципах загальності надання медичної допомоги для військослужбовців та цивільного населення, етапності в реалізації надання медичної допомоги, мультидисциплінарного підходу.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022->

[41397](#) (дата звернення: 05.03.2023).

2. Про затвердження Порядку надання психіатричної допомоги мобільною мультидисциплінарною командою : Наказ МОЗ України від 06.09.2022 р. № 1600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1102-22#Text> (дата звернення: 05.03.2023).

Моїсєєва Любов Володимирівна
аспірант Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я

Психічне здоров'я - це все про те, як люди думають, відчують і поведуться. Фахівці з психічного здоров'я можуть допомогти людям з депресією, тривогою, біполярним розладом, залежністю та іншими станами, які впливають на їхні думки, почуття та поведінку.

Психічне здоров'я може впливати на повсякденне життя, стосунки та фізичне здоров'я.

Однак це посилення працює і в іншому напрямку. Фактори життя людей, міжособистісні зв'язки та фізичні фактори можуть сприяти психічним захворюванням.

Турбота про психічне здоров'я може зберегти здатність людини радіти життю. Це передбачає збалансування життєвої діяльності, обов'язків та зусиль для досягнення психологічної стійкості.

Стрес, депресія та тривога можуть вплинути на психічне здоров'я та порушити розпорядок дня людини.

Хоча медичні працівники часто використовують термін психічне здоров'я, лікарі визнають, що багато психологічних розладів мають фізичне коріння.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ):

"Психічне здоров'я – це стан психічного благополуччя, який дозволяє людям справлятися зі стресами життя, реалізовувати свої здібності, добре вчитися і добре працювати, а також робити внесок у свою громаду".

ВООЗ заявляє, що психічне здоров'я – це «більше, ніж просто відсутність психічних розладів або інвалідності». Пік психічного здоров'я полягає не тільки в управлінні активними станами, але й у догляді за постійним оздоровленням та щастям.

Вона також підкреслює, що збереження та відновлення психічного здоров'я має вирішальне значення індивідуально та на рівні громади та суспільства [1].

Кожен піддається певному ризику розвитку розладу психічного здоров'я, незалежно від віку, статі, доходу чи етнічної приналежності, особливо в умовах повномасштабної війни.

Соціальні та фінансові обставини, несприятливий дитячий досвід, біологічні фактори та основні медичні стани – все це може сформувати психічне здоров'я людини.

Багато людей з розладом психічного здоров'я мають більше одного стану одночасно.

Важливо зазначити, що гарне психічне здоров'я залежить від делікатного балансу факторів і що кілька елементів можуть сприяти розвитку цих розладів.

Наступні фактори можуть сприяти порушенню психічного здоров'я [2].

Наявність обмежених фінансових коштів або приналежності до маргіналізованої або переслідуваної етнічної групи може збільшити ризик розладів психічного здоров'я.

Описані гнучкі (модифіковані) та негнучкі (немодифіковані) фактори, які впливають на доступність та якість лікування психічного здоров'я для певних груп.

До модифікованих факторів розладів психічного здоров'я відносяться:

- соціально-економічні умови, такі як наявність роботи;

- окупація;
- рівень соціальної залученості людини;
- освіта;
- якість житла.

До немодифікованих факторів відносяться:

- стать;
- вік;
- етнічна належність;
- національність.

Специфічні психічні розлади групуються разом завдяки спільним рисам. Деякі види психічних захворювань наступні:

- тривожні розлади,
- розлади настрою,
- розлади шизофренії

За даними Американської асоціації тривоги та депресії, тривожні розлади є найпоширенішим психічним захворюванням [3].

Люди з цими станами мають сильний страх або тривогу, пов'язану з певними об'єктами або ситуаціями. Більшість людей з тривожним розладом намагаються уникати впливу того, що викликає їх тривогу.

Спалах тривожних симптомів не обов'язково потребує специфічного тригера. Вони можуть відчувати надмірну тривогу при зіткненні з повсякденними ситуаціями, які не становлять прямої небезпеки, наприклад, домашні справи або зустрічі.

Люди з панічним розладом відчують регулярні панічні атаки, пов'язані з раптовим, непереборним терором або відчуттям неминучого лиха і смерті.

Посттравматичний стресовий розлад може виникнути після того, як людина переживе або стане свідком інтенсивно стресової або травматичної події. Під час такого роду подій людина думає, що її життя або життя інших людей знаходяться в небезпеці. Вони можуть відчувати страх або що вони не

контролюють те, що відбувається. Ці відчуття травми та страху можуть потім сприяти посттравматичному стресовому розладу.

Люди також можуть називати розлади настрою афективними розладами або депресивними розладами.

Люди з цими станами мають значні зміни настрою, як правило, пов'язані або з манією, періодом високої енергії та радості, або з депресією.

Хоча розлади психічного здоров'я є поширеними, вони відрізняються за ступенем тяжкості. Більшість людей можуть керувати своїми симптомами та вести повноцінне життя за допомогою належного лікування та доступу до підтримки.

Для інших одужання може виглядати не як повернення до свого життя до розладу психічного здоров'я, але вивчення нових способів впоратися та отримання більшого контролю над своїм життям.

В Україні травматизовано все населення, тому О.Зеленська започаткувала ініціативу щодо піклування про ментальне здоров'я українців.

За даними ВООЗ пік психічного здоров'я – це більше, ніж просто відсутність проблем з психічним здоров'ям. Це здатність керувати існуючими умовами та стресовими факторами, зберігаючи постійне оздоровлення та щастя, що є необхідною умовою для повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Mental health. Available at: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (accessed 12.02.2023).

2. Behzadifar M, Behzadifar M, Sayehmiri A, Behzadifar M, Sarokhani M, Sayehmiri K. Economic factors influencing mental health using multiple regression model in Ilam province of Iran. *Med J Islam Repub Iran*. 2015.

3. Anxiety Disorders - Facts & Statistics. Available at: <https://adaa.org/understanding-anxiety/facts-statistics> (accessed 12.02.2023)

Негодченко Ольга Петрівна

старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

НАСИЛЛЯ В КУЛЬТУРНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРИ

На сьогодні почали науковці та дослідники активно вивчати твори мистецтва, у тому числі й художню літературу, де яскраво описані факти насилля та їх наслідки. Адже все це впливає на систему цінностей наших громадян. І започатковуємо ми ознайомлювати наших дітей із такими прикладами ще зі шкільних років. Межа між цензурними проявами та громадським контролем є мінімальною. Зовсім уникати таких явищ ми не можемо, бо інакше не підготуємо суспільство до боротьби із ними.

Дослідники в мережі «Інтернет» почали масово описувати приклади насилля в художній літературі, дублюючи один одного. Українська література завжди рясніла подібними прикладами. Особливо ними наповнені художні твори XIX та XX століть.

У такому форматі обговорювати починають це питання з «Енеїди» Івана Котляревського. Починати з цього твору, а не з раніших, означає слабке знання літературних творів попередніх років, але зараз не про це. Весела поема (перша літературна казка), в якій обговорюють сюжет, де, наприклад, Еней закручує інтрижку зі зголоділою за чоловічою ласкою царицею Дідоною: радість, пригода, еротика – всім добре. Та щойно парубок моторний вирушає далі, до визначеної мети, вдова влаштовує самоспалення. Так вона сама себе визначає як об'єкт осуду і, будучи джерелом влади у своїй державі, сама ж себе і карає за порушення неписаного закону про перелюб: вона зрадила пам'ять мертвого чоловіка та ще й віддалася чужоземному царенкові. Найгірше навіть не те, що її засудять, а те, що засміють. Моральне насильство суспільного осуду ще попереду, але цариця обирає до нього не доживати [2].

Наступний твір публічного обговорення зазначеної теми – це покрітка Катерина, героїня Тараса Шевченка, яку батьки за вагітність вигнали з дому, батько дитини відмовився від неї, а тому вона покінчила життя самогубством. Дитя, яке виросло попідтинню, стає поводитирем кобзаря. Шевченко пише про Катерину зі співчуттям і любов'ю, він шкодує її. Поема дуже популярна й дотепер. Однак ніхто не захищає права дівчини рости позашлюбне дитя та учинок батьків залишається поза увагою.

XIX століття насичене прикладами насильства в літературі (поема «Гайдамаки» Т. Шевченка – Гонта публічно зарізає своїх синів, бо вони католики, як і їхня мати; «Народні оповідання» Марко Вовчок – садистичні пани і панночки штрикають кріпачок голками, розбивають їхні мрії на подружнє щастя, лають і б'ють; «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького – в родині, у селі жінки, постійно замкнені в хатньому просторі, пліткують, інтригують, висувають чоловікам постійні претензії і намагаються залучити їх до своїх локальних битв; «Повія» Панаса Мирного – Христя Притика виривається із села в місто, стає наймичкою, а потім утриманкою заможного чоловіка, проте по смерті коханця вона мусить працювати дешевою повією, а далі її чекає відомий фінал: приниження, венеричні хвороби, смерть; «Лісова пісня» Лесі Українки – знуцання над Мавкою, яка відрізняється від більшості; «Камінний господар» Лесі Українки – тінь померлого Командора карає спокусника, а не зрадницю: жінка – лише об'єкт, власність, рабиня).

XX століття змінює рівень поглядів на насилля. Особливо яскраво воно виявилось в 20-і роки, в час, який часто називають другим національним відродженням («Я (Романтика)» Миколи Хвильового – описує розстріл чекістом власної матері, котра разом із черницями підбурювала людей проти більшовицького режиму; поезії Володимира Сосюри – описує в одному з віршів своє бажання стріляти в усіх людей, які прийняли буржуазний НЕП; оповідання «Третя революція» Валер'яна Підмогильного – жінка є традиційно незахищеною категорією, якщо є нагода безкарно отримати доступ до жіночого тіла, то нею скористаються). Якщо Підмогильний,

Хвильовий, Яновський у прозі про громадянську війну до насильства ставляться негативно, болісно переживають цей досвід, власний і суспільний, то згодом, у класичних творах про Другу світову, ситуація змінюється.

Радянські автори за людяність, проте вони точно знають, що і як має відбуватися і як до цього ставитися звертаємо увагу на описи жінок як сексуальні об'єкти («Україна в огні» Олександра Довженка – Олеся та її подруга Христя; «Прапороносці» Олеся Гончара – Шура Ясногорська; «Собор» Олеся Гончара – Єлька). Ліна Костенко Марусю Чурай в однойменній поемі подає її сильною, гордою, талановитою, яка вбила не з підлості. Однак судять її чоловіки і вирок публічного суду суворий і справедливий – публічна страта. Її милують спеціальним гетьманським указом, та зламана поетка ні до творчості, ні до любові вже непридатна.

Література років незалежності була площиною для експериментів і новаторства щодо висвітленого насилля. Варто згадати тут твори: «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко (драма насильства над цілою нацією розгортається перед читачами, а історія любові письменниці й художника є лише приводом), «Без мужика» Євгенії Кононенко (оповідачка описує власну приватну біографію) та інші. Якщо раніше насильство в літературі аналізували критики, то нині маємо антологію, де оповідання знаних українських авторів аналізують фахові психологи. Нова література прагне розрахуватися з минулим за допомогою помсти (твори Юрія Андруховича та Євгена Пашковського).

Україна є типовим постколоніальним суспільством. Його культурні дискурси повторюють радянські формули і не хочуть дистанціюватися від класичних письменників та ідей, успадкованих від минулого. Водночас саме сьогодні переосмислення культурних цінностей і модернізація культурних дискурсів є невідкладним завданням.

Список використаної літератури:

1. Павличко С. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі) // https://ukrlit.net/info/theory_1/100.html.

2. Щур О. Насильство, яке заведено не помічати в українській літературі // <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/nasilstvo-yake-zavedeno-ne-pomichati-v-ukrainskiy-literaturi-134073.html> від 03 березня 2017 року.

Остренко Сергій Андрійович
*аспірант Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»*

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Хочемо звернути увагу на роль психічного здоров'я в більшості, якщо не у всіх, з 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР). Зменшення проблем з психічним здоров'ям і страждань важливо саме по собі. Крім того, хороше психічне здоров'я пов'язане з можливістю досягти Цілей сталого розвитку, як відображає саме визначення психічного здоров'я.

Спираючись на досвід Цілей розвитку тисячоліття, метою порядку денного ЦСР є викорінення бідності та голоду; сприяти інклюзії, людській гідності та рівності; захищати планету, сприяти зростанню; і сприяти миру і справедливості. Цілі сталого розвитку складаються з 17 цілей зі 169 цілями. Конкретне посилення робиться на психічне здоров'я та зловживання психоактивними речовинами відповідно до цілі 3. Ціль 3.4 щодо передчасної смертності від неінфекційних захворювань спрямована на зниження на «третину шляхом профілактики, лікування та зміцнення психічного здоров'я та добробуту», а ціль 3.5 стосується профілактики та лікування наркоманії. Більше того, як зазначає Izutsu et al. [1], права людей з обмеженими можливостями згадуються конкретно в цілях 4, 8, 10 і 11, що актуально для людей з психічними, інтелектуальними та психосоціальними вадами. Цілі сталого розвитку забезпечують обґрунтування та основу для вирішення питань психічного здоров'я з багатьох точок зору з новою терміновістю.

Одним з нових аспектів Цілей сталого розвитку є їх універсальність, а не лише цілі для бідних країн. Так само психічне здоров'я стосується всіх нас. Навіть найбагатші країни, найбагатші люди та найбільш привілейовані сім'ї відчувають проблеми з психічним здоров'ям і стикаються зі стражданнями, пов'язаними з депресією, самогубством або зловживанням психоактивними речовинами. Іншим важливим аспектом ЦСР є те, що вони є багатосекторальними, і що інновації та прогрес в одному секторі вплинуть на інший. Крім того, для досягнення цілей необхідно буде співпрацювати в різних секторах і дисциплінах. Аналогічно, досягнення цілей сприяння гарному психічному здоров'ю та добробуту для всіх, а також забезпечення хорошого та гідного лікування нужденних вимагає мультидисциплінарної співпраці. Рішення буде знайдено не тільки в сфері охорони здоров'я. Кінцевою метою ЦСР є забезпечення хороших партнерських відносин. Партнерами з питань психічного здоров'я є громадянське суспільство, приватний сектор, уряди та неурядові організації. Уроки цих партнерств можуть бути застосовані до загальної програми ЦСР.

Тому нашою метою є перегляд ЦСР з точки зору психічного здоров'я та обговорення того, як поліпшення психічного здоров'я може підтримати зусилля щодо досягнення всіх ЦСР, і як прогрес у досягненні 17 цілей може вплинути на психічне здоров'я.

Цілі 1, 2 і 6: Викорінення бідності, голоду та поганої санітарії

Проблеми психічного здоров'я становлять величезний тягар для окремих людей і суспільств, як з точки зору людських страждань, так і економіки. За оцінками, лише депресія торкнулася 350 мільйонів осіб, що є найбільшим внеском у роки, прожиті з інвалідністю [2]. Більше 80% людей з психічними розладами живуть в країнах з низьким і середнім рівнем доходу (LMIC). Психічні захворювання та зловживання психоактивними речовинами є основними причинами тягаря хвороб, що становлять майже 9 % та 17 % загального тягаря захворювання в LMIC [2]. У той же час, за оцінками, приблизно 80 % людей в LMIC з важкими психічними розладами не

отримують ніякого лікування, часто позначаючи розрив у лікуванні психічного здоров'я.

Цілі 3 і 4: Міцне здоров'я та освіта

Фізична, психічна і соціальна сторони здоров'я взаємопов'язані, і поліпшення фізичного здоров'я вплине на психічне здоров'я і навпаки. Приклади включають те, як зловживання психоактивними речовинами може викликати рак печінки, і що депресія може збільшити ризик не шукати лікування або приймати ліки. Психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя важливі для освіти дітей та відвідування школи. Гуманітарні кризи, викликані стихійними лихами або конфліктами, не тільки руйнують школи, але можуть негативно вплинути на здатність до навчання. Якісна освіта може сприяти та захищати психічне здоров'я за допомогою знань та життєвих навичок, забезпечення безпеки та значущої діяльності та соціальних мереж.

Цілі 5, 10 і 16: Сприяння рівності, миру і справедливості

Хоча всі люди народжуються рівними у своїй гідності та правах і не повинні піддаватися дискримінації; Нерівність, дискримінація та стигма є помітними, коли мова йде про глобальне психічне здоров'я. Однією з проблем у впровадженні послуг з охорони психічного здоров'я є стигма - негативне сприйняття спільнотою людей з психічними розладами - яка часто пов'язана з проблемами психічного здоров'я. Стигма психічних захворювань поширена у всіх країнах, як в країнах з високим рівнем доходу, так і в країнах з високим рівнем доходу [5,6], негативно впливає на життя людей, і збільшує тягар хвороб [7]. Негативні наслідки стигми по відношенню до людей з психічними захворюваннями можуть впливати на всі сфери життя, включаючи тривалість життя, навчання, роботу і соціальні відносини [8]. Крім дефіциту ресурсів для профілактики, догляду та лікування, негативне ставлення до психічного здоров'я також може обмежити доступ до лікування [9]. Більш того, негативне ставлення часто збігається з негативними

практиками, такими як приховування або покарання людей з проблемами психічного здоров'я.

Гуманітарні кризи, такі як війна, пов'язані з підвищеною поширеністю психічних розладів і дистресу. Насильство є основною загрозою для психічного здоров'я. Наприклад, один мета-аналіз досліджень постраждалих від конфлікту популяцій виявив рівень поширеності 15,4% для ПТСР і 17,3% для депресії [9,10]. За оцінками глобального партнерства з припинення насильства над дітьми, 120 мільйонів дівчаток і 73 мільйони хлопчиків стали жертвами сексуального насильства, а майже мільярд дітей регулярно піддаються фізичним покаранням; всі вони становлять серйозний ризик для психічного здоров'я.

Однак хороше психічне здоров'я та зменшення зловживання психоактивними речовинами можуть сприяти зменшенню насильства, а психосоціальні втручання є частиною трансформації конфлікту як способу розірвати цикл насильства. Психосоціальна підтримка часто включається в реабілітацію після звірств.

Як з точки зору прав людини, так і з економічної точки зору зрозуміло, що психічне здоров'я має бути пріоритетним. Якщо ми хочемо досягти Цілей сталого розвитку, нам потрібно буде розвивати людський потенціал, щоб більше людей могли зробити свій внесок у необхідну роботу та зміни. Для цього центральне місце займає підвищена стійкість. Стійкість вказує як на зміцнення психічного здоров'я в громадах, сім'ях, школах та робочих місцях, так і на запобігання та лікування розладів психічного здоров'я та зловживання психоактивними речовинами. Тому обидва вони повинні бути глобальними пріоритетами та обов'язками. Фактично, визначення ВООЗ психічного здоров'я – стану добробуту, коли люди реалізують свій потенціал, можуть справлятися з нормальними викликами в житті, можуть продуктивно працювати та робити внесок у свою спільноту – підсумовує багато з того, що потрібно, якщо ми хочемо досягти Цілей сталого розвитку до 2030 року.

Список використаних джерел:

1. Izutsu T, Tsutsumi A, Minas H, Thornicroft G, Patel V, et al. Mental health and wellbeing in the Sustainable Development Goals. *Lancet Psychiatry*. 2015. 2. pp 1052-1054.
2. All rights reservth a Global Priority. *Cerebrum*. pp 10-16.
3. Black MM, Walker SP, Fernald LC, Andersen CT, DiGirolamo AM, et al. Early childhood development coming of age: science through the life course. *The Lancet*. 2017. 389. pp 77-90.
4. Boyce WT. The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatr Dent*. 2014. 36. pp 102-108.
5. Walker SP, Chang SM, Wright A, Osmond C, Grantham-McGregor SM. Early childhood stunting is associated with lower developmental levels in the subsequent generation of children. *J Nutr*. 2015. 145. pp 823-828.
6. Ayazi T, Lien L, Eide A, Shadar EJS, Hauff E. Community attitudes and social distance towards the mentally ill in South Sudan: a survey from a post-conflict setting with no mental health services. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. 2014. 49. pp 771-80.
7. Henderson C, Evans-Lacko S, Thornicroft G. Mental illness stigma, help seeking, and public health programs. *Am J Public Health*. 2013. 103. pp 777-780.
8. Hinshaw SP, Cicchetti D. Stigma and mental disorder: Conceptions of illness, public attitudes, personal disclosure, and social policy. *Dev Psychopathol*. 2000. 12. pp 555-598.
9. Corrigan PW, Sokol KA, Rüsч N. The impact of self-stigma and mutual help programs on the quality of life of people with serious mental illnesses. *Community Ment Health J*. 2013. 49. pp 1-6.
10. Steel Z, Chey T, Silove D, Marnane C, Bryant RA, et al. Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. *JAMA*. 2009. 302. pp 537-49.

Пашко Антоніна Олександрівна
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету*

ТЕРОРИЗМ – ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ МЕТОД УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ НАСЕЛЕННЯ

Тероризм відноситься до числа самих небезпечних і важко прогнозованих явищ сучасності, що набувають все більш різноманітні форми і загрозливі масштаби. Терористичні акти найчастіше призводять до масових людських жертв, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються часом відновленню, створюють ситуації для зародження ворожнечі між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, які іноді неможливо подолати протягом життя цілого покоління.

Тероризм – один з найбільш підлих насильницьких способів боротьби. Він полягає, по-перше, у використанні в якості засобів досягнення мети найбільш небезпечних форм насильства, пов'язаних не тільки з безпосереднім силовим впливом на конкретних жертв, але і зі створенням атмосфери страху, паніки, жаху у більш широкого кола суб'єктів, по-друге, фактично у вимаганні зазначеним чином значущого для терористів рішення, дії.

Тероризм опирається на споконвічні властивості людської натури, які домінують у психології й визначають менталітет не дуже великої групи осіб, але тією чи іншою мірою властиві багатьом. Готовність до насильства взагалі й терористичного, зокрема, коріннями походить від органічно властивої для людини схильності до агресивності та руйнівних інстинктів. Ці якості з різною інтенсивністю виражені в різних людей і тією чи іншою мірою приборкані існуючими правовими та моральними нормами, вихованням та культурою.

Тероризм – це історично мінливе багатоаспектне явище, що має різноманітні форми і прояви. Він включає в себе психологічні, соціальні, політичні, правові та економічні аспекти.

На сьогодні нараховується більше ніж сто визначень тероризму, наведемо одно з них: **тероризм** – це насильство, що містить в собі загрозу іншого, не менш жорстокого, насильства для того, щоб викликати паніку, порушити або зруйнувати державний і громадський порядок, вселити страх, примусити супротивника прийняти бажане рішення та інше. Ця ознака тероризму може виражатися як у прямому фізичному насильстві, так і в психічному впливі на волю і свідомість людей

Передумови тероризму зображено на Рис 1.

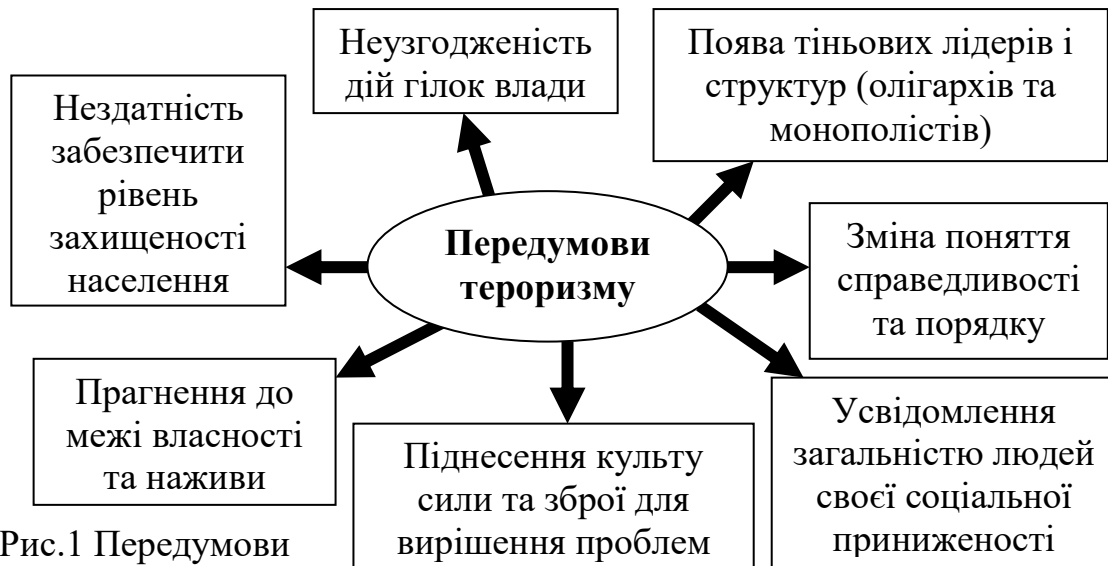

Рис.1 Передумови

тероризму

Від тероризму слід відрізняти такі факти застосування насильства в рамках збройного чи іншого конфлікту двох сторін, коли представники однієї конфліктуючої сторони завдають шкоди представникам іншого боку, активно беруть участь у конфлікті. При тероризмі жертви ніколи не беруть участь в конфлікті терористів і „третьої сторони”, як правило, навіть не знають про такий конфлікт.

Суб'єктами висунення вимоги до третьої сторони переважно є зовсім не виконавці конкретних злочинів терористичного характеру, а їх організатори.

Виконавці можуть взагалі не знати про конкретизовані вимоги і нерідко гинуть при скоєнні вибухів або інших терористичних акцій. В крайньому випадку, вони лише озвучують відповідні вимоги. Винятком, зрозуміло, є рідкісні випадки вчинення актів тероризму одинаками.

Висновки. Тероризм – це специфічний метод управління поведінкою суб'єктів, до яких пред'являються вимоги. Це – особливий спосіб насильства, використовуваний, як правило, майже завжди при досягненні масштабних цілей організованими колективами суб'єктами. У той же час сам по собі тероризм – всього лише метод, який буває підпорядкований досягненню різних цілей, породжується різноманітними мотивами. За методом важливо бачити мотивацію, причини та інші обставини його використання.

Потапук Лілія Миколаївна

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету*

Коляда Вікторія Русланівна

*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Луцького національного технічного університету*

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

Безпека виступає складною, багатоплановою, різнорівневою й різномасштабною системою життєзабезпечення. Вона стає активним і провідним мобілізатором ресурсів психіки особистості в надзвичайних обставинах за катастрофічних природних явищ і стихійного лиха, соціальних потрясінь, злочинних посягань і є для неї найважливішою необхідною умовою нормального існування та розвитку. Безпека реалізується в суспільстві на основі створення певних організаційних форм соціальної взаємодії, взаємозв'язків, особистісних, групових інтересів і способів їх досягнення. Тому кожна особистість потребує відчуття тісного, безпечного

зв'язку з довкіллям, іншими людьми, які належать до певних соціальних груп [4, с. 62].

Однак будь-які екстремальні або кризові події (військові дії, стихійні лиха, нещасні випадки, аварії, катастрофи) призводять до соціальних і психологічних наслідків, які порушують нормальний ритм життя людей. Так, повномасштабне військове вторгнення з окупацією частини областей та регулярними повітряними обстрілами всієї території України спричинили немислимі людські страждання, викликали у людей значну психічну напруженість, що деструктивно позначилося на їх поведінці, діяльності, продуктивності когнітивних функцій тощо. У зв'язку з цим, усі сфери діяльності змушені були пристосовуватися до функціонування в нових умовах.

Введення в Україні воєнного стану вслід за пандемією коронавірусної інфекції COVID-19 стало ще одним викликом для сфери освіти. Це змусило шукати оперативні рішення: замислитися над проблемою психологічної адаптації учасників освітнього процесу до нової реальності, надання психологічної підтримки та допомоги не лише студентам, а й науково-педагогічним працівникам.

В умовах війни найголовніше – це стабільний психічний стан, без якого життя і навчання в умовах кризи не можуть бути успішними. Психологічна безпека в освітньому середовищі виступає ефективною міжособистісною взаємодією та неодмінною умовою її психологічного благополуччя, а отже, психологічного здоров'я [4, с. 64]. В умовах змін соціально-психологічної реальності активізуються адаптаційні ресурси особистості, які дають змогу людині пристосуватися до нових обставин, зміненої реальності, створюють умови для їх «прийняття» та переосмислення. Адаптаційні ресурси особистості виступають основою формування конструктивної поведінки, впливають на вибір конструктивних стратегій з метою подолання життєвих труднощів та перешкод.

Психологічні чинники адаптації до навчально-пізнавальної діяльності включають кілька психологічних варіантів. Серед них варто виділити такі.

1. Організаційну адаптацію, яка включає вивчення структури ЗВО, її вимог і норм.

2. Діяльнісну адаптацію (визначення прав, обов'язків і поведінки здобувачів освіти, вимог до якості навчальної діяльності).

3. Професійну адаптацію, яка визначає розуміння сутності обраної професії, місця спеціальності в загальній системі та бажання оволодіти професійною діяльністю.

4. Соціально-психологічну адаптацію. Йдеться про звикання до колективу, побудову ділових і особистих стосунків, самоствердження в групі. Не менш важливим аспектом такого типу координації є побудова стосунків з викладачами та адміністрацією.

5. Побутову адаптацію. Вся справа в звикання до нового режиму, підвищених психологічних і психічних навантажень і багато іншого [1].

Природною реакцією людини на будь-яку загрозу є стрес як стан фізичного чи психологічного збудження. Такий стан, коли людина відчуває страх, ейфорію, злість або безпорадність, проявляє агресію або впадає в апатію, є нормальним, оскільки емоції є відповіддю на стрес та ситуацію, в якій вона опиняється.

Опитування студентів та викладачів ЛНТУ показують, що більшість з них після повномасштабного вторгнення ворога в Україну почуваються значно гірше: мають постійний страх, безсоння, розгубленість, погіршення спостережливості, уважності, складнощі у виконанні розумових операцій, підвищену стомлюваність, незібраність, інертність, низьку працездатність, «провали» пам'яті, байдужість, зациклення на собі, не можуть позбутися спогадів про травматичну подію, зосередитися тощо.

Щодо психічного стану викладачів, то довготривалий стрес, у якому вони перебувають в період воєнного стану, дуже часто призводить до емоційного вигорання (синдрому XXI століття). Емоційне вигорання – це

реакція людини на хронічну втому. Надмірна залежність від роботи призводить до виникнення відчаю і внутрішнього спустошення особистості. А отже, синдром емоційного вигорання характеризується поєднанням симптомів порушення у психічній, соматичній і соціальній сферах життя.

Під час воєнного стану педагоги стикаються з дуже різними випадками стресових станів і посттравматичних розладів. Схильність до співчуття, емпатія, велика витрата психоемоційної енергії, невпевненість у завтрашньому дні посилює цей стан при виконанні ними своєї професійної діяльності.

Всесвітня організація охорони здоров'я вперше включила емоційне вигорання (синдром, який виникає як результат хронічного стресу на роботі, що не був успішно врегульований) до своєї Міжнародної класифікації хвороб, яка вважається стандартом для діагностики та страхування здоров'я (рішення було ухвалене під час 72-ї сесії Генеральної Асамблеї охорони здоров'я). Синдром характеризується трьома вимірами або симптоми:

1. Відчуття виснаження, що призводить до порушення сну, зниження імунітету та проблем із концентрацією уваги.

2. Інтелектуальна й емоційна дистанція з роботою, що супроводжується почуттям негативу та цинізму відносно робочих ситуацій, відірваністю від колективу, відсутністю мотивації та негативним сприйняттям реальності.

3. Зниження професійної ефективності, що проявляється в неспроможності впоратися з робочими обов'язками, внаслідок чого з'являються сумніви у власних здібностях і компетентності [2].

Дієвим у цій ситуації є турбота про себе і свої психологічні межі, особистий простір та здорові кордони між «Я» і оточуючим світом, тобто розуміння важливості поняття асертивності. Асертивність як комплекс навичок, пов'язаних зі спілкуванням, впливає на всі сфери життя. Така поведінка дозволяє йти до власних цілей, поважаючи права, цінності та переконання інших. Асертивні люди можуть самостійно регулювати свою

поведінку та відповідати за неї, незважаючи на те, що подумують, скажуть інші. Вони чітко висловлюють свої бажання та потреби, встановлюють особисті межі, не маніпулюють іншими для досягнення своєї мети.

До принципів асертивної поведінки людини відносять:

- повну відповідальність людини за власну поведінку;
- самоповагу та повагу до інших людей;
- ефективне спілкування, тобто чесність, відкритість і правдивість розмови;
- демонстрацію впевненості та позитивної настанови. Впевненість у собі пов'язана з самоповагою і переконанням у тому, що ми фахівці своєї справи;
- вміння уважно слухати і розуміти погляди іншої людини;
- перемовини та досягнення робочого компромісу.

Особливо актуальною є проблема асертивної поведінки під час війни. Надзвичайно важливо дотримуватися принципів асертивної поведінки як у робочому колективі, так і в сімейному колі або колі друзів, у роботі зі студентами тощо, для того, щоб бути психологічно здоровою людиною. Основними ознаками такої людини є інтелект, відкритість до співробітництва, готовність справлятися з життєвими викликами сьогодення. Отже, асертивність це головна характеристика психологічного здоров'я особистості.

Скоригувати емоційний і психологічний стан можна лише активними діями. Важливим є пошук чинників мотивації молоді до продовження навчання, власного розвитку, подолання синдрому відкладеного життя. Навчальний процес не повинен перериватися на довгий час. Рекомендується працювати за розкладом, щоби в учасників освітнього процесу не переривався зв'язок один з одним і підтримувалася самодисципліна.

Для ефективнішого провадження освітнього процесу можна запропонувати індивідуалізувати навчальні плани студентів відповідно до їхніх потреб, можливість продовжувати навчання під час війни; надавати

усім психологічну допомогу; проводити креативні заняття (створення проблемних ситуацій, нетрадиційних моделей інтерактивного контролю знань), застосовуючи різноманітні технічні підходи з метою підвищення залученості студентів до освітнього процесу; проводити заходи, спрямованих на підвищення ролі гуманітарної підготовки студентів та їх патріотичного виховання; розробити тренінги для освітян з підвищення цифрової грамотності та освоєння інструментів для забезпечення академічної доброчесності; розвивати мережі комунікацій між закладами вищої освіти для міжнародної співпраці та обміну досвідом.

Список використаних джерел:

1. Березняк К. М., Накорчевська О. П., Васильєва О. А. Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 10 (15). С. 401-411.
2. ВООЗ визнала емоційне вигорання хворобою URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2709011-vooz-vperse-viznala-emocijne-vigoranna-hvorobou.html> (дата звернення: 02.03.2023)
3. Освіта в умовах воєнного стану. URL: <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> (дата звернення: 02.03.2023)
4. Потапюк Л. М. Психологічна безпека в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Соціальна та освітня інклюзія : історія, сучасність та перспективи розвитку* : колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні / за ред. С. П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці : «Технодрук», 2021. С. 59-92.

Пріснякова Людмила Макарівна
*кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету*

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Насильство в сім'ї – глобальна загальносвітова проблема, для якої немає культурних, географічних, релігійних, соціальних і економічних кордонів. Різні види насильства є досить поширеними в усьому світі незалежно від віку і національності. Домашнє насильство – нове явище, породжене сучасними економічними і суспільними змінами, темпом життя та стресами. Сім'я як осередок суспільства без підтримки держави та її інституцій не завжди спроможна виконувати свої головні функції, зокрема щодо забезпечення належного добробуту та виховання дітей. Негативні наслідки насильства в конкретній сім'ї відчуває на собі все суспільство.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Виділяють психологічне, економічне, фізичне та сексуальне домашнє насильство. Психологічне домашнє насильство – вербальне або невербальне шкідливе вольове насильство над людиною (приниження, навіювання тривоги, зниження самовпевненості), що веде до зниження її особистісної самооцінки та віри у власні сили. Економічне домашнє насильство полягає у позбавленні фінансових, матеріальних та моральних ресурсів членів сім'ї, у обмеженні або у відмові у грошовому забезпеченні, несправедливому розділі майна тощо. Фізичне домашнє

насильство проявляється у впливі на членів сім'ї з метою скоєння фізичної та психологічної шкоди у зв'язку з обмеження волі, побиття, катувань тощо. Найчастіше фізичне насильство застосовується чоловіком стосовно жінки та дітей. Важливою причиною виникнення домашнього насильства є фізична перевага насильника і легкість використання сили як засобу доведення власної правоти. Сексуальне насильство – насильне задоволення сексуальних потреб за допомогою загроз, психологічного та фізичного примушення до статевого акту.

Серед факторів домашнього насильства можна виокремити:

- **економічні** (зниження рівня життя частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість; відсутність гідних умов життя);
- **психологічні** (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб; стереотипи поведінки);
- **правові** (недосконалість законодавства; низький рівень правової свідомості);
- **соціально-культурні** (гендерні витоки (стереотипність уявлень щодо ролей в сім'ї та виховання дітей); високий рівень алкоголізації населення; поширення наркоманії; пропагування в ЗМІ насильства як моделі поведінки; відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства).

Психологічні передумови виникнення домашнього насильства - відсутність поваги серед членів родини, відсутність любові до жінки, до чоловіка, до дитини, жорстокість, емоційна холодність та байдужість серед членів родини як норма поведінки, яка передається від одного покоління іншому.

Домашнє насильство може розглядатися за кількома векторами:

1. Подружжя (чоловік – дружина). Здебільшого насильство здійснюється чоловіком, хоча зустрічаються і протилежні випадки.

2. Батьки – неповнолітні діти. Насильство може здійснюватись як матір'ю, так і батьком. У випадках, коли мати сама є постраждалою від домашнього насильства, вона може вчиняти негативні, насильницькі дії щодо своєї дитини як компенсаторний механізм свого приниження чоловіком.

3. Дорослі діти – батьки. Насильство може здійснюватись як дорослими дітьми стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок значно поширеніший.

Досить типовою є ситуація, коли діти, які виростили в атмосфері насильства, будують свої стосунки з батьками на основі такого ж насильства.

Перший етап насильства характеризується зростанням напруги в сім'ї у вигляді порушення у спілкуванні, невдоволення взаєминами тощо. На другому етапі відбувається інцидент із діями насильницького характеру, що може містити фізичні, психологічні або інші впливи, які виявляються звинуваченнями та погрозами. Далі настає третій етап, примирення, із вибаченнями та виправданнями, частим перекладанням вини на потерпілого та зменшенням значущості того, що сталося. Четвертим етапом є «медовий місяць», коли образи забувають та настає спокій. Після «медового місяця» цикл повторюється. Поступово кожна фаза стає коротшою, інциденти завдають більше шкоди. Насильство стає стандартною моделлю поведінки. Формується порочне коло, яке потерпілий не здатний розірвати.

Будь-яке насильство над особистістю - потужний психотравмуючий фактор, який здатен породити істотний дисбаланс між станом внутрішніх адаптаційних механізмів та зовнішніми викликами, що несе життєва ситуація. Саме такий дисбаланс може викликати чисельні та різні за ступенем тяжкості і глибиною емоційні порушення. Психопатологічні розлади, що розглядають як наслідок сімейного насильства, також здатні істотно погіршити якість життя людей, що від нього потерпають.

Наслідки домашнього насильства: - порушення фізичного та психічного здоров'я; - зростання кількості розлучень; - втрата

загальнолюдських цінностей, втрата взаємопорозуміння; - безнаглядність та безпритульність дітей; - бродяжництво та жебракування;
- дитяча проституція; - суїцид; - замкненість; - невідповідність розумового розвитку віку дитини,- агресивність.

З метою виявлення наслідків насилля проведено емпіричне дослідження з магістранткою Бобуненко Наталією в якому взяло участь 80 осіб з різними видами травм: фізична та медична травма, дитяча травма, фізичне насилля у сім'ї, сексуальне насилля. Для аналізу та подальшої обробки учасники згруповані в 4 умовні групи (табл.1).

Табл.1. Учасники емпіричного дослідження

Фізична та медична травма (1 група)	Дитяча травма (2 група)	Фізичне насилля у сім'ї (3 група)	Сексуальне насилля (4 група)
20 осіб	20 осіб	20 осіб	20 осіб
30-35 років	30-35 років	30-35 років	30-35 років
Стать - чоловіча	Стать - чоловіча	Стать - жіноча	Стать - жіноча
2 роки після травми	20 років після травми	20-25 років після травми	15 - 20 роки після травми

Для діагностики обрано методика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В.В. Бойко

Результати свідчать о деяких відмінностях в залежності від виду травми та статті учасників дослідження (табл.2).

Табл.2. Домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні В.В. Бойко (абсолютні данні по групам)

Шкали	Фізична та медична травма (1 група)	Дитяча травма (2 група)	Фізичне насилля у сім'ї (3 група)	Сексуальне насилля (4 група)
Мироловність	4	3	5	5

Уникнення	7	7	18	11
Агресія	7	6	3	6

Агресія виступає одним з основних способів рішення проблем, пов'язаних зі збереженням індивідуальності, із захистом і ростом почуття власної цінності, самооцінки, рівня домагань, і так само збереженням і посиленням контролю над існуванням і посиленням контролю над істотним для суб'єкта оточенням (це найбільш виражена стратегія психологічного захисту у осіб 1, 2 та 4 груп).

Стратегія уникнення допомагає зберігати і економити інтелектуальні і емоційні ресурси для досягнення своєї мети (це особливо яскраво проявляється у жінок, які є жертвами фізичного насилля у сім'ї та сексуального насилля).

Менш зустрічаються **миролюбні**. Тому що особи з різними видами травм більш піддаються стресу і більш вразливі, а агресивна поведінка, як відомо, є однією з форм реагування на різні несприятливі у фізичних і психічних відносинах життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію стану.

Висновки. Таким чином, виявлено, що агресивність дає змогу захищати своє Я і відстоювати свої інтереси. В теперішній час чітко виявляються ознаки змінення традиційного ставлення до сім'ї: сімейні відносини більше не є чимось стабільним, нерухомим, здатним вистояти у будь-яких випробуваннях. Ми спостерігаємо зміни ролевих відносин та, взагалі, зміни у поглядах подружжя на сімейне життя, на морально - етичний аспект шлюбу, на ставлення до старшого покоління.

Савченкова Марія Вікторівна

викладач-стажист

*ДЗ «Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського»*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Психолого-педагогічна підготовка фахівців дошкільної освіти є важливим етапом у формуванні кваліфікованих вчителів, які можуть ефективно використовувати інноваційні технології в навчальному процесі. Нижче наведено деякі важливі аспекти, які слід враховувати при підготовці фахівців дошкільної освіти до використання інноваційних технологій.

Забезпечення доступу до необхідних інструментів: фахівці повинні мати доступ до сучасних комп'ютерів, програмного забезпечення та інших інструментів, необхідних для роботи з інноваційними технологіями. Крім того, вони повинні бути підготовлені до користування цими інструментами та мати достатній рівень комп'ютерної грамотності.

Підготовка до використання інтерактивних технологій: використання інтерактивних технологій, таких як інтерактивні дошки та планшети, може забезпечити більш активну участь дітей у навчальному процесі. Фахівці повинні бути підготовлені до використання цих технологій та знати, як розробляти та використовувати інтерактивні матеріали.

Психологічний підхід до використання технологій: важливо мати психологічний підхід до використання технологій у дошкільній освіті. Фахівці повинні розуміти, як ці технології можуть впливати на розвиток дітей та знати, як використовувати їх для забезпечення оптимальних умов для навчання та розвитку.

Використання ігрових форматів: інноваційні технології можуть бути ефективно використані у формі ігор та інтерактивних завдань. Фахівці повинні бути здатні до розробки таких завдань та ігор, які допоможуть дітям

засвоїти матеріал та розвиватися. При цьому важливо дотримуватися принципу «гри з метою», тобто використання ігрових форматів повинно мати певну навчальну мету.

Розвиток творчості та критичного мислення: використання інноваційних технологій може сприяти розвитку творчості та критичного мислення у дітей. Фахівці повинні бути здатні до розробки та використання завдань, які сприяють цьому розвитку, а також навчити дітей аналізувати та оцінювати інформацію, що надходить до них через різні джерела.

Систематична підтримка: фахівці повинні мати систематичну підтримку з боку адміністрації та колег, щоб забезпечити успішне впровадження інноваційних технологій у навчальний процес. Важливо забезпечити навчання та підтримку у використанні нових технологій, а також надати можливості для дослідження та розвитку педагогічної майстерності [3].

У своїх наукових працях Г. Беленька звертає увагу на важливість використання інноваційних технологій для розвитку креативності та інтелектуальних здібностей дітей. Інноваційні технології можуть допомогти фахівцям дошкільної освіти досягти більшого рівня ефективності у своїй діяльності. Підкреслюючи, що використання інноваційних технологій не заміняє традиційних методів викладання, а доповнює їх, забезпечуючи змістовну, цікаву та ефективну навчальну діяльність.

Використання інноваційних технологій може збільшити зацікавленість дітей у навчальному процесі, сприяти їх розвитку та забезпечити підвищення рівня їхньої компетентності [1].

В. Шовкалюк вважає, що використання інноваційних технологій в підготовці педагогів дає можливість не тільки ефективно використовувати технології у процесі навчання, але й навчити майбутніх педагогів використовувати їх у своїй практичній діяльності. Підкреслюючи, що використання інноваційних технологій у підготовці педагогів вимагає від фахівців освіти постійного професійного розвитку та оновлення знань з цієї

галузі. Це дозволяє педагогам бути завжди в курсі останніх тенденцій та розробок у галузі освіти та забезпечувати високу якість навчання дітей [5].

За словами Н. Наволокова, інноваційні технології дозволяють зробити навчальний процес більш цікавим та зрозумілим для дітей, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання, дозволяють більш якісно виконувати діагностику та оцінювання знань дітей, а також забезпечують можливість зворотного зв'язку між педагогом та дитиною. Використання інноваційних технологій дозволяє підвищити мотивацію дітей до навчання та розвивати їх творчі та креативні здібності.

Проте, Н. Наволоков також підкреслює, що використання інноваційних технологій в роботі з дітьми потребує від педагогів високої кваліфікації та професійного розвитку. Педагоги повинні вміти ефективно використовувати нові технології та засоби, забезпечувати їх безпеку та контролювати їх вплив на дітей [4].

Ось декілька прикладів використання інноваційних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку:

1. Використання інтерактивних дошок для навчання. Наприклад, на інтерактивній дошці можна проводити різні ігри та вправи, що дозволяє зробити навчання більш цікавим та ефективним.

2. Використання додатків та мультимедійних засобів для розвитку мовлення. Наприклад, додатки, що пропонують інтерактивні ігри з англійської мови, допомагають дітям розвивати мовленнєві навички та поглиблювати знання мови.

3. Використання роботів для розвитку логічного мислення та технічної грамотності. Наприклад, роботи-конструктори, які дозволяють дітям складати та програмувати роботів, що допомагає розвивати їх логічне мислення та уяву.

4. Використання платформ для дистанційного навчання. Наприклад, платформа Google Classroom дозволяє педагогам створювати та розміщувати

матеріали для дистанційного навчання, що дозволяє дітям отримувати доступ до навчального процесу незалежно від місця перебування.

5. Використання інтерактивних книг для розвитку читацьких навичок. Наприклад, інтерактивні книги з анімацією та звуковими ефектами допомагають дітям розвивати читацькі навички та поглиблювати знання про світ [2].

Отже, використання інноваційних технологій у підготовці педагогів є необхідним та важливим елементом, який дозволяє педагогам забезпечити високу якість навчання та виховання дітей у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. Київ : Університет, 2011. 320 с
2. Гончар Н. П. Формування готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до використання інтерактивних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 306 с
3. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2006. 579 с.
4. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / уклад. Н. П. Наволокова. Харків : «Основа», 2012. 176 с.
5. Шовкалюк В. С. Інноваційний розвиток України : особливості 2012 року. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2013. № 7. С. 14-25.

Самойлов Олександр Єжиєвич
*доктор психологічних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії з актуальних проблем юриспруденції
та психології
Дніпровського гуманітарного університету*

ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ЗАСОБІВ БОРОТЬБИ З НАСИЛЬСТВОМ

*Це змінить його уяву про честь
та зменшить преклоніння перед героїзмом.
Це допоможе йому вижити, але зробить
нещасним.
Маріо Пьюзо*

Насильство є породженням людської природи, бо саме вона поділила людей на сильних і слабких. Сила робить людей могутніми і надає їм можливості чинити насильство, а слабкість примушує підкорятися силі і терпляче зносити насильство. В якості проблеми боротьби з ним, насильство стало розглядатися, коли в процесі історичного розвитку людства у свідомості певної його частини поступово почала формуватися уява про справедливість, як про основоположний принцип організації людських взаємовідносин. В ті часи, коли уява про закон знаходилася на примітивному рівні, найбільш ефективним засобом її встановлення, природно, виступало те ж саме насильство. Усі подальші досягнення цивілізації в галузі розробки законодавства, нажаль, не відповідали уяві пересічного громадянина про справедливість і поступалися насильству, оскільки саме воно наповнювало емоційним зарядом реакцію на несправедливість. В результаті використання насильства в якості засобу боротьби з насильством загнало проблему боротьби з ним в глухий кут і на тисячоліття обумовило неймовірну складність її розв'язання.

На державному рівні, коли дипломатія демонструє власне безсилля, справедливість відстоюється війнами. На індивідуальному рівні, коли розумні доводи опонентів не враховуються, а закони не гарантують реалізації

справедливості, тонкий прошарок цивілізаційного надбання не витримує тиску емоційного реагування на насильство, наслідком чого і виступає захисне насильство. Недосконалість правового захисту громадянина та неповороткість виконавчих органів влади по його практичній реалізації, примушують скривджену людину до самостійних дій по встановленню справедливості шляхом звичайного рукоприкладства. Допомогу йому в цьому плані у вигляді чисельних методик напрацювання необхідних навичок і набуття вмінь чинити гідний опір насильнику, у всі часи надають чисельні об'єднання та секції, а також спеціальна література (2, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15). Мета яку вони переслідують вельми приваблива і в цілому позитивна – перешкоджати бажанню насильника утвердитися за твій рахунок і довести власну вищість силою. Надати йому відсіч, знаючи, що від цього постраждає його найбільш чутливе місце – самолюбство. Збуджена пропозиціями уява послужливо підказує очікувану картину, коли опонент, налаштований на насильство, спочатку втрачає впевненість у власній вищості, а потім переживає приниження від того, що ти починаєш його бити жорстко, боляче і безкарно. Бойовий дух, боєць, бій... Який емоційний заряд, яка неприборкана сила наміру і яка велич духу спресовані у цих ємких словах! А скільки створено легенд про лицарів без страху і докору, готових вступати в бій, покладаючись лише на власну правоту і готовність смертельно битися за ради можливості відчувати себе людиною добродесною, гідною і самодостатньою в обстоюванні кращих еталонів совісті і розуму. Але не треба забувати, що бій, це безкомпромісне зіткнення двох самолюбств, двох гонорів, в якому кожна сторона покладається лише на впевненість у власній правоті і найгрубішим порушенням цього зіткнення виступає стороння до природи бою апеляція до гуманізму, порядності та чесності. Наївна віра людини, яка не має досвіду вуличних сутичок, в те, що ці напрацювання цивілізації є запорукою її перемоги, позбавляє її дарованого їй природою ангела-хранителя – інстинкту самоврядування.

Педагоги усіх часів і народів намагаються виховувати у своїх учнів любов до життя, сповненого, високими почуттями. Ставка робиться на залучення їх до релігії, культури, гуманістичних цінностей призначених наповнити життя глибокими смислами і озброїти учнів ідеями гуманізму і справедливості. Як це не дивно, але таке виховання відриває уяву сучасної людини про героя від суворой реальності сучасного стану справ. Книги, засоби масової інформації, загальний рівень культури і освіти тільки сприяють цьому. В результаті, сучасна людина, налаштована на наслідування вчинків героїв лицарських романів та кіношних бойовиків стає рабом нав'язаних їй поведінкових стереотипів, які перешкоджають її адаптації до сучасних умов, а в екстремальних умовах навіть не залишають їй шансу вижити. Сучасна людина-мрійник, яка заплющує очі на очевидну крихкість власних ідеалів і з головою занурюється в створений нею самою ілюзорний світ, не може, та, взагалі, і не бажає його покидати. Чи не означає це, що із-за віри в ідеали добра, справедливості і порядності вона не здатна відстоювати власне священне право на недоторканість і заради порятунку власної, випестуваної цивілізацією шкури, до сивого волосся приречена ховатись за чужі спини? Розраховувати на те, що при її бажанні розібратись, кажучи словами Поета, « трус ты, или избранник Судьбы», вона, вихована на читанні «нужных книг», здатна вести себе гідно в ситуації небезпеки, щонайменше наївно. Так само наївно, як і мати надію на щасливий випадок, який надасть слабкому взяти верх над сильним. Любому зрозуміло, що у страждаючого від комплексів хирлявого сучасного інтелігента і «книжної панянки», які б'ються за власні ідеали, не залишається шансу навіть на те, щоб зберегти самоповагу. Тому найбільш просунуті вчителі, так званих, « бойових мистецтв» (11) прийшли до твердого переконання, що для підготовки сучасної людини, яка ризикує на все життя залишатися дитиною, живучою у світі вигаданих героїв, до стану, коли вона зможе постояти за себе, в першу чергу треба зруйнувати цю хибну уяву. Нажаль, намагання сучасних вчителів самозахисту зруйнувати цю уяву, не травмуючи базові

переконання сучасної людини і забезпечити сполучення бойового духу з принципами цивілізованої поведінки в межах дотримання вимог своєрідного кодексу так званої «джентльменської честі», не йдуть далі обіцянок. Задум виховати джентльмена, навчаючи його вмінню відстоювати справедливість шляхом насильства, приводить лише до народження «джентльмена удачі» - бездумного шибеника, а часом і ще гірше - безжалісного головоріза. Розплатою за крах надій і втрату ідеалів бувають деградована мораль і набута жорстокість.

Нажаль в роботах ведучих вітчизняних фахівців (1,3,10,16), при всій їх значущості, немає навіть згадки про проблему збереження честі і гідності, не втративши при цьому, самоповаги. Складається враження, що її зовсім і не існує. Однак, ця проблема, як закон, виникає перед сучасною людиною при спробі дати відсіч насильнику.

Якщо подивитись на її ширше, вийшовши за межі робіт, безпосередньо присвячених тематиці насильства, то можна побачити, що вона є частиною більш широкої морально-психологічної проблеми, яка ставить перед сучасною людиною питання, над яким мало хто замислюється: що ти робиш з метою опанування певного стандарту поведінки і що ця набута стандартна поведінка робить з тобою, від чого ти позбавляєшся і що набуваєш, що платиш і чим розплачуєшся?

Автор цієї роботи не відносить себе до тієї категорії осіб, які активно впроваджують у свідомість сучасної людини тезу «добро повинно бути з кулаками», оскільки, як неважко побачити, він тверезо оцінює наслідки її бездумної реалізації. В одному він переконаний остаточно – якщо сучасна людина не знайде в собі сили відмовитись від певних моральних забобонів і диференційовано підходити до власних моральних обов'язків, то їй прийдеться змиритися з тим, що при загрозі насильства їй назавжди буде відведена роль «побитого собаки».

Список використаної літератури:

1. Балабанова Л.М. Психологические технологии и их использование в психокоррекционных и психотренинговых программах подготовки специалистов рискоопасных профессий : материалы VI Международной научно-практической конференции. Донецк, 2010. С. 72-74.
2. Жуков А. Г., Тихонов В. А., Шмелев О. А. Боевое самбо для всех. Хмельницкий, 1991. 95 с.
3. Лефтеров В. О. Концептуальные положения использования психотренинговых технологий в системе личностно-профессионального развития работников правоохранительных органов : материалы VI Международной научно-практической конференции. Донецк, 2010. С. 19-22.
4. Макаров Н. А., Антонов Г. В. Психологическая подготовка к рукопашному бою. Мн., 1993. 80 с.
5. Медведев А. Н., Богачев С. А. Как дрались в НКВД. М.: «Континент-Пресс», 1995. 512 с.
6. Ознобишин Н. Н. Искусство рукопашного боя. СПб, 1998. 292 с.
7. Самойлов О. Психологічний зміст бойової підготовки у контексті діалогу двох логік. *Психологія і суспільство*. 2008. № 4. С. 122-126.
8. Самойлов О. Є. Парадокси бойової підготовки або діалогіка психофізичного тренінгу бійця. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 276-280.
9. Самойлов А. Е. Страх как предмет диалогического анализа. *Психологические технологии в экстремальных видах деятельности* : материалы VI Международной научно-практической конференции. Донецк, 2010. С. 20-24.
10. Сафин О. Д. Про методологічні засади використання психотехнологій у системі психологічного забезпечення професійної діяльності спеціалістів екстремального профілю : матеріали VI Международной научно-практической конференции. Донецк, 2010. С. 16-17.
11. Сенчуков Ю. Ю. Да-дзе-шу - искусство пресечения боя. Кэнсай, 1996. 126 с.

12. Тарас А. Е. Боевая машина. Мн.: Харвест, 1999. 592 с.
13. Тарас А. Е. Рукопашный бой СМЕРШ: практическое пособие. Мн.: Харвест, 1999. 400 с.
14. Шехов В. Г. Тайский бокс в свое удовольствие. Мн.: Харвест, 2000. 384 с.
15. Шлахтер В. В. Человек-оружие. СПб., 2002. 160 с.
16. Хміляр О. Ф. Подвиг: героїчний вчинок чи самопожертва? : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2010. С. 39-42.

Сахарова Катерина Олександрівна
доктор філософії,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

ВПЛИВ МОБІНГУ ТА БОССІНГУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ПРАЦІВНИКА

З розвитком суспільства та психологічної науки дедалі частіше обговорюється питання мобінгу – психологічному тиску на робочому місці. Ми знаємо, що питання булінгу (подібному тиску але здебільшого в учнівських середовищах) приділяється на сьогоднішній день досить багато уваги і українськими і зарубіжними вченими.

Мобінг як технічний англійський термін поступово проникає у українську мову, тому що в ній немає відповідної однослівної назви для конкретного явища. Проблема в тому, що термін булінг, найближчий за змістом до нього, не виражає всієї суті мобінгу, і ці два терміни не можуть бути поміняні місцями. Булінг зустрічається в досить примітивних спільнотах, таких як школи та військове середовище і в ньому можуть з'являтися більш класичні форми агресії – образи, сварки та фізичне насилля.

У мобінгу, навпаки, переважає психологічна форма нападу, причому в подальшому у жертви мобінгу формуються психологічні та психосоматичні

негативні стани. Це більш проникливий, більш підступний та довгостроковий психологічний терор, який часто буває дуже непомітним і, в порівнянні з фізичним насильством, більш важким для доказу [1]. Щоб зробити його більш зрозумілим для широкої публіки, дуже часто використовують словосполучення: цькування, залякування на робочому місці, і це можна вважати еквівалентом слова мобінг. Частіше цей термін використовується для опису емоційного насильства серед людей, які займають відносно таке ж чи аналогічне становище на роботі.

Особливий формою мобінгу в робочому колективі є так званий боссінг, коли агресором виступає керівник (від англ. Boss), і цей вид психологічного насилля слід сприймати як одну з найнебезпечніших форм робочого психологічного терору, тому що обов'язок керівника полягає, перш за все, у тому, щоб створити сприятливі умови праці для підлеглих йому людей, а також тому, що таке становище дає йому владу над персоналом, і розуміючи це керівник починає зловживати їй, що є за всіма правилами суспільства неприйнятним [2].

Таким чином, мобінг представляє собою неадекватну поведінку у вигляді словесних образ, приниження та інших дій, які, в першу чергу направлені на ускладнення робочого потенціалу працівника та погіршення його внутрішнього відношення до робочого місця, людей, що його оточують та своєї праці.

Поступово спеціалісти з різних наукових галузей, наприклад з медицини, соціології, психології та менеджменту звернули увагу на таке порушення, як – страта цілісності особистості. Також, всім відомо, що саме боссінг та мобінг пришвидшує розвиток професійного та емоційного вигорання. Деякі автори порівнюють мобінг до психологічного вбивства та роблять висновок, що психічні захворювання на робочому місці досягають епідемії [3].

Боссінг виникає за певних специфічних умов (причин), які «створюють» керівники через помилки, які вони зробили у своїй роботі (вони

можуть бути викликані їх відсутністю професійної компетентності чи недостатньої психосоціальною компетентністю).

Згідно з професором Лейманном, типові ознаки боссінга включають:

1. Агресивне маніпулювання, вороже та неетичне спілкування.
2. Довгострокові та безперервні атаки, націлені на конкретного працівника.
3. Регулярність, повторюваність, систематичність атак та їх спрямованості.
4. Загрози непрямі і приховані, так що важко розпізнати, що щось відбувається.
5. Деструктивна критика, прихована агресія в бік працівника та його роботи.
6. Приниження, провокування конфліктів.
7. Є стійкі ознаки ворожості та агресії щодо діяльності та особистості працівника [4].

Співробітник, який став жертвою начальства відчуває негативні зміни на декількох рівнях:

- рівень працездатності (зниження робочого темпу, зниження продуктивності, збільшення кількості помилки та нещасні випадки, прогули);
- психічний рівень (порушення концентрації уваги, дратівливість, депресія, неповноцінність, стани страху та тривоги, психіатричні симптоми, суїцидальні думки);
- психосоматичний рівень (захворювання серця та дихання, головний біль, шлункові розлади, захворювання шкіри, порушення сну).

Результат – психологічне та фізичне виснаження працівника, що негативно позначається не лише на роботі а й на особистому житті. Ігнорування таких випадків може призвести до крайніх рішень – самогубства [5]. Психологічний терор на роботі часто призводить до повного психічного та фізичного виснаження. Результатом мобінгу (боссінгу) є серйозні психічні

та соціальні розлади. Згідно з шведськими дослідженнями, психологічні Терор є причиною 10-20% всіх самогубств [6].

Що робити, якщо на робочому місці виявився мобінг/боссінг?

1. Використовуйте добре продуману тактику вирішення конфліктів – визначте конфлікт (хто, з ким і яка причина), процес конфлікту (обговорюйте проблему та вносьте пропозиції щодо її вирішення), врегулювання конфлікту (вирішення, зазвичай компромісне, всі повинні бути проінформовані).

2. Примирення – конфлікт може бути повністю усунений лише після того, як сторони примирилися одна з одною.

3. Сім'я та друзі – говорити про свої проблеми у сім'ї, обмежувати відповідного партнера, не забувати про чужі проблеми та підкреслювати позитивне у Вашій комунікації.

4. Розслаблення – той, хто весь час напружений, більш схильний до всіляких помилок.

5. Відмова від ілюзорної допомоги – ні алкоголь, ні наркотики, ні ліки не вирішують проблеми на робочому місці.

Робочі та міжособистісні стосунки, а також робоча атмосфера різняться у різних організаціях, командах, групах і навіть офісах чи школах. Щоб людина відчувала себе якнайкраще та ефективно працювала, важливо, щоб усі люди ставилися один до одного так, як вони хочуть, щоб інші ставилися до них. У жодному разі не можна боятися когось на роботі.

На жаль, явище мобінгу на робочому місці стає дедалі частішим явищем, створюючи тим самим негативну атмосферу, повну напруги, стресу та страху. Акти особистої життєстійкості проти психологічного терору на робочому місці будуть не тільки допомагати своїм «жертвам», а й подбає про те, щоб слово мобінг втратило деякі лякаючі конотації. Демократія на робочому місці працюватиме лише там, де працівники досить мужні та досить хоробрі. З залякуванням, мобінгом, командуванням, переслідуванням, дискримінацією чи просуванням своїх егоїстичних інтересів за рахунок інших не можна миритися на сучасному робочому місці.

Список використаної літератури:

1. Gladden R. M., Vivolo-Kantor A. M., Hamburger M. E., & Lumpkin C. D. Bullying surveillance among youths: uniform definitions for public health and recommended data elements Version 1. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education, 2014.
2. Droppa, M. Human resources management 2. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku. 2013.
3. Akar, N. Y., Anafarta, N., & Sarvan, F. Causes, dimensions and organizational consequences of mobbing: An empirical study. *Ege Akademik Bakis*. 2011. 11(1). 1467 p.
4. Madzik, P., Piteková, J., & Daňková, A. Standard of living as a factor of countries' competitiveness. *Procedia Economics and Finance*. 2015. 34. pp 500-507.
5. Leymann, H. Mobbing and psychological terror at workplaces. Violence and victims. 1990. 5 (2). pp 119-126.
6. Leymann, H. The content and development of mobbing at work. *European journal of work and organizational psychology*. 1996. 5 (2). pp 165-184.

Сахарова Катерина Олександрівна
*доктор філософії,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету*

Маркіяненко Мирослава Євгенівна
*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету*

НЕДОЛІКИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

В літературі визначення «гендерна соціалізація» наповнюється різним змістом, наприклад це формування гендерної ідентичності і засвоєння гендерних ролей [8 с. 17]; процес засвоєння особистістю норм, правил, особливостей поведінки, соціальних установок відповідно до уявлень про роль, статус і призначення чоловіка й жінки в суспільстві [0, с. 108]. або ж як засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям [4, с. 133]. Гендерна соціалізація – це процес, що продовжується під час всього людського життя. Відбувається це в результаті засвоєння як певного суспільного досвіду, так і за умов індивідуального досвіду людини, який вона набуває на практиці впродовж усього життя. При цьому варто зауважити, що успішність такого процесу важлива не лише для окремої особистості, але й для суспільства загалом. Адже саме так, на думку науковців, забезпечується стабільність та розвиток соціуму, завдяки варіативності соціальних ролей, які опановує людина в процесі соціалізації [6, с. 111].

На кожному етапі соціалізації, зокрема і гендерної, особистість вирішує три групи завдань відповідно до віку: «природно-культурні (пізнання тілесного канону; засвоєння елементів етикету, символіки, кінестетичної мови; розвиток/реалізація фізичних та сексуальних задатків; здоровий спосіб життя; здатність змінювати своє ставлення та стиль життя відповідно до

статево вікових та індивідуальних можливостей); соціально-культурні (пізнавальні, морально-моральні, ціннісно-сміслові – визначаються конкретними соціокультурними умовами); соціально-психологічні (самосвідомість, самовизначення, самореалізація та самоствердження особистості)» [9, с. 22–23]. На формування в людини визначеної гендерної впливають насамперед гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Ці два компоненти гендерних стереотипів тісно пов'язані між собою. Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності в неї певних рис і характеристик впливають стереотипи. Агентами, що прищеплюють гендерні стереотипи [**Ошибка! Источник ссылки не найден.** с. 158]. Первинна соціалізація пов'язана з несвідомими та пасивними механізмами засвоєння культури. Групи та окремі особистості (агенти), які найбільше впливають на формування норм і цінностей молоді, називаються інститутами соціалізації. До них належать сім'я, школа, позашкільні громадські та релігійні організації, однолітки, засоби масової інформації. Процес гендерної соціалізації особистості триває до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність [8, с. 17].

Школа як один з основних агентів соціалізації має вплив трьома основними чинниками: керуванням та організацією навчального процесу, впливом вчителів, змістом освіти. Вплив починається з організації навчального процесу і закінчується очікуваннями вчителів та змістом шкільних підручників. Для розвитку дитини школа є особливо важливим середовищем; це перше місце, де дитина зустрічається з соціальною системою, що відрізняється від сім'ї. [з с. 379].

За даними Міністерства статистики однієї з сусідніх держав України (Білорусь), країна є одним із лідерів з фемінізації системи освіти (80%),

незначно поступаючись лише США (84%) і випереджаючи країни Центральної Європи (57%). У сучасній середній школі гендерна асиметрія є достатньо складною проблемою. Фемінізація системи середньої освіти (в установах працює лише 14,4 % осіб чоловічої статі (у 2001 р. – 16,7 %), що значно обмежує можливості школи у наданні учням оптимального співвідношення зразків чоловічої та жіночої поведінки, необхідної для позитивної гендерної соціалізації підростаючого покоління (співвідношення педагогів-жінок і педагогів-чоловіків, учасників експерименту, становило 71:29(80% : 20%)[7, с.78] Негативними наслідками відсутності зразків маскуліної поведінки та посилення фемінізації школи можна вважати девіації у поведінці школярів та особливостях їх особистісного розвитку. Неповноцінність гендерної соціалізації призводить до того, що школярки виявляють гіперактивність і прагнуть домінування, а хлопчики демонструють пасивність, висловлюючи свою незадоволеність у пошуку моделі для гендерної соціалізації поза школою, найчастіше в асоціальному середовищі. [7, с. 79].

Зазначається досить низький рівень гендерної культури педагогічних кадрів середніх шкіл. Це проявляється насамперед у відсутності зв'язку дисципліни, що викладається, з гендерною проблематикою (лише 30,1% респондентів вказали на те, що стимулюють активність учнів в осмисленні соціальної ролі чоловіків та жінок); небажанні обговорювати гендерні проблеми з учнями (73% опитаних вважають недоцільним обговорювати ці питання у бесідах із учнями; 85% педагогів посилаються на недоступність інформації пророзробках та дослідженнях у цій галузі); прийняття стереотипів про здібності та поведінку чоловіків і жінок, що існують у повсякденній свідомості (45 % педагогів визнали наявність у них гендерних стереотипів щодо учнів).[7, с. 78] Слід зазначити, що існування гендерних стереотипів у вчителів має відображення формує свідомість учня. Вчителі вимагають від учнів схильності до різних наук гуманітарн для дівчат і прививають інтерес з боку хлопців до точних наук. К. Конажевський звертає

увагу на те, щоб давати дітям завдання. На додаток потрібно підкресли різне відношення до авторитету вчителя. Хлопчики стають незалежними від нього і їх стимулюють незалежність, тоді як дівчата ще більш покірні авторитету вчителя, тому їх міжособистісна залежність зростає [2, с. 22]. Ставлення вчителя до хлопців і дівчат впливають на прогнозування майбутнього та професійної кар'єри своїх учнів. Майбутнє хлопчиків бачать у прийнятті відповідальності і високооплачувані роботи; дівчата розглядаються з точки зору майбутнього сімейного життя, а не кар'єри. У дослідженнях Е. Гурніковської-Зволак як значущі фактори для дорослого життя своїх учнів вчителі вказали: для хлопців особистісні характеристики, такі як амбіції, підприємливість, креативність і напористість (75,4%); вища освіта (73,7%); інтелект (71%); належна (оплачувана) професія (59,5%). У довідці зовнішня привабливість для дівчат (55,3%); сприятливий шлюб (46,5%); порівну – вища освіта та риси особистості (43%); інтелект (38,6%)[1, с 87]. Інший аспект впливу вчителів на учнів це застосування покарань та винагороди. Хлопчиків частіше лають за поведінку, що стає причиною зриву ходу уроку(за погану поведінку, нестаранність, невмотивованість, тощо) тоді як критичні зауваження на адресу дівчат стосуються якості їхньої роботи . Різною є і похвала на адресу дітей обох статей: для дівчат похвала за поведінку і старанність, а також за зовнішній вигляд (одяг, зачіска, краса), а хлопчики за незалежність і особистісні якості.[2, с. 22]

Список використаних джерел:

1. Górnikowska-Zwolak. Płeć i rodzaj w edukacji. 2004. s. 85-91.
2. Jankowska M. Świat ucznia – świat uczennicy socjalizacja szkolna a utrwalanie społecznych ról płciowych. Acta universitatis lodziensis folia sociologica. 2009. 34. s. 13-33.
3. Schaffer H. R. , Rozwój społeczny. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2006. 510 s.
4. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. К.: К.І.С., 2004. С. 132-157.
5. Гусева Ю. Є., Сабунаєва М. Л. Гендерна психологія: практикум / під. ред. І. С. Клеціної. Санкт-Петербург : Пітер, 2009. С. 108-132.

6. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія. Кривий Ріг, 2011. 331 с
7. Коновальчик Є. А., Смотрицька Г. Є. Особливості гендерної соціалізації учнів в умовах загальноосвітньої школи. 2008. № 3. С. 77-81.
8. Мирошнеченко А. В. Основні інститути гендерної соціалізації підлітків. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том 11. Психологія особистості. психологічна допомога особистості. Вип. 10. К.: Фенікс, 2014. С. 15-26.
9. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2000. 200 с.
10. Оксамитна С. Гендерні ролі та стереотипи. 2004. С. 156-180. URL: <https://core.ac.uk/download/149243852.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).

Сахарова Катерина Олександрівна
доктор філософії,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

Підопригора Ірина Андріївна
Здобувач вищої освіти
першого (бакалавріатського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ПРОБЛЕМОЮ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

За даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через острах піддатися аналогічному знуцанню.[5 ; с. 22]

Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький учений Д. Ольвеус який визначив це явище в шкільному колективі , як ситуацію в якій учень неодноразово тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів. Явище булінгу має колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. Д. Ольвеус стверджував що

булінг включає три важливі компоненти: агресивну поведінку, що містить у собі небажані , негативні дії; довготривале та систематичне явище; характеризується нерівністю влади або сили.[3 ; с. 4]

Результати показали, що 16 (23 %) студентів були жертвами булінгу в школі, ще 16 (23 %) зазначили, що виступали свідками цькування, ще 2 (3 %) зізналися в тому, що самі були агресорами. Це узгоджується з даними огляду Д. Ювовен, Ю. Ванг, Г. Еспіноза, в якому повідомляється, що приблизно 20-25 % молоді безпосередньо беруть участь у булінгу в ролі агресора, жертви або виконують дві ролі одночасно . Ці цифри можна назвати досить тривожними з огляду на те, що жертви булінгу більш схильні до проявів дистресу, тривоги та депресії, а також до порушень соціальної адаптації. У них вищий ризик знову стати жертвою знущань, але вже в рамках середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, оскільки дослідники визнали, що депресія, тривожність і низька самооцінка можуть бути як наслідком, так і тригером для нового цькування. Ці симптоми можуть сигналізувати іншим про те, що дитина є легкою мішенню для агресії.[1; с. 98]

Таким чином, шкільний булінг за своєю природою є складним соціальнопсихологічним явищем та розглядається як специфічна ситуація, що виникає в групі. Вона заснована на порушеннях у соціальних стосунках та передбачає специфічну групову динаміку, тобто з перерозподілом ролей, статусів, групових норм, цінностей. У практиці розглядають дві основні форми булінгу: фізичну (умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін) та психологічну (насильство, погрози, переслідування, залякування, ізоляція, вимагання тощо). Шкільна політика, толерантне або нейтральне ставлення адміністрації школи, вчителів до прояву агресивних, насильницьких дій з боку учнів та поведінка самих вчителів формує загальну атмосферу не тільки учнівського класу, але й усієї школи, визначає соціально-психологічний клімат. Оскільки булінг негативно впливає на психічний розвиток школярів, що відображається на емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них, то

постає гостра потреба підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, практичними навиками для виявлення, попередження та подолання цього явища. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розкритті профілактики запобіганню шкільного булінгу. [2 ; с.135]

Позитивний соціально-психологічний клімат у класі (групі) - багато в чому заслуга класного керівника. багато в чому заслуга класного керівника і водночас - запорука довірливих і шанобливих стосунків між педагогом і учнями та серед учнів. У дружньому, згуртованому класі, де вчитель подає приклад шанобливого ставлення до кожного учня, підтримує конструктивні стосунки з іншими викладачами і не агресивно, але твердо присікає будь-які спроби насильства і знущань, такі явища трапляються рідко. [5 ; с. 72]

Особливу роль у роботі з попередження насильства та булінгу відіграє практичний психолог закладу дошкільної освіти. Педагоги, практичний психолог та батьки виступають у системній роботі як партнери і разом позитивно впливають на атмосферу дружності до дитини. Така інтеграція та взаємодія прийнятна в закладі з багатьох питань стає фундаментом безпечного освітнього середовища навколо дитини. [3 ; с. 92]

Шкільний психолог веде регулярну корекційну роботу впродовж навчального періоду з класами, окремими групами дітей, окремими дітьми щодо дотримання ними КЕКШ, толерантності, уникнення проявів насильницької поведінки. Шкільний психолог шляхом спостереження та аналізу розпізнає в учнів і працівників школи проблеми в міжособистісному спілкуванні адаптації до навчального колективу і надає їм своєчасну соціально-психологічну допомогу. На початку навчального року (впродовж серпня) для працівників школи шкільний психолог і заступник директора школи з виховної роботи проводять ознайомчу зустріч щодо Антибулінгової політики школи і надають чіткі інструкції та роз'яснення стосовно протидії, реагування та профілактики насильницької поведінки у школі. [3 ; с.104]

У разі тривалого булінгу або через травми та ушкодження, отримані внаслідок бійки, потерпілому може знадобитися спеціалізована допомога. За погодженням із батьками учня соціальний педагог, психолог або відповідальний заступник директора можуть скерувати учня до партнерських психологічних служб, медичних і соціальних закладів та правозахисних організацій для надання діагностичної, соціально-психологічної, медичної та правової допомоги. [5 ; с. 82]

За запитом основних суб'єктів навчального процесу психолог школи реалізує такі види діяльності як психологічна діагностика, психологічне консультування, психологічна корекція. Принцип системності діагностичних, корекційних, розвивальних та профілактичних завдань у діяльності практичних психологів закладів освіти відображує взаємозв'язок розвитку різних сторін особистості та гетерохронність (нерівномірність) їх розвитку. Програма психологічного впливу на дитину (підлітка) має бути спрямована не просто на корекцію відхилень у розвитку або їх попередження, а й на створення сприятливих умов для найбільш повної реалізації потенційних можливостей гармонійного розвитку особистості. [4 ; с. 234]

Список використаних джерел:

1. Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. 2018. № 2. С. 96-100.
2. Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА». 2019. Випуск 1(26). С. 132-136. URL: <https://msu.edu.ua/> (дата звернення: 02.03.2023).
3. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : методичний посібник / В. Л. Андрєєнкова, В. О. Мельничук, О. А. Калашник. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
4. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

5. Школа без насилля : методическое пособие / под ред. Н. Ю. Синягиной, Т. Ю. Райфшнайдер. М.: АНО «ЦНПРО», 2015. 150 с.

Сергеев Сергей Юрійович

аспірант

Придніпровської державної академії фізичної культури та спорту

ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЇ

Рекреаційна діяльність може позитивно вплинути на настрій, стреси і психічне здоров'я. Коли люди стають психічно втомленими, розумові здібності можуть бути відновлені шляхом участі в 30-40 хвилинах оздоровчої діяльності.

Протягом останніх кількох десятиліть тема переваг відпочинку отримала велику увагу, починаючи від економічних та екологічних наслідків парків і закінчуючи особистими психологічними вигодами, такими як поліпшення психічного здоров'я або підвищена самовпевненість [1]. Дивно, але психічне відновлення — одна з найбільш часто цитованих анекдотичних переваг — рідше документувалося в дослідженнях та оцінці рекреації. Коли від людей вимагається зосередити свою увагу і докласти стійких когнітивних зусиль, це може призвести до психічної втоми (R. Kaplan & Kaplan, 1989; S. Kaplan, 1995) [2]. У свою чергу, це може призвести до дратівливості, тривоги, гніву, фрустрації, психічної та фізичної втоми, а також може ще більше зменшити здатність успішно виконувати когнітивні завдання та задовольняти соціальні вимоги. Психічне відновлення зазвичай вважається розворотом цих ефектів, що дозволяє підвищити критичне мислення, концентрацію та стійку зосередженість (Kaplan, 2001) [3]. Психічне відновлення є важливим результатом для багатьох постачальників парків та відпочинку. У загальному сенсі постачальники парків та відпочинку сприяють більш продуктивному та

вдумливому громадянству, надаючи громадськості можливості відновити втому уваги, зменшуючи стрес та забезпечуючи когнітивний відпочинок.

Хоча альтернативні теоретичні підходи можуть сприяти психічній реставрації, мабуть, найбільш широко використовуваним і універсально застосовним теоретичним підходом залишається теорія відновлення уваги, розроблена Капланом і Капланом (1989) [2]. АРТ підкреслила переваги навколишнього середовища для відновлення спрямованої уваги, втомі уваги та способів досягнення психічного відновлення (Kaplan, 1995, 2001; Hartig, 1997, 2004). По суті, ця теорія забезпечує середовище, в якому увага людини мимовільна або невимушена, а не навмисно зосереджена. Хороша новина полягає в тому, що діяльність з відпочинку та дозвілля, природно, багата психологічними інгредієнтами, які лежать в основі цієї теорії і вважаються необхідними для відновлювального досвіду. Ці чотири різні та необхідні фактори включають перебування в гостях, захоплення, ступінь та сумісність (Kaplan, 2001) [3]. Першою з чотирьох властивостей АРТ є «Бути далеко», що вимагає фізичного «відходу» та/або відокремлення концептуально від повсякденних думок та переживань, які привертають увагу. Наприклад, парки, бази відпочинку та фітнес-зали надають учасникам місце для втечі від складних та стресових ситуацій. Крім навколишнього середовища, сама діяльність може забезпечити буття віддаленим досвідом. Другий фактор, Захоплення, вимагає, щоб досвід навколишнього середовища або діяльності містив закономірності, які зміщують мислення з легкої уваги на легку. Третій фактор, Протяжність, сягає своїм корінням у дослідження ландшафтних уподобань. Ступінь вимагає, щоб середовище або ситуація звисали разом таким чином, щоб вона не була занадто заплутаною або складною. Було показано, що деякі середовища, наприклад, з відкритими видами на озера та гори, сприймаються як більш відновлювальні, ніж міські вулиці чи промислові зони, які або візуально заплутані, або позбавлені тривимірної простоти. Нарешті, сумісність передбачає відповідність мети та підтримку того, що людина хоче або схильна робити. Учасник, який шукає спокою

через заняття йогою, може не знайти бажаного рівня спокою, якщо клас зустрінеться на майданчику для ракеток, що примикає до бурхливої музики класу аеробіки. Незалежно від конкретної суміші, ключем до психічної реставрації, згідно з АРТ, виявляється заохочення більш високого рівня мимовільної уваги при одночасному зниженні спрямованої, добровільної уваги. Цей принцип застосовується у фізичному середовищі, заходах відпочинку та соціальних ситуаціях.

Огляд поточних досліджень підтримує відпочинок як життєздатне і цінне середовище для психічного відновлення. Переваги відновлення уваги втомлених людей включають поліпшення настрою, особистого задоволення, творчого мислення, здатності вирішувати проблеми та збільшення утримання співробітників/студентів, які пов'язані з підвищенням продуктивності роботи та досягненнями в школі. Навмисно пропонуючи учасникам можливості та програми, сумісні з їхніми цілями, за своєю суттю цікаві та забезпечують психічну відстороненість від інших стресових факторів, постачальники послуг відпочинку можуть запропонувати учасникам цінні можливості для психічного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Norling, J., & Sibthorp, J. Mental Restoration and Recreation. Taking time to visit a park may leave you a little more relaxed. Ashton, Virginia : National Parks and Recreation Association. 2006.
2. Kaplan, R., & Kaplan, S. The Experience of Nature: A Psychological Perspective. New York : Cambridge University Press. 1989.
3. Kaplan, R. The Nature of the View from Home. Environment and Behavior. 2001. 33(4). pp 507-542. DOI: 10.1177/00139160121973115

Сергісні Олена Віталіївна
*доктор медичних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки*

Горіна Ольга Теофілівна
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СТРУКТУРА РОЛЬОВОГО РОЗПОДІЛУ УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Соціальна психологія визначає, що людина протягом життя випробовує велику кількість ролей, як визначених її природою, так і потребами зовнішнього середовища, а іноді надзвичайними та несприятливими для суспільства.

Так, П.П. Горностай зазначає, що життєдіяльність людини розглядається як безперервний процес вирішення різноманітних завдань, які виникають перед особою [1, с.115].

Цілий ряд ролей виконується цілком природньо: батько, мати, син, дочка, бабуся, дідусь тощо; інші залежать від періоду життя: дитина, учень, студент, працівник; від моральних та психологічних якостей: роль бешкетника, девіантної, адиктивної особистості або високоморального взірця.

Ефективність вирішення життєвих задач залежить від рольової компетентності, яка входить до життєвої компетентності.

Рольова компетентність особистості – це здібність та вміння вирішувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою, з функціонуванням життєвих ролей або засобами рольової поведінки. Вона включає здібність оперативно володіти своїми психологічними та соціальними ролями, виступати повноправним суб'єктом цих ролей, включаючи рольову поведінку в процес власної життєдіяльності і життєтворчості.

Автор рольової теорії в соціальній психології особистості П.П.Горностай зауважує, що всі вищеописані показники тісно взаємодіють між собою, що певним чином пов'язано з цілісністю особистості.

Чим різноманітніша система життєвих ролей особистості, тим багатогранніше її соціальне обличчя, тим більше можливостей вона має для соціальної та творчої самореалізації.

Так склалося, що серед учасників булінгу найчастіше вивчався соціально-психологічний стан «булера» , активної сторони конфлікту та «жертви» , що потерпає від булінгу та його наслідків.

Але як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу школярів, де він виникає. Зокрема, Д.Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- учень, який є жертвою булінгу;
- учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу - «булери» або переслідувачі, агресори;
- послідовники - учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- пасивні «булери» - учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- потенційні «булери» — учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- «спостерігачі» (байдужі свідки) — учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- «потенційні захисники» - ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- «захисники» — учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [2, с.128].

Булінг - переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства, яке є найнебезпечнішим наслідком цього явища. Але наслідки цькування в освітньому середовищі є руйнівними і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів.

В такому агресивному середовищі активізуються всі негативні почуття та форми поведінки, що супроводжується агресивністю, жорстокістю та аморальністю.

Наслідки булінгу для потерпілого (жертви) можуть проявлятися у:

- зниженні якості навчання;
- підвищенні агресії та перенесенні її на інших;
- відсутності друзів, відсутності комунікативних навичок, усамітненості;
- схильності до нервово-психічних розладів та депресії;
- фізичному нездужанні психосоматичного походження;
- заниженій самооцінці, блокуванні формуванні «Я-концепції» та самосвідомості;
- проявах девіантної поведінки;
- подавлення волі, мотивації, спрямованості особистості;
- деформації всього особистісного життя, життєвого шляху.

Наслідки цькування для кривдника:

- проблеми у стосунках з однолітками та дорослими;
- надмірна агресія;
- прояви асоціальної поведінки;
- неблагополучне майбутнє;
- недостатня соціалізація;
- асоціальні риси особистості, що стають погрозою для адаптації в соціумі.

Наслідки булінгу (цькування) для спостерігачів (свідків):

- досвід безсилля перед владою натовпу чи сильнішого, сорому за свою легкодухість;
- нерішучість, слабка воля;
- досвід конформізму, бездіяльності в подібних ситуаціях;
- відчуття безпорадності;
- депресивний стан чи перезбудження;
- небажання відвідувати заклад освіти.

Таким чином, цькування в закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх сторін цього процесу: кривдника (булера), потерпілого (жертви), спостерігачів з обох боків. Наслідки булінгу можуть виходити далеко за межі закладу освіти та впливати на найближче оточення дитини, на її майбутнє життя. Ці наслідки можуть виявлятися як одразу (так звані «прямі»), так і через довготривалий час («віддалені»); вони можуть викликати деформацію особистості людини, злам її внутрішнього світу, неуспішність її протягом всього життя.

Виявлення всіх випадків цькування в шкільному середовищі є невідкладною проблемою шкільного психолога, класного керівника, адміністрації школи, батьків та територіально розташованого Центру психологічної допомоги. Невідкладним завданням при виявленні булінгу є проведення соціально – психологічного втручання, психологічного обстеження та надання негайної допомоги за розробленими схемами [3,с.64;4,143с.;5,82с.] з подальшим спостереженням за всіма учасниками процесу цькування.

Список використаної літератури:

1. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой подход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
2. Olweus D. Bulling at school: What we know and what we can do. Oxford : Blackwell Publishing. 1993. 128 p.
3. Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей: узагальнення досвіду проекту: інформаційно-

методичні матеріали / Н. В. Зимівець, Ю. М. Малієнко, Т. П. Цюман; за заг. ред. І. Д. Звереві. К., 2009. 64 с.

4. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : методичні рекомендації / О. Ю. Дроздов, Л. В. Живолуп, О. В. Ніжинська, Я. В. Сухенько / за ред. Я. В. Сухенко. Полтава : ПОППО, 2011. 80 с.

5. Барліт О. О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс, 2013. 82 с.

Степанченко Олександр Михайлович

аспірант кафедри управління та адміністрування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОФІЛАКТИКА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ В АРМІЇ США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Діяльність армії США щодо запобігання або пом'якшення симптомів психічного здоров'я після впливу бойового та розгортання стресу включала використання армійських команд CSC [1]. Місія команд полягає в тому, щоб забезпечити профілактику і лікування якомога ближче до солдатського підрозділу, щоб утримати солдата зі своїм підрозділом на театрі військових дій. Рекомендації щодо лікування COSR зосереджені на близькості, безпосередності, тривалості та простоті. Близькість базується на передумовах, що солдати шукатимуть притулку від стресу, але хочуть залишатися вірними своєму підрозділу, і що якщо їх виведуть зі свого підрозділу, вони матимуть більше стимулів не повертатися, що може збільшити потенціал для довгострокових психіатричних проблем. Команда CSC складається з психолога або психіатра, соціального працівника та двох фахівців з психічного здоров'я. Профілактика складається з презентацій на командних зборах або неформально про те, як розпізнати початкові ознаки COSR та оцінити кліматичні опитування підрозділів. Команди також працюють безпосередньо з солдатами за допомогою брифінгів щодо

самогубств, управління стресом та гнівом, питань домашнього фронту та порад щодо реінтеграції для повернення додому. Прогулянки для неформальної розмови з солдатами проводяться, щоб пом'якшити страх солдатів перед стигматизацією. Члени CSC також можуть проводити кризові брифінги після травматичної події, щоб допомогти нормалізувати почуття та кинути виклик тривожним переконанням у безпечному середовищі.

Навчання стійкості (раніше називалося Battlemind) - це армійська програма, розроблена для виховання стійкості до боротьби зі стресом шляхом навчання впевненості в собі та психічної стійкості в контексті розгортання та переходу додому. Це психолого-освітнє втручання, надане всім солдатам армії США, і використовує когнітивний підхід та підхід, заснований на навичках, для нормалізації реакцій на оперативний стрес, підвищення стійкості та сприяння самовизнанню психологічних проблем, пошуку допомоги та виявленню труднощів в інших [2]. Тренінги стійкості також використовуються з інтервалами під час розгортання для зменшення симптомів психічного здоров'я в розгорнутому підрозділі в цілому [3]. Були проведені деякі рандомізовані випробування більш раннього навчання Battlemind [4]. Хоча переваги навчання Battlemind були скромними, він, схоже, зменшив запоя після розгортання. Програма впроваджується та оцінюється у військовослужбовців, але немає емпіричних доказів ефективності поточного тренінгу стійкості для запобігання або зменшення проблем психічного здоров'я, включаючи посттравматичний стресовий розлад.

Ставлення до скринінгу психічного здоров'я, стигми та бар'єрів для охорони психічного здоров'я було досліджено у 2,678 солдатів, які повернулися з OEF та OIF [5]. Учасники повідомили про меншу кількість бар'єрів та зменшення стигми щодо дослідження [6]. Приблизно 41% респондентів повідомили, що отримали тренінг з психологічної стійкості Battlemind, а ті, хто це зробив, повідомили, що вони частіше звертаються за лікуванням проблем із психічним здоров'ям. Ці результати свідчать про те,

що профілактичні втручання можуть допомогти зменшити стигму психічного здоров'я та покращити доступ до медичної допомоги в активних групах населення. Однак РКД необхідні для визначення того, чи відповідає сам тренінг психологічної стійкості Battlemind або неспецифічні фактори, такі як отримання будь-якого типу психологічної підготовки, за зниження стигми.

Науковці описують кілька програм, що використовуються службами для сприяння стійкості після розгортання до розвитку посттравматичного стресового розладу [6]. Однією з профілактичних програм, яка отримала широку увагу, є програма комплексної підготовки солдатів (CSF) армії. Програма CSF заснована, зокрема, на Програмі стійкості Пенна, яка була розроблена Мартіном Селігманом [7]. Програма стійкості Пенна заснована на когнітивно-поведінкових теоріях депресії і включає навчання напористості, переговорів, соціальних навичок, творчого вирішення проблем і прийняття рішень. Програма CSF призначена для запобігання несприятливим наслідкам впливу травм для психічного здоров'я шляхом підвищення стійкості військовослужбовців до розгортання.

Програма розбудови стійкості CSF охоплює чотири компоненти, які покращують розумові, духовні, фізичні та соціальні можливості військовослужбовця: тренінг з підвищення стійкості, 10-денний практичний навчальний курс віч-на-віч, який включає принципи позитивної психології [8]; комплексні модулі стійкості (раніше відомі як Battle-mind) – це навчальні онлайн-модулі, які зосереджені на конкретних навичках стійкості з використанням приписів позитивної психології, когнітивна реструктуризація, уважність та дослідження посттравматичного стресу, згуртованості підрозділів, моделей охорони праці, організаційного лідерства та розгортання для підготовки військовослужбовців до військового життя, бойових дій та переходу додому; глобальний інструмент оцінки (GAT), конфіденційне онлайн-опитування з 105 питань, яке необхідно проводити щорічно; та навчання інституційній стійкості, яке, як очікується, відбуватиметься на всіх рівнях системи освіти офіцерів, що не входять до

складу, та системи офіцерської освіти [9]. Навчання майстерності стійкості для офіцерів, які не входять до складу, та керівників середнього рівня є компонентом «навчання тренера» ФГС для сержантів для використання зі своїми військами. Версії програми CSF також доступні для сімей військових та цивільних армійців. Анекдотичні відгуки від тих, хто відвідує курс, були сприятливими, але немає жодних доказів короткострокової або довгострокової ефективності програми у підвищенні стійкості ні серед сержантів, ні серед військ, які вони тренують. GAT ліквору вимірює психосоціальне благополуччя в чотирьох сферах: емоційна підготовка, соціальна придатність, сімейний фітнес і духовна підготовка. Результати GAT використовуються для направлення солдатів на програми підвищення їх сильних сторін і поліпшення елементів слабкості, наприклад, навчання гнучкому мисленню, якщо бали нижче норми. Подібний інструмент, Family GAT, розробляється для подружжя та партнерів солдатів, щоб надати консультації щодо можливих ресурсів для створення активів.

Список використаних джерел:

1. Reger G. M., Moore B. A. Combat operational stress control in Iraq: Lessons learned during operation Iraqi freedom. *Military Psychology*. 2006. 18(4). pp 297-307.
2. Brusher E. A. Combat and operational stress control. Chapter 4. In: Ritchie E. C., editor. Textbooks of military medicine: Combat and operational behavioral health. Fort Detrick, MD: Office of the Surgeon General, Borden Institute. 2011.
3. Hourani L. L., Council C. L., Hubal R. C., Strange L. B. Approaches to the primary prevention of posttraumatic stress disorder in the military: A review of the stress control literature. *Military Medicine*. 2011. 176(7). pp 721-730.
4. Adler A. B., Litz B. T., Castro C. A., Suvak M., Thomas J. L., Burrell L., McGurk D., Wright K. M., Bliese P. D. A group randomized trial of critical incident stress debriefing provided to U.S. Peacekeepers. *Journal of Traumatic Stress*. 2008. 21(3). pp 253-263.

5. Warner C. H., Appenzeller G. N., Mullen K., Warner C. M., Grieger T. A. Soldier attitudes toward mental health screening and seeking care upon return from combat. *Military Medicine*. 2008. 173(6). pp 563-569.
6. Hoge C. W., Castro C. A., Messer S. C., McGurk D., Cotting D. I., Koffman R. L. Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. *New England Journal of Medicine*. 2004. 351(1). pp 13-22.
7. Seligman M. E. P., Fowler R. D. Comprehensive soldier fitness and the future of psychology. *American Psychologist*. 2011. 66(1). pp 82-86.
8. Reivich K. J., Seligman M. E. P., McBride S. Master resilience training in the US Army. *American Psychologist*. 2011. 66(1). pp 25-34.
9. U.S. Army. Comprehensive soldier fitness. 2012. URL: <http://csf.army.mil/> (accessed 25.02.2023)

Тарасевич Інна Юріївна
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

ІНДИВІДУАЛЬНО ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІКТИМОГЕННОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Перебудова суспільства, приватизація майна змінює відносини на ринковому рівні. А це призводить до змін правових відносин, до криміналізації і злочинів у суспільстві. Аналізуючи еволюцію людського суспільства можна прийти до висновку, що злочинність або збільшувалася, або зменшувалася в залежності від стану суспільства, його соціальної, економічної, політичної стабільності або ж, навпаки, нестабільності. Саме останнє - соціальна нестабільність у суспільстві - викликає зростання злочинності. Сплеск злочинності завжди передуює значним соціальним потрясінням будь-якого суспільства. І це наочно демонструє наша реальність. Злочинність - це параметр, за яким можна судити про стан суспільного організму. Віктимна поведінка розуміється як сукупність властивостей

людини, обумовлених комплексом соціальних і психологічних умов, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, що приводить до шкоди для психічного здоров'я особливості. Віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки реалізується в соціальних (статусні характеристики жертв і поведінкові відхилення від норм безпеки), психічних (патологічна віктимність, страх перед злочинністю та іншими аномаліями) і моральних (незасвоєння віктимогенних норм, правил поведінки в складній соціальній або кримінальній ситуації).

Віктимологія або психологія потерпілого є багатоаспектним і самостійним розділом юридичної психології. Раніше вважалося, що віктимологія як одна з наук про людину вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки. Дійсно, віктимологія спрямована на аналіз взаємин і зв'язків між жертвами, злочинцями, і соціально небезпечними проявами соціального середовища. Сучасна віктимологія реалізується в декількох напрямках:

- загальна віктимологія, яка описує феномен жертви (досліджує історію віктимності і віктимізації, аналізує закономірності їх походження і розвитку, стан віктимності як соціального процесу);
- приватні віктимологічні теорії (кримінальна віктимологія, деліктна віктимологія, травматична віктимологія);
- прикладна віктимологія (емпіричний аналіз, розробка та впровадження спеціальних технік профілактичної роботи з жертвами, технологій соціальної підтримки, механізмів компенсації та корекції).

Основне завдання віктимології складається в побудові моделі взаємодії в діаді "злочинець - жертва", в описі шляху нормалізації негативних соціальних, психологічних і моральних впливів на людину з боку злочинного половини спільноти. Психологія потерпілого пов'язана з кримінальним правом, кримінологією, кримінальним процесом, віковою та педагогічною психологією, соціальною психологією, психологією особистості.

Конкретизувавши основні підходи до формування індивідуально типологічних особливостей віктимогенності особистості, нами було виявлено, що існують два типи віктимізації - це соціальний, про що йшлося вище, та феноменологічний, тобто вплив на віктимізацію особистісних індивідуальних якостей. Цей факт свідчить про те, що формування віктимогенності особистості відбувається дуально, тобто під взаємним впливом цих двох факторів. Найзагальнішу класифікацію типів поведінки жертв можна представити так: - **негативна**, тобто така, що провокує злочин або створює для нього об'єктивно сприяючу ситуацію; - **позитивна**, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку тощо; - **нейтральна** — така, що не сприяла вчиненню злочину, але і не запобігала йому.

Феноменологічні фактори віктимізації пов'язані зазвичай з формуванням певних властивостей особистості, які поступово перетворюють людину в жертву ситуації. Це може бути формування якихось рис, особливостей людини, які мають типовий характер і пов'язаних саме зі специфікою його соціалізації в даних соціально-історичних умовах.

Для виявлення впливу певних особливостей проведена психодіагностика при допомозі методики «Визначення ступеню навіюваності» (О.П.Елісеев). В діагностиці взяло участь 50 осіб – це здобувачі вищої освіти Дніпровського гуманітарного університету правознавці та психологи.

Сугестивність - ступінь сприйнятливості до навіювання, обумовлена суб'єктивною готовністю піддатися і підкоритися впливу. Сугестивність є характеристикою індивіда, яка є залежною від ситуативних і особистісних чинників. До властивостей особистості, що сприяють підвищеній сугестивності відносяться: непевність у собі, низька самооцінка, почуття власної неповноцінності, покірність, боязкість, сором'язливість, довірливість, тривожність, екстравертованість, підвищена емоційність, вразливість, слабкість логічного мислення, повільний темп психічної діяльності.

Виділяють такі ситуативні чинники, що впливають на підвищення індивідуальної сугестивності.: психофізичний стан суб'єкта (при спокої і релаксації ступінь сугестивності зростає, так само як і при сильному емоційному збудженні, стомленні, стресі; максимальний ступінь спостерігається при гіпнозі), низький рівень обізнаності, компетентності в обговорюваному питанні або виконуваному виді діяльності, мала ступінь його значущості для особистості; дефіцит часу для прийняття рішення, під впливом «групового тиску» - всі ці чинники сприяють підвищенню рівню навіюваності. Кожна людина в певних ситуаціях в якійсь мірі може виявитися навіюваною. Результати діагностики представлені на рисунках 1 та 2 .

Так, за допомогою рис. 1 наочно можна побачити, що різниці у рівні навіюваності між студентами психологами та правоведами майже не має, і за методикою О.П. Єлісєєва, ця невелика різниця становить лише 0,28 бали, що відповідає середньому рівню здатності до сприйняття навіюваності.

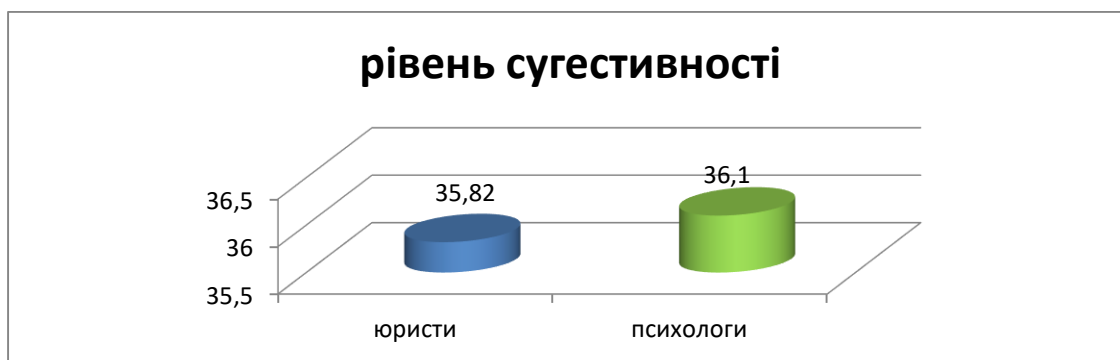

Рис.1. Професійні зміни в показниках рівня сугестивності для студентів ДГУ

Проаналізувавши дані діаграм з отриманими даними можна визначити які зміни у рівнях сугестивності відбуваються у студентів в залежності від професійної спрямованості та за гедерними та віковими відмінностями.

Визначивши різниці у отриманих даних можна побачити гендерні та вікові особливості у ступені навіюваності у студентів. Звідси різниця у

показниках між хлопцями правоведами та психологами віком від 18 до 19 становить 1,2 бали.

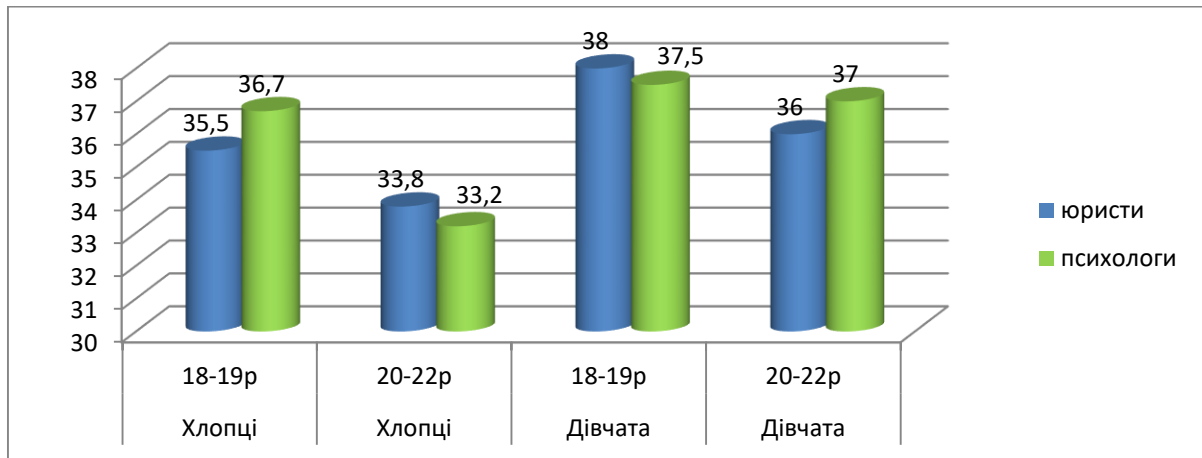

Рис. 2. Гендерні та вікові розбіжності у ступенях навіюваності для студентів правоведів та психологів

Для правоведів та психологів хлопців віком від 20 до 22 років ця різниця складає 0,6 бали. Цей показник є найнижчим серед представників студентської молоді як жіночої так і чоловічої статі, тобто можна зробити припущення про те, що здобувачі хлопці ДГУ віком 20-22 роки мають значно нижчі показники за методикою, ніж інші учасники емпіричного дослідження.

Представлений вище рисунок, демонструє значне переважання за рівнем сугестивності у дівчат обох спеціальностей ДГУ, які мають 18-19 років на момент проведення тестування (38 балів дівчата правоведи та 37,5 дівчата психологи). Різниця у балах для дівчат, які навчаються на різних кафедрах невелика. У дівчат 20-22 років різниця в ступенях сугестивності становить 1 бал (дівчата правоведи 36, дівчата психологи 37 балів).

Проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновок про те, що найвищий рівень навіюваності у даній вибірці мають дівчата віком 18-19 років, що свідчить про наявність гендерних та вікових особливостей у здатності піддаватися\не піддаватися сторонньому впливові.

Туз Сергій Станіславович
*аспірант Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка», військовослужбовець*

ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СТРЕСОВОМУ РОЗЛАДУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Профілактика посттравматичного стресового розладу (ПТСР) в активних і ветеранських групах населення важлива для підтримки їх загального здоров'я і благополуччя, збереження кадрових ресурсів, максимальної готовності виконання завдань за призначенням.

Профілактика в широкому сенсі визначається як заходи, що вживаються для уникнення виникнення захворювання або «втручань, які застосовуються до початку клінічно діагностованого розладу з метою зменшення кількості нових випадків цього розладу» (Бойс, 2007) [1]. Термін також може бути застосований до втручання, спрямованого на обмеження прогресування розладу, рецидиву або пов'язаної з ним інвалідності. Профілактика посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, які несуть активну службу, забезпечується за допомогою програм, спрямованих на підготовку військовослужбовців до бойових дій та інших стресових факторів, пов'язаних з розгортанням. Деякі програми зосереджені на зниженні ризику впливу травматичних подій (наприклад, втручань, спрямованих на зниження ризику військових сексуальних травм) і на навчанні військовослужбовців ефективно реагувати на такі події, якщо вони відбуваються.

Інші зусилля з профілактики спрямовані на виявлення та лікування розладу на ранніх стадіях (наприклад, лікування тих, хто відповідає критеріям гострого стресового розладу [РАС]), часто до того, як він клінічно представляється як хронічний ПТСР. Кілька досліджень [2] продемонстрували, що ранні втручання при РАС призводять до значного зменшення симптомів РАС та профілактики початку ПТСР у більшості осіб, які лікуються. Профілактичні втручання можуть бути здійснені відразу після

травми (протягом 48 годин) або в гострий період (протягом декількох тижнів) для запобігання повного прояву симптомів ПТСР [3], хоча ефективність такого підходу невідома. А профілактика може стосуватися заходів, що вживаються для пом'якшення наслідків наявних симптомів шляхом поліпшення функціонування і зменшення ускладнень. Останній тип профілактики ПТСР включає втручання у пацієнтів, які мають допорогові симптоми ПТСР, РАС та допоміжні проблеми; він забезпечує лікування клінічного посттравматичного стресового розладу та профілактики рецидивів за допомогою реабілітаційних програм.

Профілактика розглядається в три фази:

1. Втручання, які застосовуються до всієї популяції перед травматичною подією і незалежно від потенціалу впливу. Їх часто називають первинними або універсальними втручаннями.

2. Втручання, які застосовуються до осіб, які, як відомо, зазнали травматичної події і, таким чином, піддаються ризику ПТСР і які можуть або не можуть проявляти симптоми стресу. Вони називаються вторинними або селективними втручаннями.

3. Втручання, спрямовані на осіб, які виявляють симптоми або отримали діагноз ПТСР з метою запобігання погіршенню симптомів та покращення функціонування. Вони називаються третинними або зазначеними втручаннями.

Як зазначає Лау, 2011 [4], універсальні втручання не вимагають скринінгу, і вони зменшують можливість того, що конкретні особи будуть позначені несприятливо іншими особами за наявність психічного захворювання. Вибіркові та зазначені втручання спрямовані на осіб, які вважаються вразливими, а отже, становлять ризик того, що такі особи будуть позначені як психічно невпорядковані та розглянуті як несприятливі.

Кілька програм профілактики серед цивільного населення та американських військових зосереджені на зменшенні ймовірності того, що у людей, які зазнали травми, розвинеться посттравматичний стресовий розлад.

Багато з програм підкреслюють розвиток психічної або емоційної стійкості. У цьому контексті психічна стійкість означає здатність людини успішно адаптуватися або змінюватися перед лицем негараздів. Найголовніше, що стійкість і ПТСР, здається, обернено корелюються. Ті, хто сприймає травму як кризу, але здатний протистояти тривожним спогадам та емоціям та інтегрувати їх у зв'язне значення, можуть бути стійкими, тоді як ті, хто справляється, уникаючи тривожних емоцій, схоже, піддаються ризику посттравматичного стресового розладу. У звіті RAND про фактори стійкості військовослужбовців [5] виявили 20 доказових факторів, пов'язаних зі стійкістю. Факторами індивідуального рівня були позитивний подолання, позитивний афект, позитивне мислення, реалізм, поведінковий контроль, фізична підготовка та альтруїзм. Факторами сімейного рівня були емоційні зв'язки, спілкування, підтримка, близькість, виховання та адаптивність. Факторами на рівні військових частин були позитивний командний клімат, командна робота та згуртованість. А факторами на рівні громади були приналежність, згуртованість, пов'язаність та колективна ефективність.

Іншими факторами, які, як вважають, захищають від розвитку посттравматичного стресового розладу, є соціальна підтримка та впевненість у військовій місії та підготовці. Стійкість, підтримка підрозділів та соціальна підтримка після розгортання є психосоціальними буферами посттравматичного стресового розладу. Згуртованість підрозділів, позитивне ставлення до військової місії та військових загалом та впевненість у їхній військовій підготовці були захисними факторами посттравматичного стресового розладу, коли військовослужбовці відчували посилення стресових факторів, пов'язаних з бойовими діями або охороною здоров'я.

Характеристики умов розгортання та підтримки є факторами ризику або захисними факторами ПТСР. Рівень бойового досвіду є найважливішою детермінантою їхнього психічного здоров'я. Стресові фактори розгортання ПТСР включають перебування поблизу вибухів, пряме бойове чергування,

свідки смерті людини, вплив мертвих та розчленованих тіл та поранення, пов'язані з боєм.

Вважається, що загроза, що сприймається, є важливою ланкою між бойовим досвідом і посттравматичним стресовим розладом (чим більша сприймається загроза, тим більша ймовірність розвитку ПТСР після досвіду). Таким чином, готовність може відігравати певну роль у розвитку ПТСР через його зв'язок із сприйнятою загрозою. Якщо військовослужбовці краще підготовлені, вони можуть сприймати конкретні ситуації як менш загрозливі. Слід відмітити позитивний вплив високого рівня підтримки та згуртованості підрозділів на психічне здоров'я учасників бойових дій. Отримання підтримки від свого підрозділу під час розгортання може сприяти стійкості солдатів до посттравматичного стресового розладу шляхом підвищення самоефективності (віра в свою здатність справлятися з ситуаціями або добре працювати) або пом'якшення психологічних наслідків стресових факторів зони бойових дій за допомогою посилення здібностей до подолання.

Отримання підтримки від інших після травматичної події може посилити здібності людини до подолання або вплинути на те, як вона оцінює стресову ситуацію, а пізніше реагує на неї емоційно та поведінково і може буферизувати психологічні наслідки травматичних подій. Психологічна стійкість та соціальна підтримка висувуються гіпотезами для захисту від розвитку як ПТСР, так і депресії, і можуть зберегти або покращити функціонування у людей з ПТСР.

Список використаних джерел:

1. Boyce C. A., Heinssen R., Ferrell C. B., Nakamura R. K. Prospects for the prevention of mental illness: Integrating neuroscience and behavior. In: Stone W. S., J M., editors. Recognition and prevention of major mental and substance use disorders. Lyons Washington, DC : American Psychiatric Publishing. 2007.
2. Bryant R. A., Sackville T., Dang S. T., Moulds M., Guthrie R. Treating acute stress disorder: An evaluation of cognitive behavior therapy and

supportive counseling techniques. *American Journal of Psychiatry*. 1999. 156(11). pp 1780-1786.

3. Litz B. T. Early intervention for trauma: Where are we and where do we need to go? A commentary. *Journal of Traumatic Stress*. 2008. 21(6). pp 503-506.

4. Lau E. X., Rapee R. M. Prevention of anxiety disorders. *Current Psychiatry Reports*. 2011. 13(4). pp 258-266.

5. Meredith L. S., Sherbourne C. D., Gaillot S., Hansell L., Ritschard H. V., Parker A., Wrenn G. Promoting psychological resilience in the U.S. military. Santa Monica, CA: RAND Corporation. 2011.

Фаст Дмитро Євгенович

*аспірант кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СТРЕСОВОМУ РОЗЛАДУ: ДОСВІД МІЛІТАРНОЇ СЛУЖБИ США

Міністерство оборони США протягом багатьох років видавало директиви та інструкції щодо програм боротьби зі стресом; однак інструкції та програми стосуються загального бойового стресу і не завжди є специфічними для ПТСР [1]. Наприклад, Інструкція Міністерства оборони 6490.05 «Підтримка психологічного здоров'я під час військових операцій» (яка замінила Директиву 6490.05 «Програми боротьби зі стресом [CSC]» [2, 3]) застосовується до всіх галузей служби та встановлених вимог до «раннього виявлення та управління бойовими та оперативними стресовими реакціями з метою збереження ефективності місії та бойових можливостей та пом'якшення несприятливих фізичних та психологічних наслідків впливу сильного стресу». Метою програм CSC є управління бойовими стресовими реакціями, максимально наближеними до рівня одиниці. Крім того, "психологічні втручання для бойових та оперативних стресових реакцій

повинні здійснюватися особами, які першими реагують, на одному паритеті з фізичними травмами з метою зменшення ризику потенційних довгострокових фізичних та психологічних наслідків бойових та інших військових операцій". Інструкція також вимагає, щоб постачальники психічного здоров'я «навчалися командним консультаціям, методам коучингу, навичкам стійкості, мотиваційному інтерв'ю, психологічній першій допомозі, управлінню COSR [бойовими та оперативними стресовими реакціями], когнітивно-поведінковим методам управління посттравматичним стресовим розладом та гострим стресовим розладом, а також усім пов'язаним з цим нормативним актам, що стосуються місії COSC [бойовий та операційний стресовий континуум]» та щоб інші постачальники медичних послуг були знайомі із загальними принципами управління КСР. Слід зазначити, що Інструкція 6490.05 стосується всіх видів бойового стресу і не є специфічною для ПТСР.

Первинна профілактика CSC "включає зусилля з моніторингу, виявлення, модифікації, уникнення або зменшення стресових факторів до того, як вони спричинять дисфункцію, і розвивати навички подолання стресу в окремих людей" [4]. Персонал ЦСК спілкується з військовослужбовцями на рівні загону та екіпажу, щоб надати консультації щодо методів боротьби зі стресом та інших профілактичних заходів. Персонал CSC працює на індивідуальному рівні, щоб навчати та розвивати "впевненість, компетентність, комунікацію та координацію", а на організаційному рівні сприяти "спільноті, співпраці, комфорту та турботі" [4]. Ці принципи повинні бути включені у функціонування військової частини, а команда охорони здоров'я підрозділу, до складу якої входять особовий склад з питань психічного здоров'я та профілактичної медицини, повинна продемонструвати власну корисність для свого підрозділу, розуміючи підрозділ, розвиваючи почуття членства та ідентифікації з підрозділом, а також виконуючи фактичну роботу з охорони здоров'я.

Зусилля з профілактики в Міноборони спрямовані на весь обслуговуючий персонал, який стикається з ризиком впливу травматичних подій під час розгортання. Підготовка військовослужбовців до стресового середовища, з яким вони можуть зіткнутися на театрі військових дій до того, як відбудеться зіткнення, може дати можливість обмежити розвиток або тяжкість посттравматичного стресового розладу. Первинна профілактика в рамках Міністерства оборони покликана сприяти розвитку навичок у групах ризику, необхідних для подолання травматичного досвіду, пов'язаного з боротьбою. Кожна служба розробила велику кількість програм профілактики посттравматичного стресового розладу і обговорюється в доповіді RAND «Програми, що стосуються психологічного здоров'я та черепно-мозкових травм серед військовослужбовців США та їхніх сімей» [5].

Центри передового досвіду Міністерства оборони з питань психологічного здоров'я та черепно-мозкових травм (DCoE) мають Управління стійкості та профілактики, яке допомагає службам та Міністерству оборони в оптимізації стійкості, психологічного здоров'я та готовності військовослужбовців та їхніх сімей [6]. COSC ВМС і морської піхоти має кольорове кодування, що вказує на здатність військовослужбовця. DCoE має континуум стійкості, який є подібним і підкреслює відповідальність лідера за пом'якшення ризику психологічного пошкодження військовослужбовців.

Зосередження уваги на навчанні *стійкості до стресів* перед розгортанням відображає квантові зрушення у військовій культурі і тепер можна побачити, що воно походить від найвищих рівнів командування у збройних силах. Наприклад, у нещодавній статті в «Американському психологу» генерал армії Джордж Кейсі [7] робить висновок, що «солдати можуть «бути» кращими *перед* розгортанням у бою, щоб їм не довелося «ставати кращими» *після* повернення», а потім він закликає перейти до військової діяльності «до культури, в якій психологічна придатність визнається такою ж важливою, як і фізична підготовка». Цей рівень

схвалення можна побачити на практиці у значному фінансуванні та ресурсах, що застосовуються до тренувань зі стрес-стійкості в рамках програми комплексної підготовки солдатів. Основними цілями таких підходів є сприяння психологічній підготовці військовослужбовців до психологічних стресових факторів, з якими вони можуть зіткнутися під час бойового розгортання, і в кінцевому підсумку для зниження частоти стресових реакцій і посттравматичного стресового розладу після повернення додому.

Міністерство оборони США має ряд програм для сприяння психологічній стійкості військовослужбовців та їхніх сімей, але більшість з них не були оцінені. З тих, що були, мало хто підлягав РКД, і тому, схоже, не використовував доказову практику [6]. Крім того, існували численні бар'єри для використання програм у військовій сфері, але бар'єри не були властиві цим типам програм; тобто бар'єри існували і для інших програм Міноборони. RAND рекомендував Міністерству оборони визначити стійкість, інтегрувати концепцію стійкості в політичні рішення для кожної служби, зміцнити існуючі програми стійкості шляхом оцінки та публікації оцінок, базувати оцінки на таких стандартизованих заходах стійкості, як Глобальний інструмент оцінки, що розробляється для програми комплексної підготовки солдатів армії, надати ресурсний посібник для військовослужбовців та їхніх сімей, мати нові програми, що включають фактори, підкріплені найбільшою кількістю доказів, залучати вищих військових керівників до розбудови стійкості та просувати гнучку програмну програму, таку як програма OSCAR морської піхоти, для координації з існуючими навчальними та громадськими програмами [5].

В огляді підходів Міноборони до первинної медичної допомоги [8] зазначають, що освітні брифінги та методи боротьби зі стресом - це два типи первинної профілактики, які використовувалися в цивільному населенні для зменшення стресових реакцій і використовуються американськими військовими. Зусилля з профілактики в Міноборони побудовані на визнанні того, що стресові фактори та травматичні впливи можуть відрізнятися між

послугами. Культура служб різна, і ці відмінності можуть вплинути на навчання військовослужбовців, експозиції та сприйняття можливих травматичних подій.

Список використаних джерел:

1. Brusher E. A. Combat and operational stress control. Chapter 4. In: Ritchie E. C., editor. Textbooks of military medicine: Combat and operational behavioral health. Fort Detrick, MD : Office of the Surgeon General, Borden Institute. 2011.

2. DoD (Department of Defense). Combat stress control (CSC) programs. 1999. February 23. Available at: <http://biotech.law.lsu.edu/blaw/dodd/corres/html2/d64905x.htm> (accessed 01.02.2023)

3. DoD. Maintenance of psychological health in military operation. 2011. Available at: <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/649005p.pdf> (accessed 01.02.2023)

4. Stokes J. W., Green H., Hammer P. S. Combat stress control and force health protection. Chapter 16. Kelley P. W., editor. Military preventive medicine: Mobilization and deployment. 2003. 1. Available at: http://www.bordeninstitute.army.mil/published_volumes/mpmVol1/mpmvol1.html (accessed 05.02.2023)

5. Weinick R. M., Beckjord E. B., Farmer C. M., Martin L. T., Gillen E. M., Acosta J. D., Fisher M. P., Garnett J., Gonzalez G. C., Helmus T. C., Jaycox L., Reynolds K. A., Salcedo N., Scharf D. M. Programs addressing psychological health and traumatic brain injury among U.S. military servicemembers and their families. Santa Monica, CA : RAND Corporation. 2011.

6. Meredith L. S., Sherbourne C. D., Gaillot S., Hansell L., Ritschard H. V., Parker A., Wrenn G. Promoting psychological resilience in the U.S. military. Santa Monica, CA : RAND Corporation. 2011.

7. Casey G. W. Comprehensive soldier fitness a vision for psychological resilience in the U.S. Army. *American Psychologist*. 2011. 66(1). pp 1-3.

8. Hourani L. L., Council C. L., Hubal R. C., Strange L. B. Approaches to the primary prevention of posttraumatic stress disorder in the military: A review of the stress control literature. *Military Medicine*. 2011. 176(7). pp 721-730.

Хожило Ірина Іванівна

*доктор наук з державного управління,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДХОДІВ ДО ВИБОРУ НАВЧАЛЬНИХ
ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Прихід пандемії COVID-19 в 2020 році в систему вищої освіти України, а згодом і розгортання у 2022 році повномасштабної загарбницької війни на українських землях, остаточно закріпили в національній моделі вищої освіти перехід на дистанційний формат роботи. Карантинні обмеження, ракетні обстріли, знищення матеріальної бази закладів освіти, вимушена еміграція студентів, викладачів та працівників освітніх закладів – все це сформувало міцне підґрунтя для домінування в організації навчального процесу дистанційної форми навчання. Така тенденція упродовж трьох років є майже усталеною та зберігається й нині. У зв'язку з цим актуальним постає питання організації безпечного управління навчальним закладом та навчальним процесом для всіх учасників освітнього процесу на принципах загальної та індивідуальної безпеки.

Ми бачимо, що в Україні, як і в усьому світі, щорічно зростає попит здобувачів вищої освіти на дистанційну форму навчання. А це означає, що викладачі, які несуть відповідальність за якість засвоєння навчального матеріалу та здобуття необхідних освітніх і фахових компетентностей, повинні не тільки переорієнтувати формат викладання дисциплін із застосуванням сучасних інструментів ІТ, але й надавати актуальний контент навчальних дисциплін та гарантувати безпеку навчального процесу. І тому абсолютно зрозуміло, що зараз постає вкрай актуальним питання про

переосмислення стратегії безпеки не тільки власне освітнього процесу загалом, а особливо мова йде про те, щоб учасники освітнього процесу (викладачі та студенти) були би спроможними забезпечити власну безпеку та були здатними протистояти новим викликам, що генеруються у навколишньому середовищі сфери освіти.

У розвиток цього необхідно наголосити, що попит серед студентів на безпекову складову освітнього процесу є досить значний. У цьому ми могли переконатися, запропонувавши вперше у Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» для вступників 2022 року новий перелік навчальних дисциплін за вибором з акцентом на суспільні запити студентства в умовах війни. Так, кафедра державного управління і місцевого самоврядування запропонувала нову навчальну дисципліну «Домедична допомога: теорія та практика». Із вступників 2022 року самостійно обрали для вивчення саме цю дисципліну 74 студента, які навчаються на інших кафедрах та факультетах нашого університету. В рамках вивчення цієї дисципліни розглядаються різні невідкладні стани, у тому числі й надання першої психологічної допомоги. Можливо саме цей фактор мотивував студентів до вибору цієї дисципліни, адже стан психічного здоров'я та психологічної рівноваги в умовах війни, як показало наше анкетування першокурсників, є життєвою цінністю номер № 1 (на це вказали 70% опитаних). Такий вибір пояснюється впливом зовнішніх загроз та необхідністю здобуття нових знань та практичних навичок щодо збереження життя і здоров'я в умовах повномасштабної війни. Вважаємо, що спалах війни в країнах Європейського регіону ставить на порядок денний, особливо у закладах освіти всіх форм власності, запровадження навчальних дисциплін щодо оволодіння основами домедичної допомоги. Більш того, такий навчальний курс є невід'ємною складовою життєвих компетентностей для всіх жителів європейського регіону, а особливо, для жителів України. Тим більш для тих, хто живе, працює і навчається на Дніпропетровщині, яка є

найближчим та найбільшим в територіальному плані прифронтовим регіоном української держави.

В теорії освіти Дж. Брунера сфера освіти розглядається з позицій соціального інституту, що функціонує на таких засадах: *активність* – усвідомлення здобувача освіти як людини, яка оволодіває власною мисленнєвою діяльністю; *рефлексія* – прагнення осмислити і зрозуміти навчальний матеріал, наданий для засвоєння, а не для вивчення напам'ять; *співробітництво* – спільне використання ресурсів, якими володіє кожен із учасників освітнього процесу; *культура* як спосіб життя і мислення, що створюється у процесі взаємодії з іншими людьми [2]. Інтеграція цих складових передбачає проактивний підхід в навчанні та допомагає випускникам вищої школи не тільки інтегруватися в сучасний ринок праці, який дедалі більш стає дистанційно орієнтованим та цифровізованим, але й здобути необхідні компетентності щодо здоров'язбереження, порятунку власного життя та життя своїх близьких і колег по роботі. Одним із проявів проактивного підходу у навчанні є готовність здобувати нові знання. За словником сучасної української мови «*готовність*» – це властивість і стан, зацікавленість (бажання) зробити що-небудь. Реалії сьогодення вимагають від вищої школи побудову такої структури навчального процесу для майбутніх фахівців, яка б ґрунтувалась не тільки на професійній складовій навчання, де знання, уміння та навички є критерієм успішності навчання студентів і результативності їхньої професійної підготовки, але й на тих компонентах, які б допомагали випускникам українських вишів успішно долати проблемами психологічного та соціального характеру, тобто тих, що виходять за межі суто професійної діяльності.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що заявлений студентами вибір нової навчальної дисципліни «Домедична допомога: теорія і практика» є цілком обґрунтованим і таким, що заслуговує на пропозицію до керівництва університету НТУ «Дніпровська політехніка» розглянути питання про

включення цієї дисципліни як обов'язкової компоненти освітньо-професійних програм в умовах довготривалої збройної агресії проти України.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 10.02.2023)
2. Сміт М. К. Джером С. Брунер та процес освіти. *Енциклопедія педагогіки та неформальної освіти*. URL: <https://infed.org/mobi/jerome-bruner-and-the-process-of-education> (дата звернення: 10.02.2023)
3. Словник української мови online. Томи 1-13 (а-покірно). ГОТОВНІСТЬ. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=19769&page=670> (дата звернення: 11.02.2023)

Шевченко Олександр Сергійович
*аспірант кафедри управління та адміністрування,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

**ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ
ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА**

Існують різні методи управління проблемами психічного здоров'я. Лікування дуже індивідуальне, і те, що працює для однієї людини, може не працювати для іншої. Деякі стратегії або методи лікування є більш успішними в поєднанні з іншими [1]. Людина з хронічним психічним розладом може вибирати різні варіанти на різних етапах свого життя. Проте порушення ментального здоров'я внаслідок війни буде спостерігатися у значної кількості українців, а тому це вже сфера діяльності як держави, так і громадянського суспільства.

Людина, яка справляється з труднощами психічного здоров'я, може знадобитися змінити свій спосіб життя, щоб полегшити самопочуття.

Такі зміни можуть включати зменшення споживання алкоголю, більше спати та вживати збалансоване харчування. Людям може знадобитися відвести час від роботи або вирішити проблеми з особистими стосунками, які можуть завдати шкоди їх психічному здоров'ю.

Люди з такими станами, як тривога або депресивний розлад, можуть отримати користь від методів релаксації.

Наявність мережі підтримки, будь то через групи самопомоги або близьких друзів та сім'ю, також може бути важливою для відновлення після психічних захворювань.

Важливим інструментом протидії розладам психічного здоров'я є деміфологізація цього явища.

Існує кілька поширених переконань та хибних уявлень про психічне здоров'я []. Ось кілька прикладів.

Міф: Людина зі станом психічного здоров'я має низький інтелект.

Факт: Психічні захворювання можуть вплинути на будь-кого, незалежно від інтелекту, доходу чи соціального статусу.

Міф: Підлітки не мають проблем із психічним здоров'ям. У них просто спостерігаються перепади настрою через їх коливаються гормонів.

Факт: Хоча це правда, що підлітки часто мають перепади настрою, це не означає, що вони не можуть мати проблем із психічним здоров'ям. Половина всіх станів психічного здоров'я починається до 14 років.

Міф: Люди з психічними захворюваннями небезпечні, жорстокі та непередбачувані.

Факт: Багато людей поспішають позначити людей, які чинять масове насильство та злочинність, як «психічно хворих». Однак злочини, вчинені людьми з серйозними розладами психічного здоров'я, становлять лише 5% від усіх насильницьких злочинів.

Міф: Психіатричні ліки шкідливі.

Факт: Психічні захворювання, як і інші стани здоров'я, є справжніми хворобами. Ці ліки можуть бути необхідними, щоб допомогти їм нормально

функціонувати, полегшити симптоми та покращити якість життя. Вони не є шкідливими або «виправданням» для людей, щоб уникнути вирішення своїх проблем.

Міф: Люди з біполярним розладом примхливі.

Факт: Біполярні цикли тривають від тижнів до місяців і не змінюються так швидко, як це часто роблять настрої людей.

Міф: Людина зі станом психічного здоров'я слабка. Такі умови не торкнулися б сильних людей.

Факт: Наявність стану психічного здоров'я не залежить від вибору чи сили волі. Будь-яка людина може мати стан психічного здоров'я.

Міф: Погане батьківство призводить до того, що підлітки мають стан психічного здоров'я.

Факт: Багато несприятливих переживань і факторів можуть впливати на психічне здоров'я і самопочуття людини. Відносини підлітків з батьками і сім'єю - це лише один фактор. Людина, яка виховується в підтримуючих і люблячих сім'ях, і ті, хто виховується в сім'ях, що утримуються опікунами, які потребують психічної підтримки, можуть відчувати труднощі з психічним здоров'ям в рівній мірі.

Міф: Люди з потребами психічного здоров'я не можуть добре триматися і працювати на роботі.

Факт: Люди з психічними захворюваннями можуть добре працювати, особливо на підтримуючому робочому місці, яке підтримує та сприяє психічному здоров'ю.

Практика догляду за собою може допомогти поліпшити психічне здоров'я людини, знижуючи ризик захворювання людини, підвищуючи рівень енергії та керуючи стресом. Пропонується кілька способів [3], щоб допомогти людині почати з процедури самообслуговування:

- Практикуйте вдячність: Люди можуть практикувати уважність і вдячність, активно визначаючи речі, за які вони вдячні щодня.

- Киньте виклик негативним думкам: Людина може практикувати позитив, усвідомлюючи свої негативні та некорисні думки та кидаючи їм виклик.

- Шукайте позитивні соціальні взаємодії: З'єднання та підтримка значущих зв'язків та відносин зменшує стрес, а також може бути джерелом підтримки та практичної допомоги під час потреби.

Якщо ви знаєте когось, хто безпосередньо ризикує завдати собі шкоди, самогубства або заподіяння шкоди іншій людині:

- Задайте жорстке питання: «Ви розглядаєте можливість самогубства?»

- Слухайте людину без осуду.

- Залишайтеся з людиною до тих пір, поки не прийде професійна допомога.

- Спробуйте вилучити будь-яку зброю, ліки або інші потенційно шкідливі предмети.

Хоча розлади психічного здоров'я є поширеними, вони відрізняються за ступенем тяжкості. Більшість людей можуть керувати своїми симптомами та вести повноцінне життя за допомогою належного лікування та доступу до підтримки.

Для інших одужання може виглядати не як повернення до свого життя до розладу психічного здоров'я, але вивчення нових способів впоратися та отримання більшого контролю над своїм життям.

Список використаних джерел:

1. Mental health. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (accessed 03.03.2023)

2. Behzadifar M, Behzadifar M, Sayehmiri A, Behzadifar M, Sarokhani M, Sayehmiri K. Economic factors influencing mental health using multiple regression model in Ilam province of Iran. *Med J Islam Repub Iran*. 2015 Nov 15. 29:292.

3. Anxiety Disorders - Facts & Statistics. Available at: <https://adaa.org/understanding-anxiety/facts-statistics> (accessed 03.03.2023)

Шевченко Сергій Олексійович
*доктор державного управління, професор,
професор кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ЗАПОБІГАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Переслідування серед дітей та молоді можна розглядати як певний тип звикання до насильницьких сфер взаємодії, психосоціальне захворювання, викликане відсутністю впливу чутливих соціокультурних демократичних середовищ. Тому необхідно побудувати громадянську культуру, залучену до освіти (Global Citizenship Education), як запобігання булінгу, на додаток до інших Цілей сталого розвитку (ЦСР). Булінг обговорюється стосовно принизливих дій, повторюваних і тривалих, що здійснюються дітьми та підлітками. Фізичні або віртуальні напади та образи, відмови або залякування, які перешкоджають освітній діяльності жертви, є прикладами знущань та кібербулінгу, які мають серйозні наслідки не тільки для емоційного благополуччя та академічної успішності, але й для фізичного та психічного здоров'я. Рішення повинні залучати сім'ї та викладачів, в контексті регульованої освіти, де участь може бути сприяюча більш спланованим і контрольованим способом. Експерти наполягають на актуальності запобігання агресії та дискримінації в освітньому середовищі, з критичним та рефлексивним ставленням до насильства, яке оточує ці ситуації.

Хоча психологічне насильство можна вивчати, звертаючи увагу на кожен вчинок або конкретний випадок, ми також можемо розглядати його як певний тип «клімату» (клімат думки). У цьому сенсі експерти говорять про

насильство як про психосоціальну хворобу, яка генерується в звиканні до насильницького середовища, викликану відсутністю демократичної свідомості. Психологічне насильство зазвичай не вимірюється так точно, як пряме насильство, а тим більше в освітніх умовах.

По-перше, агресор і жертва повинні бути рівновизначені. Для вивчення казуїстики та профілактики в дитинстві можна погодитися з тим, що обидва повинні бути неповнолітніми, що залишить осторонь випадки агресії, коли вік дуже нерівний і показує фактор домінування або очевидної сили. У зв'язку з цим необхідно вважати, що знущання з боку однолітків, особливо в шкільному середовищі, залишає більше наслідків, ніж жорстоке поводження з боку дорослих, ймовірно, тому, що це складніше припустити, оскільки воно не може бути пов'язане з перевищенням повноважень.

Агресія та образи, фізичні чи віртуальні, неприйняття чи залякування, які перешкоджають шкільній діяльності жертв та змушують їх відчувати постійну загрозу, є прикладами знущань та залякування в Інтернеті, які мають серйозні наслідки, не тільки на їх емоційне благополуччя та академічну успішність, а також у фізичному та психічному здоров'ї.

Порядок денний для сталого розвитку, прийнятий усіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй у 2015 році, забезпечує спільний план миру та процвітання для людей та планети, зараз і у майбутньому, який містить 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), що є нагальним закликком до дій усіх країн, що розвиваються у глобальному партнерстві. Вони визнають, що подолання бідності та інших поневірянь має йти пліч-о-пліч зі стратегіями, які покращують охорону здоров'я та освіти, зменшують нерівність та стимулюють економічне зростання [1].

Реалізація Цілей сталого розвитку або Глобальних цілей необхідна для розширення можливостей жінок та молоді жити у світі, в якому всі люди можуть процвітати як глобальні громадяни. Але, як можна сформуванати громадянство з почуттям приналежності до світового співтовариства рівних, відданих проблемам, викликаним нерівністю? Знову ж таки, освіта, здається,

є відповіддю. Побудова цього громадянства, глобальна обізнаність і в той же час активна участь у трансформаційних місцевих діях – це те, що називається глобальною громадянською освітою, і воно спирається на досвід інших освітніх процесів, таких як людиноцентрована освіта або мирне виховання. Вона не має формального статусу, оскільки не є заздалегідь визначеним предметом або шкільним предметом. Глобальна громадянська освіта розвивається з педагогічного випромінювання освіти для розвитку (пропагується спеціалізованими НУО в міжнародному співробітництві з розвитку з 1980 року), і розширює свій горизонт, всебічно включивши в себе різноманітний контент, пов'язаний з освітою заради миру, вихованням цінностей, гендерно рівноправною освітою, екологічною освітою, освітою для здоров'я, освітою для сталого споживання.

Мета глобальної громадянської освіти полягає в тому, щоб надати студентам можливість брати участь і брати активну роль як на місцевому, так і на глобальному рівні, протистояти і вирішувати глобальні проблеми, і в кінцевому підсумку бути активними у своєму внеску в більш справедливий, мирний, толерантний, інклюзивний, безпечний і сталий світ.

Глобальна громадянська освіта має три концептуальні виміри. Когнітивний вимір стосується набуття здобувачами освіти знань, розуміння та критичного мислення. Соціально-емоційний вимір пов'язаний з почуттям приналежності здобувачів освіти до спільного людства, поділу цінностей та відповідальності, співпереживання, солідарності та поваги до відмінностей та різноманітності. Поведінковий вимір очікує, що здобувачі освіти діятимуть відповідально на місцевому, національному та глобальному рівнях для більш мирного та стійкого світу. Для вирішення когнітивного виміру освіти для глобального громадянства необхідно надати доступ та аналіз інших джерел інформації, спрямованих на полегшення взаєморозуміння, відносин, які існують між життям у наших контекстах та життям людей з інших частин світу, для розвитку критичного та рішучого мислення у здобувачів освіти [2, с. 12]. Однак для вирішення соціально-емоційного та поведінкового вимірів

педагогіка повинна бути доповнена більш цілісним підходом, щоб інформація та знання могли поєднуватися з практикою та безпосереднім досвідом. Такий методичний підхід повинен надавати студентам досвід і можливості розвивати, протиставляти і вибудовувати власні погляди, цінності та установки, щоб зрозуміти, як відповідально ставитися до дій. Участь у громадських заходах, використання переваг культурного різноманіття в локальній спільноті, протистояння різним точкам зору. є одними з ключових педагогічних компонентів для просування до критичного громадянства.

Згідно з ЮНЕСКО [3, передмова], «Боротьба зі шкільним насильством та булінгом має важливе значення для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), зокрема ЦСР 4, яка спрямована на забезпечення інклюзивності та справедливості якісної освіти та сприяння навчанню протягом усього життя, можливості для всіх, а також Ціль 16, яка спрямована на сприяння мирному та інклюзивному суспільству». І продовжується:

Щоб забезпечити безпечне та інклюзивне навчальне середовище, ЮНЕСКО виступає за комплексний підхід до охорони здоров'я школи, який охоплює політику та системи, засновану на безпечному навчальному середовищі. Національні сектори освіти повинні прийняти та впровадити заходи щодо запобігання та протидії насильству та дискримінації, як через їх вплив на освіту, охорону здоров'я та буття, так і через те, що вони заважають дітям та молоді реалізувати свій потенціал.

Робота ЮНЕСКО в галузі шкільного насильства та знущань поділяється на чотири основні напрямки [3]:

- Надати найсучасніші та вичерпні глобальні докази шкільного насильства та знущань.
- Підтримати розробку ефективної політики щодо запобігання та протидії шкільному насильству та булінгу, включаючи гендерно зумовлене насильство, пов'язане зі школою.
- Покращити вимірювання насильства та булінгу в рамках Порядку

денного сталого розвитку до 2030 року.

– Посилити національні заходи реагування на шкільне насильство та знуцання, зокрема заходи у сфері освіти.

Як зазначається в тому ж місці, дії різноманітні та включають, серед іншого оголошення першого четверга листопада кожного року Міжнародним днем боротьби з насильством та булінгом у школі, включаючи кібербулінг, визнаючи, що пов'язане зі школою насильство у всіх його формах є обмеженням прав дітей і підлітків на освіту, на здоров'я і благополуччя.

Список використаних джерел:

1. United Nations. The 17 Goals. 2019. Available at: <https://sdgs.un.org/goals>. (accessed 02.03.2023)
2. UNESCO. The ABCs of Global Education. 2016. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248232> (accessed 03.03.2023)
3. UNESCO. School violence and bullying: Global status and trends, drivers and consequences. 2018. Available at: <http://www.infocoponline.es/pdf/BULLYING.pdf> (accessed 03.03.2023)

НАПРЯМОК: ПРАВОВИЙ

Гладков Кирило Юрійович

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту державного управління
НТУ «Дніпровська політехніка»*

**ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ
РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

Булінг (цькування) є актуальною проблемою, що виникає в освітньому середовищі, а також важливим викликом у діяльності адміністрації закладу освіти та органів управління освітою різних рівнів. За даними Міністерства освіти і науки України, 67% здобувачів освіти стикались з проблемою булінгу (цькування); 24% – ставали його жертвами [2]. Це явище має деструктивний вплив на дітей та молодь. Так, здобувачі освіти, які стають жертвами булінгу (цькування), можуть відчувати постійний страх, тривогу та безпорадність. Окрім цього, спостерігаються проблеми зі сном, апетитом; діти перестали цікавитися навчанням, відчувають депресію. До того ж, булінг (цькування) може призвести до розвитку психічних розладів, таких як тривожність, посттравматичний стресовий розлад тощо [1]. Такий стан речей зумовлює реагування як від учасників освітнього процесу (здобувачів освіти, педагогічних працівників та батьків), так і від органів управління освітою, громадських (неурядових) організацій тощо.

Законом України від 18.12.2018 № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», було вперше встановлено відповідальність за вчинення булінгу (цькування), які закріплено у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Окрім цього, відповідні норми було викладено у Законі України «Про освіту», зокрема визначено роль учасників освітнього процесу та керівника закладу освіти, у запобіганні та протидії булінгу (цькуванню), а також необхідність висвітлення (забезпечення відкритого доступу) відповідних

документів та інформації; алгоритму дій у разі виявлення випадків булінгу (цькування). Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.02.2020 за № 111/34393, затверджено Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу.

Відповідно до цих норм, для запобігання випадкам булінгу (цькування) у закладах освіти має бути створено безпечне та дружнє до дитини освітнє середовище, відповідальність за забезпечення якого покладено безпосередньо на керівника закладу освіти, а контроль на засновника закладу освіти. До того ж керівник закладу освіти забезпечує належний розгляд звернень (скарг) на відповідні випадки та сприяє вирішенню конфліктної ситуації між учасниками освітнього процесу. Враховуючи зазначене, у реагуванні на випадки булінгу (цькування) керівник закладу освіти має великий спектр повноважень, закріплені у правовому полі.

Також чинним законодавством України чітко визначено поняття булінгу (цькування), його ознаки та відповідальність за вчинення відповідних (протиправних) дій учасниками освітнього процесу. Так, булінг (цькування) визначається як «діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [3, 4]. Окрім цього, визначено основні ознаки булінгу (цькування):

системність;

наявність сторін (кривдник, потерпілий та спостерігачі);

дія (бездіяльність) – насильство [3, 4].

Враховуючи вищезазначене, у правовому полі закріплено низку норм в частині протидії булінгу (цькуванню), що дозволяє належним чином реагувати на такі випадки, вживати превентивні та коригуючі заходи, а також застосовувати стягнення (штрафи) за вчинення правопорушення. Проте у їх практичному застосуванні наявні певні перешкоди.

По-перше, це відсутність єдиної статистичної інформації про зареєстровані випадки булінгу (цькування) в Україні та стягнень, що були застосовані. Через це неможливо проаналізувати динаміку цього явища. Окрім цього, багато випадків (близько 48%) залишаються неповідомленими та неофіційними, про що свідчать дані Міністерства освіти і науки України за результатами дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) [2]. Відповідно, такі випадки не розглядаються у судовому порядку, а винні особи – не притягуються до відповідальності, що є проблемою у здійсненні належного реагування на випадки булінгу (цькування) та порушується (не виконується) чинне законодавство. Враховуючи зазначене, діяльність закладів освіти та органів управління освіти повинна бути спрямована, зокрема, на постійне інформування учасників освітнього процесу щодо можливості повідомити про випадки булінгу (цькування); налагодити канали зворотної інформації для того, щоб такі випадки не замовчувались та не проходили безслідно.

По-друге, це відсутність відкритого доступу до інформації, висвітлення якої передбачено частиною другою статті 30 Закону України «Про освіту», зокрема порядку подання заяви про випадок булінгу (цькування) та порядку реагування на такі випадки. Це зумовлене тим, що не всі заклади освіти мають власні вебсайти (особливо у сільській місцевості), або адмініструють їх неналежним чином (втрата актуальності контенту, агресивна реклама, застарілий або інтуїтивно-незрозумілий дизайн тощо), що ускладнює чи унеможлиблює користування ними чи пошуком відповідної інформації. Такий стан речей спричиняє перешкоди у повідомленні на випадки булінгу (цькування), схиляючи учасників освітнього процесу безпосередньо звертатись до адміністрації закладу чи органу управління освітою, що

порушує норму дотримання конфіденційності при подачі відповідної заяви та ускладнює реагування на такі випадки.

По-третє, це проблема у трактуванні певної конфліктної ситуації як булінгу (цькування), що пов'язано із діяльністю комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) у закладі освіти, так як до складу якої переважно входять педагогічні працівники закладу освіти. Відповідно, за результатами діяльності комісії, її члени можуть визначити потенційний випадок булінгу (цькування) як звичайну конфліктну ситуацію (для вирішення у «стінах школи» та без настання негативних наслідків для однієї із сторін) та надати відповідні формальні рекомендації сторонам конфлікту для його усунення. До того ж до засідань комісії не завжди долучаються (запрошуються) представники психологічної служби, ювенальні поліцейські тощо, що зумовлює суб'єктивізм у прийнятті рішень, так як педагогічні працівники та адміністрація закладу освіти будуть зацікавлені у вирішенні такого питання «локально».

Враховуючи вищезазначене, для належного реагування на випадки булінгу (цькування) у закладах освіти адміністрації закладу освіти необхідно створювати умови для подання звернень (скарг; пропозицій) від учасників освітнього процесу та забезпечувати відкритий доступ до інформації, передбаченою частиною другою статті 30 Закону України «Про освіту». Окрім цього, засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) у закладі освіти мають проходити із залученням представників, які не є працівниками закладу освіти – є незалежними від репутації закладу та зв'язків з іншими працівниками. Важливим у реагуванні на відповідні випадки є обізнаність учасників освітнього процесу з питань протидії булінгу (цькуванню) та настання відповідальності за такі дії. Органи публічної влади, зокрема, які виступають засновниками закладів освіти, мають тримати на постійному контролі питання щодо забезпечення безпечного освітнього середовища та виконання заходів, передбачених відповідними програмами та планами, зокрема затверджених на всеукраїнському рівні.

Варто зазначити, що запобігання булінгу (цькуванню) – це не просто виконання формальних процедур, але й побудова атмосфери взаємоповаги, довіри та розуміння між учнями та педагогічними працівниками, іншими учасниками освітнього процесу. Така атмосфера сприяє розвитку емоційної та соціальної компетентності учнів, що є важливим для їхнього успіху в навчанні та майбутньому житті.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Міністерство освіти і науки України – протидія булінгу. Головна | Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/protidiya-bulingu> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

Лежнєва Тетяна Миколаївна
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Дніпровського гуманітарного університету*

ТРУДО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Булінг (цькування) визначається п. 3-1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» [1] як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які

полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

У питаннях протидії булінгу наукова рефлексія чомусь занадто зосереджується саме на загальноохоронних заходах протидії, передусім на заходах адміністративної відповідальності.

Однак варто враховувати комплексний характер освітніх відносин, зокрема наявність трудо-правової їх складової. Одними із можливих суб'єктів булінгу є такі учасники освітнього процесу як педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники (далі – педагогічні працівники) (див. ст. 52 Закону України «Про освіту»). Оскільки типовою ознакою таких суб'єктів є їх перебування у трудових відносинах із відповідним закладом освіти, в якому відбувається освітній процес, актуалізується питання про трудо-правові заходи протидії булінгу.

Особливістю трудо-правового статусу педагогічних працівників є те, що їх трудова функція, і ширше – весь обсяг трудових прав та обов'язків – значною мірою врегульовано законодавством. Так, відповідно до ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту», педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані, зокрема:

- сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти, формуванню навичок здорового способу життя, дбати про їхнє фізичне і психічне здоров'я;
- дотримуватися педагогічної етики;
- поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

– захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;

– повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Таким чином, за своєю трудо-правовою природою булінг, вчинений таким педагогічним працівником, є трудо-правовим правопорушенням, яке виражається у невиконанні трудових обов'язків та має кваліфікуватися як дисциплінарне правопорушення та як підстава дисциплінарної відповідальності. Те саме стосується і порушення педагогічним працівником обов'язку повідомляти про факти булінгу керівництву закладу освіти та вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Таким чином, одним із трудо-правових заходів протидії булінгу, вчинюваного педагогічними працівниками, а також невиконанню педагогічними працівниками їх обов'язків з протидії булінгу, є дисциплінарна відповідальність.

Педагогічні працівники є суб'єктами загальної дисциплінарної відповідальності, тому до них застосовними є дисциплінарні стягнення, передбачені ст. 147 Кодексу законів про працю України [2]: 1) догана; 2) звільнення.

Догана може бути застосована за одиничний дисциплінарний проступок, а звільнення – лише у разі повторного дисциплінарного проступку, тобто такого, що вчинений протягом строку чинності

попереднього дисциплінарного стягнення (за загальним правилом – 1 рік). Це правило впливає із системного тлумачення ст. 147, п. 3 ст. 40 та ст. 151 КЗпП України і формалізовано у пунктах 22–23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» [3].

Між тим, саме звільнення, а не догана, є найбільш ефективним способом протидії булінгу. Тому більш раціональним трудо-правовим заходом протидії булінгу є не дисциплінарне звільнення, а звільнення за додатковою підставою розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, передбаченою п. 3 ст. 41 КЗпП України – вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи.

Традиційно судовою практикою, яка враховує положення освітнього законодавства в частині визначення трудових обов'язків та функції працівників освіти, працівники освіти визнаються такими, що є працівниками, які виконують виховні функції та можуть бути звільнені за п. 3 ст. 41 КЗпП України.

При цьому варто наголосити на тому, що можливість звільнення педагогічного працівника за п. 3 ст. 41 КЗпП України у зв'язку із вчиненням таким працівником булінгу не потребує передумов у вигляді притягнення такої особи до адміністративної відповідальності за булінг та/або накладення на неї відповідного адміністративного стягнення. Адже булінг не є виключно адміністративним правопорушенням. Поняття, ознаки та склад булінгу закріплено також в Законі України «Про освіту», який передбачає безумовну заборону таких діянь та обов'язок педагогічних працівників запобігати булінгу і тим більше його не вчиняти.

Така незалежність можливості звільнення педагогічного працівника за п. 3 ст. 41 КЗпП України від притягнення його до адміністративної відповідальності за булінг підтверджується практикою Верховного Суду.

Так, за обставинами справи № 279/44/20, педагогічний працівник був раніше визнаний постановою суду винуватим у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КУпАП, але провадження у справі було закрито в зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності. Проведеним після цього службовим розслідуванням також підтверджено факт булінгу. Працівника звільнено за п. 3 ст. 41 КЗпП України. Оскарження звільнення було предметом справи № 279/44/20. Суд першої інстанції визнав звільнення законним та обґрунтованим. Із цим погодилися апеляційний суд та Верховний Суд (див. Постанову Верховного Суду від 07.12.2020 року у справі № 279/44/20 [4]).

За обставинами подібної справи № 524/3625/20, звільненню за п. 3 ст. 41 КЗпП України взагалі не передували жодні відносини щодо притягнення педагогічного працівника до адміністративної відповідальності. Для розгляду заяв батьків щодо грубого та нетактовного ставлення вчителя до учнів було створено комісію, яка детально дослідила обставини та встановила, зокрема, що вчитель допускала подібну поведінку («постійно підвищує голос, ображає та принижує дітей, зневажливо ставиться до них, не реагує на прохання учнів допомогти виконати завдання, пояснити матеріал та інше, не пускає дітей до туалету, на уроках грубо розмовляє з учнями, робить учням некоректні зауваження «закрий рот», «мені все одно що тобі потрібно», обзиває «безмозглими», «тупими»). Через вказані дії учні 5-Б класу бояться вчителя та не бажають бути присутніми на її уроках»). У зв'язку із цим вчителя було звільнено за п. 3 ст. 41 КЗпП України. Оскарження звільнення було предметом справи № 524/3625/20. Суд першої інстанції визнав звільнення законним та обґрунтованим і вирішив відмовити у позову. Апеляційний суд це рішення скасував і позов задовольнив. Проте Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду та, погодившись із судом першої інстанції, залишив в силі його рішення про відмову в позові (див. Постанову Верховного Суду від 09.11.2022 року у справі № 524/3625/20 [5]).

Для посилення трудо-правових заходів протидії булінгу можливо було б передбачити вчинення працівником булінгу як самостійну підставу для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Таким шляхом пішов законодавець, запроваджуючи правове регулювання протидії мобінгу. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [6] частину 1 ст. 40 КЗпП України доповнено пунктом, відповідно до якого трудовий договір може бути розірваний роботодавцем у випадку «вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили».

Таким чином, основними трудо-правовими заходами протидії булінгу є дисциплінарна відповідальність, а також звільнення працівника, у т.ч. дисциплінарне. При цьому одиничний факт булінгу вже є достатньою підставою для розірвання трудового договору за п. 3 ст. 41 КЗпП України («вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи»). Крім того, доцільно також розглянути питання визнання вчинення працівником булінгу як окремої самостійної підстави для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.03.2023)
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.03.2023)
3. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92> (дата звернення: 18.03.2023)
4. Постанова Верховного Суду від 07.12.2020 року у справі № 279/44/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93472089> (дата звернення: 20.03.2023)

5. Постанова Верховного Суду від 09.11.2022 року у справі № 524/3625/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107532785> (дата звернення: 21.03.2023)

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20> (дата звернення: 22.03.2023)

Скок Олександра Сергіївна
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Дніпровського гуманітарного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗА ДЕЯКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

У 2022 році Офісом Генерального прокурора була оприлюднена статистична інформація щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Так, 1553 кримінальних правопорушення були вчинені здобувачами освіти. До цієї категорії потрапили здобувачі середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Зокрема, здобувачами середньої освіти вчинено 626 кримінальних правопорушення, професійної (професійно-технічної) – 466, фахової передвищої – 132, вищої – 329 [1].

Кримінальним кодексом України встановлено вік, з якого настає кримінальна відповідальність. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років. Також Кримінальним кодексом України регламентовано перелік кримінально караних діянь за вчинення яких відповідальності підлягають особи у віці від 14 до 16 років [2].

Слід зауважити, що за даними офіційної статистики особливу увагу привертають деякі діяння, які посягають на вкрай важливі об'єкти, а саме на життя та здоров'я особи. Так, за минулий рік було зареєстровано 6 випадків вчинення умисного вбивства здобувачами освіти, серед яких 3 – здобувачами закладів середньої освіти; 1 – професійної та 2 – фахової передвищої. 24 випадки нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, з яких 13 – здобувачами закладів середньої освіти; 6 – професійної; 2 – фахової та 3 – вищої освіти. Окрім цього, зафіксовано 2 випадки нанесення умисних тяжких тілесних ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, здобувачами закладів середньої освіти. Щодо умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень, то ситуація виглядає наступним чином: зареєстровано 45 діянь, вчинених здобувачами освіти, з яких здобувачами закладів середньої освіти – 15; професійної – 18; фахової – 5; вищої – 7 [1].

За умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження кримінальна відповідальність настає з 14 років. Щодо покарань за ці діяння, то більшість з них передбачає позбавлення волі на певний строк. Так, за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115) передбачено позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. За умисне тяжке тілесне ушкодження від п'яти до восьми років, але у тому випадку коли внаслідок таких ушкоджень потерпілий помирає, винній особі може бути призначено позбавлення волі вже на строк від семи до десяти років. Стосовно тих покарань, які встановлено за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, то до неповнолітнього можуть бути застосовані виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років або від трьох до п'яти років, з урахуванням ознак, які впливають на кваліфікацію даного кримінального правопорушення. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину 18 років, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років. Виключення становлять випадки вчинення неповнолітніми особливо тяжкого злочину,

поєднаного з умисним позбавленням життя людини. У такому разі, особу може бути позбавлено волі до 15 років [2].

Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах – виховних колоніях. Покарання у виді виправних робіт може бути призначено неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем його роботи на строк від двох місяців до одного року. Особливість даного виду покарання полягає в тому, що із заробітку неповнолітнього здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 відсотків [2, 3].

Також, враховуючи вікові особливості здобувачів середньої освіти, слід не залишати без уваги те, що Кримінальним процесуальним кодексом України регламентовано застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, але на момент вчинення діяння досягли 11 років [4].

Фактично такі особи підпадають під категорію малолітніх осіб, але враховуючі положення чинного законодавства категорія «неповнолітні особи» включає в себе малолітніх осіб (тобто дітей до 14 років), а також дітей у віці від 14 до 18 років.

Зокрема, у випадку застосування до дитини, яка досягла 11 років на момент вчинення кримінально караного діяння, примусових заходів виховного характеру, суд може застосувати до такої особи один чи декілька заходів у вигляді : застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки; передачі під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Також, за необхідності, судом може бути призначено дитині вихователя. Тривалість примусових заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає [2, 4].

Кримінальна відповідальність як найсуворіший вид відповідальності за мету ставить не тільки кару особи, а також її виправлення та запобігання вчиненню нових кримінально караних діянь як засудженим, так і іншими особами. Кількісні показники окремих кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, вчинених здобувачами освіти, вказують на необхідність проведення заходів, спрямованих на запобігання злочинності та подолання даної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення 20.03.2023).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04.2021 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.03.2023).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 20.03.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.03.2023).

Черноп'ятов Станіслав Володимирович
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Дніпровського гуманітарного університету*

**ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА У ЦИВІЛІСТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ**

1. Інститут освітнього омбудсмена започаткований Законом України «Про освіту» [1] (далі – **Закон**) (ст. 73) та деталізований постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» від

06.06.2018 № 491 [2] (далі – **Постанова № 491**), якою, зокрема, затверджено Положення про освітнього омбудсмена (далі – **Положення № 491**) та Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена (далі – **Порядок та умови № 491**).

Як посадова особа (ч. 2 ст. 73 **Закону**), наділена публічно-владними управлінськими функціями та повноваженнями, освітній омбудсмен є суб'єктом владних повноважень та має відповідну процесуальну правосуб'єктність у межах адміністративного судочинства.

Служба освітнього омбудсмена як юридична особа, яка здійснює забезпечення діяльності освітнього омбудсмена (ч. 5 ст. 73 **Закону**, п. 2 **Постанови № 491**, п.п. 13-23 **Положення № 491**) також має відповідний своєму юридичному статусу обсяг правосуб'єктності у межах цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

Однак законодавством також зроблена спроба надати освітньому омбудсмену спеціальної процесуальної правосуб'єктності, а саме правової можливості діяти в процесуальних відносинах в інтересах інших осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 73 **Закону**, метою діяльності освітнього омбудсмена є забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту в системі освіти. Пункт 8 **Положення № 491** деталізує таку мету у завданнях освітнього омбудсмена, якими є: 1) сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; 2) здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; 3) вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; 4) сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; 5) сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання в Україні прав людини на освіту; 6) співпраця та взаємодія з МОН та іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, органами управління освітою,

правоохоронними органами, міжнародними організаціями, неурядовими громадськими організаціями з питань, що належать до його компетенції.

Для досягнення вказаної мети та виконання вказаних завдань освітній омбудсмен наділений низкою повноважень, серед яких абз. 11 ч. 4 ст. 73 **Закону** та підп. 7 п. 9 **Положення № 491** передбачає право «представляти інтереси особи у суді».

Порядок та умови № 491 передбачають, що «освітній омбудсмен протягом п'яти робочих днів після прийняття рішення про обґрунтованість скарги вживає таких заходів до поновлення та захисту порушених прав заявників: [...] представляє інтереси заявника у суді» (п. 20). Тобто, повноваження «представляти інтереси особи у суді» розглядається правотворцем саме як захід поновлення та захисту порушених прав заявника. Під заявниками тут розуміються здобувачі освіти, їх батьки, законні представники, педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники, які звертаються до освітнього омбудсмена із скаргами про порушення прав у сфері освіти (див. п.п. 3, 5 **Порядку та умов № 491**).

Жодних інших правил щодо реалізації освітнім омбудсменом обговорюваного повноваження не передбачено. Зокрема, жодних змін не внесено до процесуальних кодексів.

2. За відомостями сервісу «Інформація щодо стану розгляду справ» офіційного веб-порталу Судова влада України [3] та Єдиного державного реєстру судових рішень [4], за весь час існування інституту освітнього омбудсмена (фактично з серпня 2019 року по березень 2023 року) освітній омбудсмен був учасником справи у 6 судових справах. В усіх випадках освітній омбудсмен мав процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача. Єдина опублікована наразі щорічна доповідь освітнього омбудсмена [5] не висвітлює відповідну діяльність та питання її правового чи іншого забезпечення.

Тобто, наразі не відомо про жоден випадок реалізації освітнім омбудсменом повноваження «представляти інтереси особи у суді». Основними причинами цього, на нашу думку є наступні.

3. По-перше, нормативне забезпечення реалізації цього повноваження є недостатнім. Передусім не визначеним є навіть сам зміст цього повноваження, який мався на увазі законодавцем. Буквальне тлумачення слів «представляти інтереси особи у суді» призводить до висновку, що мається на увазі здійснення процесуального представництва. Системне ж тлумачення цього повноваження у сукупності із іншими повноваженнями, метою та завданнями освітнього омбудсмена, призводить до висновку, що, вірогідно, законодавець бажав надати освітньому омбудсмену повноваження ініціювати судові процеси в інтересах інших осіб та брати в них відповідну участь. Першому тлумаченню відповідає процесуальна фігура представника; другому – особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Відповідне правове регулювання процесуальної діяльності та статусу цих суб'єктів процесу в межах цивілістичних типів судочинства (цивільного, господарського та адміністративного) є достатньо уніфікованим, тому надалі розглядатимемо його на прикладі цивільного процесу.

Аналіз статей 58–64 Цивільного процесуального кодексу України [6] свідчить про наступне.

Виділяється три види представництва:

1) самопредставництво. Окрім випадків особистої участі учасника справи - фізичної особи у судовому процесі, яке по суті не передбачає саме по собі представництва, само представництвом є: а) представництво учасника справи - юридичної особи її керівником, членом виконавчого органу, іншою особою, яка уповноважена діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору; б) участь у справі Держави, АРК, територіальної громади через відповідний орган державної влади, орган влади АРК, орган місцевого самоврядування, які, в свою чергу, можуть брати участь у справі шляхом само представництва (див. п. «а» вище);

2) законне представництво – представництво малолітніх та неповнолітніх осіб, недієдатних фізичних осіб та осіб, осіб, цивільна дієдатність яких обмежена, відповідно їх батьками, усиновлювачами, опікунами, піклувальниками чи іншими особами, визначеними законами;

3) договірне представництво – засноване, як правило, на договорі представництво учасників справи адвокатом, а в окремих випадках – особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієдатність.

Гіпотетичне представництво освітнім омбудсменом не вкладається у жоден із видів представництва, яке передбачене процесуальним правом. В тому числі його не можна кваліфікувати як законне представництво, оскільки: (1) не всі суб'єкти освітніх прав, суб'єкти освітнього процесу, суб'єкти звернення до освітнього омбудсмена можуть бути представлені законним представником; (2) законне представництво зумовлено недостатньою процесуальною правосуб'єктністю особи, яку представляють, а не особливим характером правовідносин, що є предметом спору; має загальний характер, застосовуючись незалежно від галузевої належності предмета спору. Компетенція ж освітнього омбудсмена якраз має галузеву визначеність, тобто стосується прав саме у сфері освіти.

Що ж стосується органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (далі – **Органи та особи**), то ч. 1 ст. 56 ЦПК України передбачає, що «у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб».

Звідси випливає дві важливі ознаки процесуальної правосуб'єктності **Органів та осіб**:

1) основою їх процесуальних повноважень є звертатися до суду із заявами, що ініціюють процес, та брати участь у відповідних справах;

2) повноваження **Органів та осіб** мають бути передбачені законом;

Законом не передбачено (принаймні у явний та однозначний спосіб) право освітнього омбудсмена ініціювати судовий процес та брати участь у відповідних справах в інтересах інших осіб. Це повноваження не можна вивести розширеним тлумаченням із повноваження «представляти інтереси особи у суді», оскільки таке тлумачення суперечило б принципу верховенства права (і його складовій – принципу правової визначеності) та спеціально-дозвільному режиму правового регулювання, який встановлений Конституцією України [7] (ч. 2 ст. 19).

ЦПК України містять окремі норми щодо процесуальної правосуб'єктності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора та НАЗК як **Органів та осіб**.

Таким чином, недостатність правового регулювання зумовлює неможливість виконання освітнім омбудсменом його повноваження «представляти інтереси особи у суді». Його недостатньо навіть для встановлення дійсного змісту такого повноваження.

4. По-друге, рівень інституціалізації та забезпечення діяльності освітнього омбудсмена вочевидь є недостатнім для масової та системної реалізації ним обговорюваного повноваження.

Гранична чисельність працівників Служби освітнього омбудсмена встановлена у кількості 15 одиниць (п. 2 **Постанови № 491**). Як зазначається в щорічній доповіді освітнього омбудсмена за 2020 рік, однією з проблем реалізації його повноважень є «обмеженість кадрового ресурсу [...] чисельність [...] працівників становить 15 осіб, серед них – п'ять у юридичному відділі. А кількість звернень постійно зростає – станом на 31.12.2020 р. їх було зареєстровано близько трьох тисяч» [5, с. 11].

Для порівняння – гранична чисельність працівників секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови складає 50 осіб (п. 2 Постанови КМУ «Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови» [8]).

5. Висновок. Вирішення порушеної проблеми вбачається у наступних кроках. По-перше, необхідно визначитися із необхідністю збереження розглядуваного повноваження та модальністю його реалізації. По-друге, уточнити зміст цього повноваження, виклавши відповідні норми у **Законі, Постанові № 491**. Доповнити процесуальні кодекси необхідними процесуальними нормами. За взірець може бути взяте правове регулювання процесуальної правосуб'єктності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. По-третє, забезпечити інституційну, організаційну, кадрову та фінансову спроможність освітнього омбудсмена та його Служби для реалізації розглядуваного повноваження.

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 18.03.2023)
2. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF> (дата звернення: 25.03.2023)
3. Судова влада України : офіційний веб-портал. URL: <https://court.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2023)
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 11.03.2023)
5. Дотримання прав в освіті – 2020. Перша щорічна доповідь освітнього омбудсмена. Київ: Служба освітнього омбудсмена, 2021. 120 с. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-ukrayiny/dopovid-osvitnoho-ombudsmena-dotrymannia-prav-v-osviti-2020/> (дата звернення: 25.03.2023)

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 14.03.2023)

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.03.2023)

8. Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2020-%D0%BF> (дата звернення: 13.03.2023)

Наукове видання

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
НАСИЛЛЮ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Матеріали

IV Всеукраїнського форуму

(24 березня 2023 року, ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

Оригінал-макет – *Мірошник А.Д.*

